

המכון ללימודי השואה

ע"ש ח. אייבשיץ

רחוב התיכון 39, נווה-שאנן, ת.ד. 9288, חיפה 31092

gideonbe@012.net.il

בס"ד, אב תשס"ז, יולי 2007

ביטאון פורום שמירת

זיכרון השואה

גיליון מספר 15

עורך: גדעון רפאל בן מיכאל

יהדות רומניה בשואה טרנסניסטריה

טרנסניסטריה [1]

תוכן העניינים

עמודים

- פתח דבר 4-3
- דליה עופר: השואה בטרנסניסטריה: הרצח והתגובה היהודית 17-5
- מלארון יונה: עוד תצאי מכאן 28-18
- ש.אבני מספר על מה ששמע מברטה ומברוך "הספר"
מיתומי טרנסניסטריה 30-29
- עדות שמסר א. גרוסברג על צ'רנוביץ' בתקופת הכיבוש הגרמני-רומני 35-31
- מכתב עדות של רחל פארדיס-מילנר מצ'רנוביץ על קורותיה בטרנסניסטריה 41-36
- סיפור עדותה של פלטי סוניה: אל מעבר לדניסטר 45-42
- סיפור עדות על משפחת קורץ 48-46
- סיפור עדותו של יוסף גוברין: בצל האבדון 59-49
- מלי חיימוביץ [הירש] חוזרת לביקור בצ'רנוביץ ובטרנסניסטריה.
במהלך הסיור עולים וצצים זיכרונות 61-60
- זאב אורנשטיין סוגר מעגל ומקים מצבה בטרנסניסטריה על קבר אמו 63-62
- מטרנסניסטריה לשדה הקרב במלחמת העצמאות 65-64
- ביבליוגרפיה 67-65
- מראי מקומות 67

פתח דבר

לחברי פורום שמירת זיכרון השואה, הפלס והמרכה!

עם פרוץ מלחמת העולם השנייה הייתה יהדות רומניה הקיבוץ היהודי השלישי בגודלו לאחר יהדות פולין וברית המועצות.

לא ניתן לספר על קורות יהדות רומניה בביטאון אחד, לכן, אקדיש עוד גיליון ליהדות מפוארת זו.

הפעם בחרתי לספר על טרנסניסטריה. התברר לי, שאם נערוך משאל פשוט בין אזרחי המדינה על מושגים ומקומות בשואה, יסתבר לנו כי רבים לא שמעו על מה שהתרחש בטרנסניסטריה.

בקרב ניצולי יהדות רומניה ובני משפחותיהם קיימת מודעות לטרגדיית ההשמדה שהתרחשה בטרנסניסטריה כולל ההשפלה, הרעב, מעשי האונס, המחלות והעינויים שעברו היהודים על ידי הגרמנים ועוזריהם הרומנים.

טרנסניסטריה הינו חבל ארץ הנמצא בפינה הדרומית של אוקראינה בין הנהר דנייסטר במערב ונהר הבוג במזרח. וניתן לרומניה על ידי היטלר כתגמול על שיתוף הפעולה בין הגרמנים והרומנים בעת מלחמת העולם השנייה. משמעות השם טרנסניסטריה= האזור אשר נמצא ממזרח לנהר הדנייסטר (רומנית: ניסטרו Nistru). את שם טבע היטלר בעצמו. חבל ארץ זה התקיים כשנתיים וחצי, מאוגוסט 1941 ועד מרס 1944, אז נכנס הצבא האדום לאזור ושחרר אותו.

רק כאשר "צללתי" לתוך החומר של העדויות, התבהרה לי תמונה חדשה. הנה התברר, שלא רק האוקראינים והליטאים היו מעורבים ושותפים במעשי רצח של יהודים בתקופת השואה אלא גם הרומנים.

בביטאון זה, אני מביא בעיקר סיפורי-עדויות של ניצולים. אני סבור שסיפורי-העדויות ממחישות בצורה בלתי-אמצעית את האירועים שהתרחשו.

בגלל קוצר היריעה של הביטאון, נאלצתי כעורך לבחור את העדויות המשקפות את מה שהתרחש בטרנסניסטריה וזאת על פי מיטב שיפוט המקצועי ומבלי לפגוע בעדויות רבות אחרות וחשובות.

בסיפורי-העדויות לא שיניתי את התחביר והניסוח של הכותבים וזאת כדי לשמור על האוטנטיות של העדויות.

כדי לתת רקע היסטורי כללי על הקורות בטרנסניסטריה בתקופת השואה, הבאתי את מאמרה של דליה עופר: "השואה בטרנסניסטריה: הרצח והתגובה היהודית".

קיימים עדויות ומחקרים רבים על טרנסניסטריה.
לכל הרוצה להעמיק בנושא, אני ממליץ על ארבעה מקורות יסוד:

1. ז'אן אנצ'ל: תולדות השואה- רומניה, "יד ושם", 2002 - תשס"ב.
לפרופ' ז'אן אנצ'ל יש תרומה חשובה מאד ומשמעותית בחקר יהדות רומניה בכלל וגם בחקר קורות היהודים בטרנסניסטריה.

- נוסף לכתיבת הספר המונומנטלי הנ"ל הוא כתב מחקרים, מאמרים ומבואות לספרים רבים.
2. אביגדור שחן: בכפר הלוהט-גיטאות טרנסניסטריה, בית לוחמי הגיטאות והקיבוץ המאוחד, תשנ"ח-1988.
 3. שמואל בן-ציון: ילדים יהודים בטרנסניסטריה בתקופת השואה, המכון לחקר השואה-אוניברסיטת חיפה ו"יד ושם", תשמ"ט-1989.
 4. תיאודור לביא: טרנסניסטריה בתוך פנקס הקהילות-רומניה, הוצאת "יד ושם", תש"ל-1970
- בביטאון זה לא עסקתי בנושאים חשובים כמו, יתומי טרנסניסטריה ותוכניות ההצלה של המנהיגות היהודית הרומנית. הנושאים הללו ראויים להתייחסות נוספת.
- אני תקווה כי הצלחתי להביא קורות השואה בטרנסניסטריה באופן תמציתי ומבלי להלאות אתכם בתכנים רבים.
- ניתן לקרוא את הביטאון קמעה...קמעה ולבחור את הנושאים הנראים לכם כפי המפורט בתוכן העניינים.

גדעון רפאל בן מיכאל

עורך הביטאון

גירוש יהודי ימפול לטרנסניסטריה [ארכיון "יד ושם"]

דליה עופר: השואה בטרנסניסטריה: הרצח והתגובה היהודית

מבוא

טרנסניסטריה, יחידה פוליטית שיצרו הנאצים, היא אזור המשתרע על פני כ- 40,000 קילומטרים רבועים וממוקם בין שני נהרות, הדנייסטר והבוג, בפינה הדרומית של הרפובליקה הסובייטית של אוקראינה. היא התקיימה במשך כשנתיים וחצי, מאוגוסט 1941 ועד מרס 1944, אז נכנס הצבא האדום לאזור ושחרר אותו.

יצירת טרנסניסטריה - שם שטבע היטלר - ייצגה את שאיפת הנאצים לפצות את רומניה על מחוזות טרנסילבניה ודרום דוברוג'ה, שעברו לידי הונגריה ובולגריה. בוקובינה ובסראביה, שני האזורים שאליהם פלשה ברית המועצות וסיפחה ביוני 1940, הוחזרו לרומנים לאחר נסיגת הצבא האדום.

קורות השואה בטרנסניסטריה, כבמקומות אחרים באירופה, ממצגות את קורותיהם של מבצעי הפשעים ושל הקורבנות גם יחד. בין מבצעי הפשעים העיקריים בטרנסניסטריה היו הצבא הרומני והמשטרה הרומנית. פעולותיהם נבעו מן המצב הפוליטי החדש שנוצר עם פרוץ המלחמה נגד הסובייטים.

האנטישמיות הלאומית ברומניה הוקצנה בשל המלחמה ובשל השאיפות הלאומיות הפרועות. יון אנטונסקו, הדיקטטור הרומני, האמין כי אפשר לממש את החלום בדבר "רומניה הגדולה החדשה", שנולד בקיץ 1940 באמצעות ברית עם הנאצים ובעזרת מעורבות ישירה במבצע ברברוסה. לאוכלוסייה היהודית בבסראביה, בבוקובינה ובטרנסניסטריה לא היה מקום ב"רומניה הגדולה" הזאת. אולם אי-אפשר להבין את גורל יהודי רומניה בלי לקחת בחשבון את הרציחות ההמוניות שביצעו יחידות האיינזצגרופן הנאציות בשבועות הראשונים למלחמה בסובייטים.

מנקודת מבט זו, תולדות היהודים בטרנסניסטריה ממחישות את הצטלבותם של מניעים שונים שכוונו כולם למטרה אחת: היפטרות מן היהודים והריגתם. עם הרוצחים נמנו לא רק הרומנים והנאצים, אלא גם הגרמנים המקומיים (Volksdeutsche) והאוקראינים, ששיתפו פעולה בתהליך ההשמדה ממניעים אנטישמיים מובהקים. גם לרגשות אנטי-בולשוויקיים נודע תפקיד מרכזי, שכן היהודים היו מזוהים עם המשטר הקומוניסטי. על גורמים אלו יש להוסיף את האדישות לאובדן חיי אדם, ובייחוד חיי יהודים, בעקבות הסבל הכללי ומספרם הרב של חללי המלחמה (הצבא הרומני איבד כ- 70,000 חיילים בזמן המצור והקרב על אודסה).

בטרנסניסטריה היו המדיניות הרומנית של גירוש יהודים מאזורים מסוימים ו"הפתרון הסופי" הנאצי "מוצלחים" פחות משהיו בחלקים אחרים של מזרח אירופה: 40 אחוזים מן המגורשים שרדו. אולם גילויי האכזריות באזור זה בולטים בעוצמתם. אמנם לא היו בטרנסניסטריה תאי גזים ולא היה מאומה דוגמת מפעלי המוות של טרבלינקה, סוביבור, בלז'ץ, אושוויץ ומיידנק, אך מעשי הריגה מכוונים באמצעות הרעבה, מחנות כפייה

שבהם הועבדו אנשים בפרך עד מוות, רציחות המוניות ביריות וכל שאר מרכיבי השואה – כל אלה התקיימו גם התקיימו בה.

בתיאור גורל היהודים בטרנסניסטריה יש לתת את הדעת על שני שלבים: גורל האוכלוסייה היהודית המקומית וגורלם של המגורשים, בעיקר מבסרביה, מבוקובינה ומדורהו, אשר כשלעצמם לא היו אלא שרידי קהילותיהם.

המאורעות שהתרחשו ברומניה משקפים את הנסיבות ואת הסוגיות העיקריות הקשורות בשואה: היהודים כקבוצה בודדו וסומנו כמיועדים למוות. גטאות, מחנות עבודה ומרכזי מוות הוקמו.

בטרנסניסטריה, בניגוד לאזורים אחרים במזרח אירופה, היו האוכלוסיות של הגטאות והמחנות מורכבות ברובן ממגורשים, שהיו זרים מוחלטים באזור ולא הבינו כלל את שפתה של האוכלוסייה המקומית דוברת האוקראינית.

כל רכושם של המגורשים שהובאו לטרנסניסטריה נלקח מהם; הם היו חסרי כול, נטולי אמצעי מחיה ולא מאורגנים. אולם הקהילה היהודית לא פורקה לחלוטין. ככל שהלך והתבהר כי התארגנות היא הסיכוי היחיד להישרדות, החלו הגורמים החזקים בקרב המגורשים לארגן את אחיהם לכדי קהילה. יחידים שהצליחו להבריש עמם כסף הקימו ארגונים לעזרה ולסיוע עצמי וסייעו להשליט מידה של סדר בגטאות ובמחנות שהוקצו להם. בעיותיהם של מנהיגים יהודים רבים בטרנסניסטריה, שהיו חצויים בין התחייבויותיהם לשלטונות הרומניים ובין מחויבותם לאחיהם, היו דומות לבעיותיהם של ראשי היודנראט בפולין ובחלקים נוספים של אירופה.

אבל למרבית המחנות והגטאות שהוקמו בטרנסניסטריה הגיעו האנשים ממקומות שונים ומרקע שונה, ולפיכך לא היה להם גרעין של התארגנות קהילתית ממשית מלכתחילה. משימתם הראשונה, לתפיסתם, הייתה להקים קהילה המצטיינת בתחושה מסוימת של זהות ושל נאמנות.

לאור כל האמור לעיל אפשר לראות את תולדות האסון בטרנסניסטריה כתולדות השואה בזעיר אנפין, אף שהוא טומן בחובו גם כמה מרכיבים ייחודיים. כאמור, הרומנים, ולא הגרמנים, הם שביצעו את מרבית מעשי ההרג. רומניה העצמאית הייתה בת בריתה היחידה של גרמניה שהייתה מעורבת ישירות ברציחות ההמוניות (המיליציה הקרואטית הייתה מעורבת אף היא במעשי הרג המוניים של יהודים ושל סרבים, אולם בקרואטיה שלטה ממשלת בובות שכונו הנאצים). אף שהממשלה והצבא הרומניים החלו לצעוד בנתיב "הפתרון הסופי" בלהט רב, מרגע שחדל הניצחון הנאצי להיראות ודאי, הם החלו להפגין הססנות ולבחון את האפשרויות העומדות לפניהם. ככלל, רומניה אימצה מדיניות עצמאית ביחס לבעלות ברית אחרות של גרמניה, כפי שמעידה "המדיניות היהודית" שלה. הממשלה התנגדה לתביעות הנאצים לגרש את יהודי רומניה הוותיקים (מאזור הרגאט) למוקדי ההריגה בפולין. במובן זה הושפע גורל היהודים ברומניה, ובמידה פחותה גם בטרנסניסטריה, משיקולים פוליטיים ומדיניים.

תמורות פוליטיות אלו ועובדת קיומה של קהילה יהודית מבוססת ברומניה (למרות הפגיעות הכלכליות הניכרות וההשפלות שנאלצה לספוג) סיפקו מרחב לפעולות הצלה בטרנסניסטריה. שני גורמים נוספים מסבירים את ייחודו של מקרה טרנסניסטריה: חוסר הסדר הכללי ששרר בקרב פקידי הממשל ונושאי המשרות הרומנים והיעדר תוכנית שיטתית לחיסול היהודים, מצד אחד, והשימוש הנורמטיבי בשוחד בקרב הפוליטיקאים והפקידים הרומנים, מצד אחר. גורמים אלו אפשרו למנהיגות היהודית לגבש אסטרטגיית סיוע והצלה בעבור טרנסניסטריה. מאביב 1942 (שנה כמעט לאחר שהחלו מעשי הרצח ההמוניים, ולא יותר משישה חודשים לאחר שבוצעו מרבית הגירושים) החל להגיע סיוע

בצורות שונות ליהודים שבטרנסניסטריה. אף שהגיע באיחור ולא היה נרחב דיו, הייתה בו תרומה חשובה להישרדות חלק גדול מהיהודים. שום קהילה יהודית אחרת תחת השלטון הנאצי לא זכתה לסיוע מסיבי מעין זה.

בעמודים הבאים יתוארו החיים בגטאות ובמחנות בטרנסניסטריה, נקודות הדמיון והשוני ביחס להשתלשלות השואה ככלל והמקרה הפרטי המיוחד של טרנסניסטריה.

גורל היהודים המקומיים

על-פי נתוני מיפקד שנערך בשנת 1926, האחרון שנערך טרם המלחמה, היו בטרנסניסטריה 2,495,000 תושבים: 1,070,000 אוקראינים, 710,000 רוסים, **300,000 יהודים**, 290,000 רומנים (מולדבים) ו-125,000 גרמנים. נוסף על כך היו בה קבוצות קטנות של ליטאים, בולגרים, יוונים, ארמנים וצוענים. יותר ממחצית מיהודי טרנסניסטריה, כ-180,000 מהם, התגוררו באודסה, העיר הגדולה ביותר באזור, שמנתה כ-600,000 תושבים. ערים אחרות היו קטנות בהרבה, ומנו בין 7,000 ל-30,000 נפש כל אחת. בחלקן היו היהודים המקומיים קבוצת הרוב. מרבית האוכלוסייה האוקראינית הלא-יהודית הורכבה מאיכרים שחיו בכפרים קטנים.

כיוון שרק יהודים מקומיים ספורים נמלטו על נפשם, אין בנמצא עדויות רבות באשר לגורלם מרגע שהארמיה הגרמנית ה-11 והארמיה הרומנית ה-3 חצו את נהר הדנייסטר ב-15 ביולי 1941, בעקבות נסיגתו החפוזה של הצבא האדום.

במהלך משפטו סיפק אוטו אולנדורף, מפקד איינזצגרופה D שפעלה באזור בסיוע הגדודים הרומניים, מידע על ההתרחשויות. על-פי תיאורו חולק האזור לאיינזצקומנדוס (10a-b, 11a-b Einsatzkommandos) ו-12, אולם בדיווח אין כל הבחנה בין מעשי ההרג בבסראביה ובבוקובינה הצפונית לרציחות בטרנסניסטריה.

הדוחות מתארים מבצע רציף אחד – מהשלב הראשון להריגה בטרטוריות הסובייטיות, עבור להשמדה שהתנהלה לאחר שהגרמנים חצו את הדנייסטר ועד המבצע האחרון בחצי האי קרים (המצור על אודסה הוטל על כוחות הצבא הרומניים, בסיועם של הכוחות הגרמניים). איינזצגרופה D הגיעה לקרים בספטמבר 1941, אולם איינזצקומנדו 12 התעכב במשך כמה חודשים.

גל הרציחות הראשון גבה מחיר כבד בחיי יהודים: **בתוך שישה שבועות בלבד מצאו את מותם 50,000-60,000 מהם. גל רציחות שני לא איחר לבוא.**

ב-30 באוגוסט 1941 התכנסו קציני צבא גרמנים ורומנים בטיגיניה כדי לחתום על הסכם בנוגע לשליטה בטרנסניסטריה. הרומנים נטלו פיקוד על המינהל האזרחי, והותירו בעינה את החלוקה האדמיניסטרטיבית של האזור לנפות כפי שהתוו הסובייטים. באשר להסדרי הביטחון, הוצב כוח אבטחה רומני מיוחד בטרנסניסטריה. אחת ממטרות העיקריות הייתה שמירה על ביטחון הפנים בשיתוף עם הז'נדרמריה המקומית. השליטה הצבאית נותרה בעיקרה בידיים גרמניות, אף כי הצבא הרומני נשאר בטרנסניסטריה. כמו כן הוקמה מיליציה אוקראינית ששיתפה פעולה עם שאר כוחות הביטחון.

אף שהרומנים הכריזו ריבונות על טרנסניסטריה, למרות הצעות גרמניות רבות הם מעולם לא סיפחו אותה בפועל. בעבור אנטונסקו, לא הייתה טרנסניסטריה מעולם חלק מן "המולדת הגדולה", אלא קלף מיקוח לצורך הסדרים טריטוריאליים קבועים בעתיד.

מנקודת המבט של היהודים, שיתוף הפעולה בין כוחות הכיבוש והשיטור הגרמניים, הרומניים והאוקראיניים טמן בחובו את אופי השואה באזור הזה: רצח היהודים המקומיים בוצע בידי כל הארגונים הללו גם יחד.

עם כיבוש אודסה (באוקטובר 1941) החל גל הרציחות השני. כ- 20,000 עד 30,000 יהודים מבין 80,000 היהודים שנותרו באודסה לאחר הפינוי הסובייטי מצאו את מותם. מעשי ההריגה האלה בוצעו ב- 23-24 באוקטובר בידי הצבא הרומני בתואנה כי היהודים אחראים למעשי טרור ולפעולות חבלה בעיר. 35,000-40,000 היהודים הנותרים הוכנסו לגטו בתנאים מחרידים.

גל הריגות שלישי החל כשגורשו היהודים מאודסה למחנות באזור ברזובקה. האזור הזה היה מאוכלס בצפיפות בגרמנים מקומיים, ובתוך שנה אחת נרצחו מרבית היהודים בו.

כזה היה גם גורלם של שאר היהודים בחלקה הדרומי של טרנסניסטריה. מבין 210,000 היהודים המקומיים בטרנסניסטריה (אם לוקחים בחשבון שכ- 90,000 התפנו מאודסה וממקומות אחרים עם הסובייטים) נרצחו כ- 80 אחוזים במהלך ששת החודשים הראשונים לכיבוש. הריגתם הייתה חלק מן "הפתרון הסופי". הם נרצחו באותן שיטות – קרי ירי – ששימשו את כל האיינזצגרופן בטרטוריות הסובייטיות הכבושות. בעקבות הגל הגדול הראשון של מעשי אכזריות ורצח סומנו היהודים ובודדו, רכושם נלקח מהם, ולבסוף הם גורשו ונרצחו (צו מס' 23 מיום 11 בנובמבר 1941).

פעולות אלו עלו בקנה אחד עם המודל שפיתחו הנאצים בפולין. אופיו הייחודי של מקרה טרנסניסטריה בא לידי ביטוי בתפקיד המרכזי שמילאו הרומנים והגרמנים המקומיים במעשי ההרג. בניגוד למיעוטים משתפי פעולה אחרים, דוגמת האוקראינים בשאר חלקי אוקראינה הכבושה או הליטאים ששימשו כוחות עזר לאיינזצגרופן, כאן היו משתפי הפעולה המתכננים, היוזמים והמבצעים גם יחד. הכוחות האוקראיניים היו למעשה זרוע מבצעת של האס-אס, והרומנים תרמו את הצבא ואת יחידות האבטחה הממלכתיות שלהם.

המתקפה על האוכלוסייה היהודית המופתעת הייתה מהירה ואכזרית. לא היה כל מפלט, ולא היה זמן להתכונן או להסתתר. האוכלוסייה היהודית מחוץ לאודסה חייטה בערים בינוניות וקטנות ובכפרים. אולם גם האוכלוסייה היהודית הגדולה של אודסה נותרה המומה לחלוטין עם פינוי מחציתה. היהודים הנותרים היו שרויים בבלבול, ובהיעדר הנהגה היו נתונים לחלוטין לחסדי כובשיהם. אלו הנהיגו בלא שהות צעדי ענישה נרחבים (23-24 באוקטובר) נגד היהודים, שנחשבו לגרעין השלטון הבולשוויקי. הסתערות זו ניזונה מן האנטישמיות העמוקה שרווחה ברומניה ואף העניקה לה תוקף; בד בבד היה בה אישור לרגשות הלאומניים הקיצוניים ולתחושות הניצחון של הצבא הרומני, שאיבד כה רבים מחייליו במצור על אודסה.

בגטו באודסה, שהתקיים לא יותר משבועות אחדים והיה מוכה עוני ומחלות, לא היו אפשרויות רבות לעזרה עצמית או להתנגדות. האוכלוסייה הלא-יהודית באודסה ככלל חוותה כיבוש מתון יותר מאחיה שהיו נתונים תחת כיבוש גרמני ישיר בשאר חלקי אוקראינה. לאחר החודשים הראשונים לכיבוש ניסתה האדמיניסטרציה הרומנית להשיב את החיים למסלולם, אך בשלב הזה כבר גורשו היהודים ורובם מצאו את מותם.

הגירוש לטרנסניסטריה

על-פי מיפקד התושבים שנערך ב-1930, היו 206,958 יהודים בבסראביה ו-107,975 בבוקובינה – 314,933 יהודים בסך הכול. במיפקד שנערך ב-1 בספטמבר 1941 עמד מספר היהודים בשני האזורים על 126,434. נשאת השאלה: מה קרה לשאר 188,499 היהודים?

כ-30,000-40,000 יהודים ברחו עם הסובייטים (כמה מהם נתפסו שוב באודסה). כ-150,000-160,000 **נרצחו**. אינזצגרופה D הייתה אחראית לאזור בסראביה, שכלל את הקהילות היהודיות הגדולות של קישינב ובלז. אולם את מרבית מעשי ההרג ביצעו הצבא הרומני והיחידות הנספחות. אותם יהודים ששרדו את מעשי הטבח של קיץ 1941 נכלאו בארבעה מחנות בבסראביה ובשני מחנות נוספים בבוקובינה הצפונית (כ-64,000 איש), וזמן קצר לאחר מכן גורשו לטרנסניסטריה.

הגירוש המאורגנים העיקריים לטרנסניסטריה החלו ב-6 באוקטובר 1941 ונמשכו עד ינואר 1942. חלק הארי מבין 118,847 היהודים מבסראביה, מבוקובינה ומדורהוי גורשו לקצה הצפוני של טרנסניסטריה, שהעיר הראשית בו הייתה מוגילב.

גל הגירוש השני, שכלל את 4,650 היהודים הנותרים, התנהל בקיץ 1942, וגל שלישי, שכלל 2,238 מגורשים - בספטמבר 1942. בגל זה גורשו יהודים ממרכז רומניה (אזור הרגאט) שנענשו על מה שהשלטונות כינו פשעים פוליטיים.

במהלך שנת 1943 גורשו כמה מאות יהודים לטרנסניסטריה כצעד עונשין, ביניהם המנהיג הראשי של יהודי רומניה, ד"ר וילהלם פילדרמן, שגורש לגטו במוגילב ביולי 1943.

מספרם הכולל של היהודים שגורשו עלה על 130,000. היחס הבלתי-אנושי והתנאים המחרידים שמהם סבלו המגורשים מתוארים לפרטים ביומנים, בספרי זיכרונות ובדוחות שונים. גודל האכזריות האנושית, הצעדים שננקטו כדי להשפיל אלפי חפים מפשע, הסבל הנורא שנאלצו לחוות היהודים המגורשים – כל אלה מעוררים זעזוע עמוק. הדרכים לטרנסניסטריה היו זרועות גופות שטרם נקברו או לחלופין כוסו בשלג. את הגירוש לטרנסניסטריה ניתן בהחלט לכנות "מצעדי מוות".

קבוצת המגורשים בגל הראשון היא שכוננה את דפוס החיים בטרנסניסטריה. באופן כללי אפשר לחלק את המגורשים לשלוש קבוצות: יהודים שחיו תחת שלטון סובייטי בבסראביה ובבוקובינה הצפונית מאז יוני 1940; יהודים שנותרו תחת שליטה רומנית בדרום בוקובינה; ויהודים מדורהוי, אזור במרכז גרמניה שסופח מבחינה מנהלית לבוקובינה בשנת 1938.

אותן קהילות יהודיות שהיו נתונות תחת שלטון סובייטי איבדו זה מכבר את מרבית מאפייניהן המבניים. הסובייטים ביטלו את המוסדות החברתיים והפוליטיים היהודיים, וגירשו כמה מן המנהיגים לסיביר.

מבחינה כלכלית, איבד המעמד הבינוני היהודי את מרבית הונו, והקהילה ככלל סבלה ממצוקה כלכלית. קהילות אלו נחלשו, למעשה, עוד בטרם פרצה המלחמה. עם זאת, ניכר הבדל מהותי בין הקבוצה הראשונה לקבוצה שנייה, שניתן לייחסו למאורעות שחוו במהלך החודשים הראשונים למלחמה – רציחות המוניות וריכוז במחנות ובגטאות

בבסראביה ובבוקובינה. ביולי ובאוגוסט 1941 החלו הרומנים לגרש יותר מ- 38,000 יהודים לטרנסניסטריה, אולם הצבא הגרמני ופיקוד האיינזצגרופה D הביעו התנגדות עזה, שכן הגירושים הפריעו לפעילותם. הרומנים קיבלו הוראה לחדול ממעשי הגירוש הבלתי-מתוכננים והיהודים הופנו בחזרה אל האזור שממזרח לנהר דנייסטר.

באותה עת הייתה כבר אינזצגרופה D עסוקה ברצח היהודים המקומיים. כ- 4,000 מבין כ- 25,000 היהודים שהגיעו לגדה המזרחית של הדנייסטר קיפחו את חייהם בצעדות הכפויות הלך ושוב מטרנסניסטריה, או לחלופין נרצחו בידי האיינזצקומנדו b10, שפעל בסמוך למוגילב. המגורשים המוחזרים רוכזו במחנות, שם פגשו מגורשים יהודים נוספים שנעצרו בטרם חציית הנהר. יהודים אלה חיו בתנאים מחרידים, חסרי כול, תחת אימת החיילים הרומנים. רבים מהם איבדו את משפחותיהם ברציחות או בצעדות.

עד תחילת הגירושים באוקטובר 1941 לא סבלו יהודי בוקובינה הדרומית ודורהוי מן המלחמה ישירות. נחסכו מהם מעשי הטבח ופעולות הנקם של האוכלוסייה הרומנית המקומית. כשהוכרז צו הגירוש עדיין התגוררו יהודים אלו בבתייהם. היה להם זמן להתכונן לפינוי, ולפיכך יכלו לקחת עמם מזון, בגדים, כסף ותכשיטים. מרביתם יצאו למסע הכפוי עם משפחותיהם, ואחדים אף הצליחו לשכור עגלות, קרונות ואמצעי תחבורה אחרים כדי להקל על הצעידה הממושכת.

המגורשים לטרנסניסטריה: המסגרת הכללית

קיימות עדויות מעטות בלבד באשר לתכנון או להכנה כלשהם מצד השלטונות הרומניים ביחס לשאלת שיכון המגורשים. ב- 11 בנובמבר פרסם המושל הרומני של טרנסניסטריה את צו מס' 23 בדבר ארגון חיי היהודים, והוא הפך ל"חוקת" הגטאות והמחנות. על-פי הצו הוגבלו היהודים לאותם כפרים ועיירות שבהם התגוררו קודם לכן יהודים מקומיים או רוסים.

הז'נדרמאר המקומי הוסמך לבחור את מקומות היישוב. כמו כן הגביל הצו את תנועתם של היהודים וקבע כי עליהם לעבוד לפרנסתם בעבודות כפייה למען השלטונות (סעיף 7 בהסכם טיגנינה התייחס לעבודות כפייה של יהודים בעבור הצבא הגרמני). שכר נקוב של מארק אחד ליום נקבע לפועלים הפשוטים, ושני מארקים ליום לאנשי מקצוע ולמומחים, ונקבע שישולם בקצבאות מזון מטעם השלטונות.

הצו דן גם במבנה הפנימי של הקהילה (שכונתה "קולוניה"). כל קהילה הייתה צריכה לבחור "ראש" מבין המגורשים שישמש דובר, בחירה שדרשה את אישורו של פרטור המחוז (לרוב קצין רומני). "ראש הקהילה" היה אחראי אישית למילוי כל דרישות העבודה שקבעו השלטונות הרומניים ולהקצאת עובדים למשימות שונות, חלקן מפרכות ביותר. העובדים חולקו לקבוצות בנות 20 איש, ולכל אחת מהן מונה ראש קבוצה שגם מינוי דרש את אישור הפרטור.

צו מס' 23 לא היה אלא תרמית. הוא יצר את הרושם כי קיימת מדיניות רומנית ברורה ביחס ליהודים בטרנסניסטריה והתייחס למה שאפשר לתפוס כ"חיי השגרה" של מגורשים בתנאי מלחמה. אולם, אף שהצו דן במרכיבים של חיי היומיום – כגון מגורים, אספקת מזון, עבודה והתארגנות עצמית - למעשה הוא התעלם כליל ממצבם החומרי והפיזי של המגורשים. היהודים האלה לא מסוגלים היו לנהל חיי שגרה. הם היו זקוקים לבתי חולים ולסיוע רפואי בסיסי, למזון ולבגדים, לבתי יתומים וכיוצא באלה. תחת זאת הם הוצעדו אנה ואנה בלא כל מטרה, מגטו אחד למשנהו וממחנה למחנה, מקומות שלא

היו בהם ולו תנאים בסיסיים לאכלוסם. אפילו בחירת ה"מנהיג", ראש הקהילה, הייתה אחיזת עיניים.

גם העניין של מדיניות יהודית מוגדרת היה מעורפל ביותר. עתידה של טרנסניסטריה עצמה היה לוט בערפל: אם לא תישאר בחזקת רומניה, הרי הצורך להתכונן לעתיד הוא גורם שולי. היהודים בטרנסניסטריה לא היו אלא גורם אחד מני רבים שאפשר לנצל להפקת תועלת. בכל מקרה, לא היו היהודים המגורשים אמורים לשוב לרומניה. לפיכך, בעבור הרומנים, בניגוד לגרמנים, לא היה רצח יהודים מטרה כשלעצמה, אלא תוצר של הנסיבות.

כשהגיעו שיירות היהודים לטרנסניסטריה הן מצאו אזור שהוחרב בידי הגדודים המתקדמים והופצץ קשות. בכפרים ובעיירות שבהם הוקמו הגטאות (גטאות הוקמו, על-פירוב, בתוך כפר או עיירה, בעוד מחנות מסוגים שונים מוקמו מחוץ למקומות היישוב הרגילים) היו רבים מן המבנים, כמו גם הכבישים ומסילות הרכבת, הרוסים. ליהודים שהגיעו בשיירות לא היו מקומות מגורים או אמצעים לקניית מזון. בעליבותם ובחזותם המפחידה איימו על האוכלוסייה המקומית ועוררו בהם פחד וסלידה. המחסור במצרכים חיוניים הוחמר שבעתיים בשל מעשי הביזה שביצעו החיילים הרומנים.

כיוון שהעיירות והכפרים בחלקה הצפוני של טרנסניסטריה היו קטנים ביותר, היהודים פוזרו בהם בקבוצות קטנות.

במחוז מוגילב, למשל, פוצלו היהודים ל- 53 גטאות ולמחנה אחד. רק 9 גטאות הכילו יותר מ- 1,000 איש; 36 מהם הכילו עד 500 איש. רבים מן המגורשים חיו במהלך החודשים הראשונים בדירי חזירים, באורוות וברפתות. כשמצאו לבסוף מגורים הולמים יותר, נאלצו 15 עד 18 איש לחלוק חדר אחד. ברוב המקומות לא היו אפילו אמצעי התברואה הבסיסיים ביותר; לא היו בנמצא חומרי ניקוי לחיטוי בסיסי או מים נקיים. שיעור התמותה היה גבוה ביותר, במיוחד במהלך החורף הראשון, 1941/2, שבו מתו כ- 30-50 אחוזים מן האנשים עקב מגפת טיפוס שהשתוללה בגטאות ובמחנות.

סיפורי הניצולים והעדויות המוקדמות שזורים בתיאורים של מוות וסבל. רבים הסתובבו עירום ועריה; ילדים כוסו בסחבות או בעיתונים, שכן נאלצו למכור את בגדיהם תמורת מזון. גופות היו מוטלות בשדות, לאורך דרכי הצעידה, או לחלופין, נערמו לצד החיים בדירים. הקשיים והתלאות הוחרפו נוכח היותם של המגורשים בבחינת זרים מוחלטים; רק מעטים מהם שלטו בשפה האוקראינית. יתרה מזאת, כפי שצוין לעיל, מרבית היהודים המקומיים נרצחו כבר בידי איינזצגרופה D, כך שלא היה אל מי לפנות לעזרה. חוסר האונים היה מוחלט.

קשה להשוות את המצב בטרנסניסטריה לגירושים אחרים במזרח אירופה. בפולין, למשל, לפי הוראת היידיך ב- 21 בספטמבר 1939 גורשו היהודים מבתיהם בשיעורים נרחבים יותר. אולם הם הופנו לקהילות יהודיות גדולות שהיו מסוגלות לקלוט אותם שכן הייתה להן תשתית מסוימת ומסורת חברתית. המצב בעיר כמו ורשה, שבה רוכזו מאות אלפי פליטים, היה איום ונורא, ועם הקמת הגטו אף החמיר. אך אפילו בתנאים מחרידים אלו היה שיעור המוות 12-15 אחוזים.

בטרנסניסטריה הגיע מחיר הדמים ל- 30-50 אחוזים במהלך החורף הראשון. המקרה היחיד שהוא בר-השוואה היה גירושם של יהודים מצ'כוסלובקיה, מאוסטריה ומגרמניה ללובלין בסתיו 1939, אולם זה היה גירוש בקנה מידה קטן יותר והוא נמשך חודשים ספורים בלבד.

חיי היומיום בגטאות ובמחנות

את שהייתם של המגורשים בטרנסניסטריה, במשך קרוב לשנתיים וחצי, אפשר לחלק לשלוש תקופות.

הראשונה, מסתיו 1941 ועד אביב 1942, הייתה התקופה הקשה ביותר בעבור כל המגורשים, ובמהלכה מתו למעלה משליש מהם.

התקופה השנייה נמשכה מקיץ 1942 ועד אביב 1943. בתקופה זו התפתח הארגון הפנימי והתייעל; המגורשים פיתחו מידה מסוימת של כושר מחיה ויכולת עבודה. סיוע מן הקהילה היהודית הרומנית החל להגיע באופן סדיר יותר, והאינטרסים הפוליטיים של הרומנים החלו להשתנות.

התקופה השלישית, מקיץ 1943 ועד מרס 1944, עם שובם של הסובייטים, הייתה חדורה תקווה יחסית ועם זאת מסוכנת ביותר. בעקבות הנסיגה עשו החיילים הגרמנים את דרכם חזרה דרך האזור. הם תקפו יהודים בגטאות ובמחנות וגרמו אבדות רבות בנפש. לעומת זאת, התוכניות להחזיר יתומים וקבוצות נוספות לרומניה החלו לשאת עתה פרי. לפיכך, בכל תיאור של החיים ב-117 הגטאות והמחנות יש לתת את הדעת על תקופות אלו וכן על מצבים רבים ושונים ששררו בגטאות ובמחנות הרבים.

בעבור הפרט היו חיי היומיום תלויים בעיקר בגורמים חיצוניים – קרי, הצווים שהוציאו הרשויות הרומניות וטבעו הגחמני של השלטון המקומי. אולם גם גורמים פנימיים מילאו תפקיד חשוב בעיצוב גורלו של היחיד, דהיינו אישיותו של הפרט ואפשרות הפיכתה של ה"קולוניה" לקהילה יהודית, תכלית שלשמה נדרשו תחושת שייכות והזדהות קבוצתית עמוקה.

מבנה קהילת המגורשים ודפוסי התנהלותה היו שונים באופן ניכר מכפי שהיו בקהילותיהם הקודמות. חייהם היו עתה שונים בתכלית מן החיים שניהלו קודם לכן, אולם ניסיון העבר סייע במאמצייהם ליצור חיי קהילה. קיומו של מנהיג מקובל, שנהנה מסמכות מסוימת או ניחן בכריזמה, שיפר את המצב. מנהיג סתגלן, בעל כושר אלתור ויכולת להשיג סיוע ולשפר את התנאים, היה גורם מכריע במאבק להישרדות.

מאמציו של ד"ר מאיר טייך, ראש קהילת סוקיבה, ממחישים את הדברים האמורים לעיל. כשלמד ד"ר טייך מראש עירו על הגירושים הקרבים, החל להכין את קהילתו לקראת הלא-ידוע. הוא ניסה להשיג מידע רב ככל האפשר לגבי המסלול, ובדק כיצד אפשר להקל ולרכך את התלאות הצפויות. הוא הצליח להשיג אמצעי תחבורה לאנשי קהילתו והצילים מן הצעדות הקטלניות. הוא השיג היתר להישאר זמן מה במוגילב ואיתר מקומות מחסה. הוא הקדים את אנשי קהילתו והגיע לעיר סרגורוד שבה היה אמור לקום הגטו ימים מספר לפני הקבוצה, וכך עלה בידו להכין בעבורם מקומות דיור.

ד"ר טייך לא היה הדוגמה היחידה. באופן טבעי הפכו אנשים מסוגו לראשי קהילות, לא בעקבות הצבעה, אלא כתוצאה מן המצב. אולם במקומות קטנים רבים מונו ראשי הגטאות בידי הפרפקט או בידי ראש העיר, ובכמה מן המקרים שירתו אישים אלו את הממונים עליהם ולא דווקא את בני קהילתם. מעמדו של ראש הקהילה יצר בעיות אתיות ומעשיות רבות. קודם הזכרנו את משימתם הרשמית של ראש הקהילה ושל הוועדה שפעלה לצדו, כלומר – לספק את מכסת האנשים הנדרשת לעבודות כפייה.

מרבית חברי הקהילה ניסו להתחמק מן העבודה, שהייתה מפרכת והיה בצדה שכר עלוב אם בכלל. במרבית המקרים היו אתרי עבודות הכפייה מרוחקים מאוד מן הגטו והעובדים

חיו בתנאים קשים. חלק מאתרי עבודות הכפייה היו נתונים תחת פיקוח גרמני, ורבים מן העובדים בהם נרצחו לאחר השלמת העבודה המיועדת.

במובן הזה דמתה משימתו של ראש הקהילה לתפקיד היודנראט בגטאות מזרח אירופה לפני הגירוש למחנות המוות. רבות משאלות המוסר שהטרידו את המנהיגים היהודים האלה היו דומות. כיוון שנאלצו לספק את מכסת העובדים המבוקשת, נדרשו תקנות לרישום ולפטור מעבודות כפייה.

בכמה מן הגטאות נקבעו תקנות שוויוניות מחמירות ביותר כדי להבטיח השתתפות הוגנת בכוח העבודה. אולם תמיד היו יוצאים מן הכלל, ואכיפת החוקים עוררה עוינות רבה בקרב חברי הקהילה. סוגיה זו, יותר מסוגיות אחרות, המחשישה את חוסר השוויון בקהילה, שכן רשת קשרים הייתה גורם חשוב ביותר בהגדרת מעמדו של היחיד בקהילה. מעטים, שהיו בעלי אמצעים, הצליחו להשתחרר מעבודות הכפייה תמורת תשלום. אולם מרבית היהודים היו עניים, ומעט המזון שהרוויחו בעבודתם היה אמצעי ההישרדות היחיד שעמד לרשותם. מי שהיו לו קשרים הדוקים עם ראש הקהילה או עם חברים מסוימים בוועדה הצליח לעתים קרובות להשיג עבודות קלות יותר, במנהלה או בשירותי הסיוע והרווחה. בסרגורוד, במוגילב ובכמה גטאות נוספים היו, בדרך כלל, בני עירו של ראש הגטו גם חברי הוועדה ומחזיקי התפקידים המרכזיים. במקרים רבים היו אלו אף בני משפחתו או חבריו הקרובים. עימותים בין קבוצות שונות ותלונות על ניצול המעמד נשמעו לא אחת, הן בזמן ההוא והן בעדויות מאוחרות יותר.

הצעדים הראשונים בארגון העצמי הובנו בהתאם לקהילות הבית. הסיוע לא היה מרוכז וקבוצות מגורשים שהצליחו להביא עמן כסף או חפצי ערך יכלו לסייע לנזקקים שבקרבת יותר מקבוצות אחרות. מצבם של היהודים מבוקבינה הדרומית ומדורהוי היה טוב יחסית.

הם היו הראשונים שהתארגנו והקימו שירותי סיוע. ד"ר טייך דיווח כי אסף 3,500,000 ליי (המטבע הרומני) מאנשיו על-ידי ניכוי 2-10 אחוזים מכל אדם שהשתמש בשירותיו להעברת כספים (פעילות שהייתה בלתי-חוקית). סכום כסף זה שימש קרן למקרי חירום שונים. סיפורים דומים סופרו גם על המנהיגים בגטו מוגילב, שדמות המפתח בו הייתה חבר הקהילה מרדוך, המהנדס זיגפריד יגנדורף. מאוחר יותר הטילה הוועדה מסים על אוכלוסיית הגטו.

לאור כל זאת אנו מוצאים במוגילב, בסרגורוד, בדורין ובמקומות נוספים הבדלים ניכרים בין קבוצות מגורשים שונות. גורמים אלו מעידים על חברה שבמרכזה עמדה קבוצת אנשים שהצליחו להסתגל לתנאים החדשים. היו ברשותם אמצעים מסוימים כדי להשפיע על הרשויות בחוץ וכן יוזמה להוציא אל הפועל רעיונות לפרויקטים של עבודה ושל סיוע. רשת קשרים מיקמה את שאר חברי הקהילה בהתאם, קרוב למרכז או סמוך יותר לשוליים. אף-על-פי-כן, מי שהיו במרכז ביקשו לסייע לקהילה כולה מכמה סיבות: למשל, כדי למנוע התפשטות מחלות, כגון מחלת הטיפוס, וכדי לשמור בהישג יד כמות ניכרת של אנשים במטרה לספק את מכסות העובדים הנדרשות. גם המסורת היהודית של עזרה וצדקה, וכן תחושה עמוקה של זהות יהודית, היו מניעים חשובים לתוכניות הסיוע. במרוצת הזמן הפכו שירותים אלו להיות "כולליים", ולא חולקו עוד במסגרת קהילת הבית, אולם חשיבותו של מארג הקשרים לא פחתה.

במרבית הגטאות הקימו הוועדות שירותי סיוע חברתי, בתי תמחוי (שכנו "קנטינות"), מרפאות, בתי אבות ובתי יתומים. בכמה גטאות הקימו הוועדות קואופרטיבים – חנויות שבהן נמכרו מצרכים מסוימים, אך למעשה נועדו להסתיר מקור הכנסה חשוב של הקהילה: סחורות ששלחה ועדת הסיוע בבוקרשט נמכרו לאוקראינים, והרווחים שימשו

לתמיכה במוסדות החברתיים. אף שהמאמצים ליזום את הסיוע הזה החלו בשלהי 1941, הם התפתחו לכלל מערכת מוסדרת יותר רק באביב ובקיץ 1942.

רבים מן היהודים החלשים מתו במהלך אותו חורף בשל הקור, הרעב ומגפת הטיפוס. ד"ר טייך דיווח כי המגפה שהשתוללה באותו חורף גבתה את מחיר חייהם של 1,400 מבין 7,000 בני קהילתו (מספר זה כלל 1,800 יהודים מקומיים), כלומר 20 אחוזים מאנשי הקהילה. במקומות אחרים היה השיעור גבוה אף יותר.

הוועדות וראשי הגטאות שלטו בחיים מהיבט אחר. הרומנים לא התעניינו בחיים הפנימיים של קהילות היהודים, אולם הם החילו איסורים כלליים על עזיבת תחומי הגטו, על תנועת היהודים, ועל יצירת קשרים עם אנשים (בכלל זה בני משפחה) בגטאות ובמחנות אחרים. כמו כן הוטל איסור על כל סוגי התקשורת (מכתבים, חבילות, עיתונים וכדומה). למרות זאת שמרו הוועדות ויחידים על קשר עם בוקרשט בדרכים בלתי-חוקיות, באמצעות שירותיהם של אנשי סגל הצבא ואנשי עסקים שהפיקו רווח נאה מתפקידם כשליחים. הצעירים בגטאות פרסמו עיתונים משלהם והמשיכו לקיים פעילות ציונית פוליטית, כדי לשמר גילויים מחייהם בעבר ולהתגבר על תחושות הבדידות והייאוש. קיימות עדויות לכך מגטאות דורין וסרגורוד, וכן עדויות בעל-פה על קיומם גם בגטאות אחרים.

עיתון בשם "קורייר" ראה אור בדורין בין החודשים אפריל-ספטמבר 1943. הוא הופץ באופן מחתרתי מבית לבית, וקוראיו נתבקשו להשמיד את הגיליון לאחר קריאתו. מאמרים, שירים ותיאורים של חיי היומיום הועתקו ביד בשקדנות, ואף קריקטורות ותשבצים נכללו בגיליונות העיתון. מבין הגיליונות שהוברחו לבוקרשט שרדו שישה. הביקורת על הרומנים הייתה מרומזת בלבד במסגרת סיפורים קצרים ואנקדוטות, אולם ההתייחסויות היו נהירות לקוראים. שירים וחרוזים התייחסו למגוון היהודים בגטו: על אימהות שאיבדו את ילדיהן, על הרעב שרדף רבים יום וליל ועל גורלם של אלו שלא היה בידם ולו המינימום הדרוש כדי לשרוד. אולם העיתון, שנכתב, נערך והופץ בידי צעירי הקהילה, הביע גם אופטימיות ותקווה.

האביב זימן הזדמנות לבטא כמיהה לאהבה; התלאות והקשיים לא ביטלו את יפי הטבע. נוסף על כך כלל העיתון כתבות רציניות על הרכב אוכלוסיית הגטו בדורין ועל בעיותיה החברתיות. אין זו קהילה של ממש, טען אחד המאמרים, אלא קהילה מלאכותית. נושא אחר היה תפקידה של משטרת הגטו, שהיה עליה לספק עובדים לז'נדרמריה. המאמר הביע צער עמום על כך, לצד הבנה ואף אהדה.

כמה מחברי הוועדה התנגדו נחרצות לרעיון העיתון כולו. הם חששו ממה שיקרה אם יגלו אותו השלטונות. ראש הקהילה ניסה למנוע את הוצאתו, אך בלא הצלחה. אמצעי הפצתו של העיתון הוסתרו אף מן הקהילה עצמה. לרוע המזל התגלה העיתון על-ידי הז'נדרמריה, ורק תשלום "שוחד שמן" ששילם ראש הקהילה הבטיח את שתיקתם של הז'נדרמרים הרומנים. כך הסתיימה הרפתקת העיתון.

פעילות נוספת שהוועדה וראשה ראו בה סכנה הייתה פעילותן של תנועות הנוער הציוניות. תיאור על פעילות כזו קיים מסרגורוד, שם הצליחה תנועת "הנוער הציוני" לשמר את פעילותה במשך כל שנות קיומו של הגטו. גם חברי תנועה זו הוציאו לאור עיתון, שהיה מיועד בעיקר לחברים, וכציונים ניסו לגייס את הצעירים להצטרף לתנועתם. חלק ניכר ממאמציהם הוקדש לחינוך היתומים ולהפחת תקווה בנשמותיהם האומללות. הנושא היה "עלייה לארץ-ישראל". בתחילה זכו הצעירים בתמיכת הוועדה, ובייחוד בתמיכתו של ד"ר טייך, אולם כשהחלו למתוח ביקורת על חבריה גבר המתח והאחרונים החלו להפגין יחס אמביוולנטי.

הפרט בגטאות ובמחנות עמד תמיד על המשמר: היה עליו להישמר פן יגורש; היה עליו להימנע במידת האפשר מן התנאים הקשים של עבודות הכפייה, ועם זאת היה עליו לעבוד כדי להשיג מזון ולהימנע מחיכוכים מיותרים עם השלטונות היהודיים והלא-יהודיים גם יחד. אמנם חיינו נשלטו על-ידי חוקים רבים ותלאות שונות, אולם בד בבד ניתן לומר כי אישיות, כוח רצון וסתגלנות היו גורמים מכריעים להישרדות.

בגטאות ובמחנות הקטנים, שם היו הסיוע ותמיכת הקהילה רופפים יותר, נודע משנה חשיבות למאמצי ההישרדות של הפרט. רבות מן העדויות מספרות כיצד הצליחו אנשים להציל את עצמם, באילו אמצעים נקטו, מאילו סכנות נמנעו. הצורך בידיים עובדות בכפרים במהלך חודשי הקיץ של 1942 ו-1943 סיפק הזדמנות לעבוד תמורת מזון בתנאים נסבלים יותר.

באופן כללי, יוזמתן של קבוצות קטנות ושל יחידים לעקוף את התקנות ולהתרחק ככל האפשר מן התנאים האיומים במחנות ובגטאות לתנאים טובים מעט יותר, הגבירו את סיכויי ההישרדות בטרנסניסטריה. הודות לעובדה שהיה אפשר לשחד את השלטונות הרומניים וכי מסתיו 1943 הגיע השינוי במצב הפוליטי גם לטרנסניסטריה, גברו סיכוייו של מי שהצליח לשרוד את חורף 1943 להינצל. מסוף שנת 1942 היו הרומנים להוטים פחות למסור יהודים לידי הגרמנים, בין לעבודות כפייה ובין להריגה.

סיוע הוועדה בבוקרשט

תיאור מאמצי ההצלה, הסיוע והסעד שנשלחו לטרנסניסטריה מהווה חלק מתולדות יהדות רומניה, ובכלל זה המגורשים בטרנסניסטריה. הקהילה היהודית הרומנית הייתה היחידה באירופה שארגנה תוכנית הצלה בקנה מידה כזה. יוזמת התוכנית הייתה ועדת הסיוע המיוחדת, שבאופן טכני הייתה חלק ממרכז יהדות רומניה (Centrale Evereiol din Romania), אך למעשה הייתה קבוצה במועצת תיאום יהודית בלתי-לגלית שהקימו האנשים היהודיים הבולטים ברומניה, ביניהם פילדרמן, וילהלם פיישר, מישו בנבנישתי - יו"ר התנועה הציונית, הרב אלכסנדר שפרן ורבים אחרים. אנשים אלו עשו כל שביכולתם כדי לסכל את תוכניתם של הנאצים לגרש את יהודי רומניה למזרח וכדי להקל על המחסור החומרי של הקהילות היהודיות.

הסיוע למגורשים בטרנסניסטריה היה חלק בלתי נפרד מעבודתה של מועצה זו. מבחינה פוליטית ביקשו אנשי המועצה לאלץ את הממשלה הרומנית לשנות את מדיניותה כלפי המגורשים ולהחזירם לרומניה. לשם כך יצרו קשר עם ארגונים יהודיים בינלאומיים (כגון הקונגרס היהודי העולמי, ארגון הג'וינט, הארגון הציוני העולמי) ועם הצלב האדום הבינלאומי, והציעו לשלוח את המגורשים לפלשתינה לאחר שובם לרומניה.

אנשי המועצה ניצלו את האמביוולנטיות הגוברת בציבור הרומני ובממשלה הרומנית בנוגע לברית עם הנאצים. פילדרמן היה אחראי להיבט החוקי של המאבק, ודאג להצביע על אי-חוקיותם של הצעדים שננקטו נגד היהודים. הרב שפרן ועמיתיו הדגישו את ההיבט המוסרי, בניסיון לגייס את תמיכת הכנסייה, וכן את תמיכתן של רעיית אנטונוסקו ושל הלנה מלכת רומניה, בטענה שהצעדים הבלתי-אנושיים הננקטים נגד היהודים נוגדים הן את המסורת הנוצרית והן את המסורת הרומנית. הצורך המיידי לספק סיוע חומרי כדי להקטין את מחיר הדמים ואת הסבל הכללי נתפס, כמובן, כתחום האחראיות הראשון במעלה בעיני כל המעורבים בדבר.

כשהגיעו הידיעות הראשונות על מעשי הטבח והפוגרומים לבוקרשט, הופנו ליון אנטונסקו קריאות לסייע ליהודים הסובלים ממעשי הזוועה. למרבה הצער, תשובתו החיובית הראשונה ניתנה רק בדצמבר 1941, כשכבר עמד גל הגירוש הגדול הראשון לפני סיום. נדרשו עוד שלושה חודשים בטרם הביע אלכסיאנו, מושל טרנסניסטריה, את הסכמתו לתוכנית הסיוע. כוונתה האמיתית של הממשלה בלטו נוכח המכשולים הביורוקרטיים שהציבה עם החלת התוכנית. סכומי כסף גדולים שנשלחו דרך הבנק הרומני לא הגיעו כלל ליעדם. כך עלה גם בגורל הכסף שנשלח באופן בלתי-חוקי, באמצעות שליחים שקיבלו 10-15 אחוזים מן הסכום שהעבירו. השימוש בערוצים מעין אלו להעברת כספים היה כרוך בסיכון, שכן הן השולחים והן המקבלים היו נתונים לחסדי השליחים. הטיפול בסיוע בדרך זו עודד שחיתות לא רק מצד הרומנים, אלא גם בקרב המנהיגים היהודים. נשמעו תלונות רבות כי ראשי הוועדות וחבריהן מנצלים לרעה את זכויותיהם ומשתמשים בכסף למטרותיהם. קשה לקבוע כמה כסף הגיע בסופו של דבר לידי הקהילות היהודיות.

שינוי משמעותי בתוכנית הסיוע התרחש במהלך 1943, לאחר ביקור המשלחת הראשונה של יהודי רומניה בטרנסניסטריה בדצמבר 1942. מטרתה הרשמית של המשלחת הייתה לבחון דרכים לשיפור חלוקת הסיוע ולייעול השימוש בו. חברי המשלחת ביקשו לבסס קשרים ישירים עם המגורשים ועם מנהיגיהם, ולבחון מקרוב את צורכיהם ואת הדרכים הטובות ביותר לספקם. לעבודת המשלחת נודעה חשיבות רבה. היא סייעה בשיפור חלוקת הסיוע שהעניקו השלטונות הרומניים וראשי הקהילות היהודים. סכומי הכסף והסחורות שנשלחו לטרנסניסטריה גדלו, והקשרים הישירים בין חברי המשלחת למגורשים הגבירו את התקוות ורוממו את רוחם של רבים; הם חשו כי לא ננטשו לחלוטין.

במרצת השנים הסתכם הסיוע ששלחה הוועדה לטרנסניסטריה בחצי מיליארד ל"י בכסף ובסחורות (כ- 700,000 דולרים אמריקניים על-פי שער החליפין ב- 1943). היה זה, לכל הדעות, מאמץ חשוב ומשמעותי של יהודי רומניה.

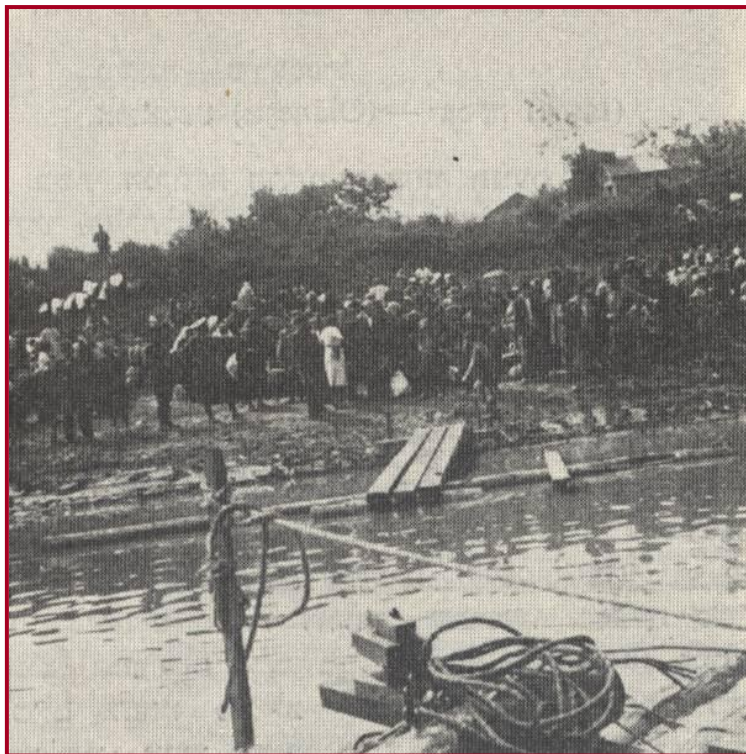
בקיץ 1943 החלו להתממש התוכניות להחזרת קבוצות מסוימות של מגורשים מטרנסניסטריה. הקשיים הכרוכים בארגון הפינוי המחודש היו עצומים. היעדר מידע מדויק על רבים מן המגורשים, התקדמות הכוחות הסובייטיים והסתייגות הנאצים – כל אלה טמנו בחובן סכנות רבות. אולם התוכנית הוצאה אל הפועל. כ- 1,000 יתומים היו בין המפונים, חלקם הצטרפו בשלב מאוחר יותר למבצעי העלייה הבלתי-לגלית לפלשתינה בהנהגת משלחת מן היישוב. המקרה של מגורשי טרנסניסטריה היה ייחודי גם במובן הזה. הם פונו בה בעת שבאזורים אחרים תחת השלטון הנאצי נמשכו מעשי הרצח במלוא עוזם.

סוף דבר

מקרה טרנסניסטריה ממחיש עד כמה נתמכה האנטישמיות המסורתית כפי שבאה לידי ביטוי במדיניות הרומנית, שעל-פיה הפך סילוק היהודים לחלק מרכזי באסטרטגיה לאומית רדיקלית, על-ידי מדיניות הרצח הגרמנית. פעולות האיינזצגרופן בשטחים הסובייטיים הכבושים עודדו והעניקו תוקף לשאיפות הרומניות, שמנהיגיה הגדירו במונחי אינטרס לאומי והצדיקו אותה על-ידי התייחסות לתגובת היהודים להשתלטות הסובייטית בקיץ 1940.

מספרם הרב יחסית של הניצולים בטרנסניסטריה בהשוואה למספרם בשטחים שבכיבוש גרמני ישיר מוכיח כי למרות התנאים הקשים, האכזריות וההתנהגות הבלתי-אנושית, העובדה שלא הייתה בנמצא תוכנית השמדה שיטתית אפשרה את הישרדותם של כ- 40 אחוזים מן היהודים.

תוכניות לעזרה ולסיוע עצמיים היו גורם חשוב נוסף. ההתארגנות היהודית העצמית בטרנסניסטריה הקלה על חיי המגורשים ותרמה רבות לסיכויי הישרדותם. אולם בד בבד היא חשפה את המתחים החברתיים בקהילה ואת פגיעותו של הפרט שהיה נטול קשרים להנהגה המרכזית וחסר אמצעים לשיחוד השלטונות. מצב דומה התקיים ברבות מן הקהילות היהודיות ברחבי אירופה הכבושה. בטרנסניסטריה, כבקהילות יהודיות אחרות, היו תנועות הנוער הציוניות גורם מרכזי בקיום פעילויות חינוכיות, אולם הן נזקקו לשיתוף פעולה מצד מנהיגי הקהילה לשם טיפול באלפי היתומים בבתי ילדים. לבסוף, העלאת אפשרות ההגירה לפלשתינה סיפקה עידוד והפיחה תקווה לעתיד שונה. [2]

מגורשים ממתנים לרפסודות שיובילום לגדה השנייה של הדנייסטר לעבר טרנסניסטריה
[ארכיון "יד ושם"]

מלארון יונה: עוד תצאי מכאן

יונה מלארון לבית שרף, נולדה בצ'רנוביץ בירת בוקובינה שברומניה. בת 12 הייתה בעת שהעיר נכבשה ע"י הרוסים, כיבוש ששינה את כל החיים היהודיים בעיר. שנה לאחר מכן, חזרו לצ'רנוביץ הרומנים עם בעלי בריתם הגרמנים-הנאצים והחלו במלאכת שילוחם והשמדתם של היהודים. בגל הראשון של הגירוש לטרנסניסטריה שולחה גם יונה ובני משפחתה. הם הגיעו לגטו ורהובקה שבטרנסניסטריה. יונה רשמה את קורותיה על גבי פיסות נייר בודדות, לעיתים מדי יום ביומו ולעיתים לאחר הפסקה ממושכת. הדפים שכתבה מצטרפים ליומן אישי המתאר את קורותיה בשנים 1940-1944.

חוקר יהדות רומניה, פרופ' ז'אן אנצ'ל כתב במבוא ליומן: קטעי הגירוש וצעת המוות שמתארת הנערה, שהם מן הקטעים החזקים והמזעזעים ביותר של היומן, אינם מבחינת ביטוי אישי בלבד לגורלה של הנערה, אלא ביטוי לגורל שפקד חלקים ניכרים של העם היהודי בעת מלחמת העולם השנייה.

מוסד "יד ושם" לקח על עצמו את המשימה והוציא את יומנה לאור. שם הספר: יונה מלארון: עוד תצאי מכאן, "יד ושם", תשמ"א-1981. אנו הבאנו בפניכם מספר קטעים. מומלץ לקרוא את הספר.

15 באוקטובר 1941

יום רביעי, היום חג שמחת תורה. בשעה שש בבוקר גורשנו מן הבתים, סודרנו בטורים: שישה בשורה, בקבוצות של 60 איש. בשעה 11, לאחר חמש שעות של ציפייה, התחלנו לצעוד ברחובות, אך ברחוב השני נצטוונו לעצור. עמדנו באמצע הרחוב ובקנאה חשבנו על אלה ששפר גורלם והם נותרו בבתיהם.

עד השעה 7 בערב עמדנו כך, כשהחבילות בידינו ובלבנו תקווה שמשהו ישתנה. אך היו אלה תקוות-שווא; נכללנו בקבוצה לא גדולה של יהודי צ'רנוביץ שהובלה לתחנת הרכבת. בראשים מורכנים, בעיניים מושפלות ובמבטים בוהים הלכנו בדרכים הבוציות שהובילו לתחנה.

והיום יום הולדתה של אמ'! נזכרתי בימים היפים שבעבר ודמעות חנקו את גרוני.

הועמסנו כ-50-60 איש לקרון משא אחד. כל אחד הניח את חבילותיו על רצפת הקרון והתיישב עליהן. הקרונות נסגרו עלינו מבחוץ, וב-11 בלילה זזה הרכבת ממקומה – צ'רנוביץ נשארה מאחורינו. בקרון שרר מחנק איום, מעט האוויר שחדר דרך צוהר קטן לא הספיק ל-50 האנשים שהיו דחוסים כאן. לילה נורא עבר עלינו. למחרת היינו כבר בבסאראביה. רקמתי לעצמי תוכניות מתוכניות שונות, ביניהן – לכתוב את קורותינו ולשם כך אף לקחתי עמי מחברת מן הבית.

אמא בכתה ללא הרף, בטוחה הייתה, ובצדק (כפי שהתברר מאוחר יותר), שאלה שנשארו לא יגורשו. מדוע לא יכולנו גם אנו להישאר? למה גורשנו והושלכנו כך, אלי ציפורני המוות? אבל עתה היה כבר מאוחר מדי...

שעות ארוכות חנתה הרכבת בתחנות שבדרך ואנו, בקרונות הנעולים, סבלנו מהמחנק העז ומהחשש מפני הבאות.

צעדת המוות

18 באוקטובר – 8 בנובמבר

בתום שלושה ימים ולילות – מותשים מעייפות ומורעבים, הגענו לתחנה קטנה לא הרחק ממארקולשט. חלק מן הקרונות נותק וכוון לעבר העיירה אטקיי ואילו אנו המשכנו למארקולשט¹. שם ירדנו מן הרכבת ונותרנו לשבת בשדה פתוח כמו שבט צועני או נוודים מימים עברו. מרחוק ראינו בתים הרוסים מוקפים בגדרות תיל. שיערנו שבהם ישכנו אותנו. אך לא כן היה. שלושה ימים ולילות נותרנו בשדה הפתוח חשופים לרעב ולקור. מדי פעם היה אחד האנשים מדליק מדורת קש גדולה וסביבה התקבצנו כדי להתחמם מעט.

איש לא התעניין בנו – גשם ירד ואף שלג, ואנו ישבנו ללא מזון ושתייה כשנחמתנו היחידה היא המחשבה שסיבלנו לא יימשך עוד זמן רב. בטוחים היינו שאחד השומרים ירחם עלינו וישים במהרה קץ לחיינו. ערב אחד נערך בנו חיפוש יסודי וחפצים רבים נגזלו מאיתנו, ואחר-כך, כשהם מלעיגים ומתעללים בנו, הריצו אותנו השומרים לתוך הגטו המקומי ללינת לילה. בעיירה לא נשאר אף יהודי ובחזית כל בקתה הרוסה נראו קברים פתוחים ובהם עצמותיהם של היהודים שנרצחו.

הבקתות לא הספיקו לכולנו, ולכן נאלץ חלק מאיתנו לישון על החורבות – מי יודע כמה אנשים מתים שכבו מתחתיהן? יום המחרת היה אף הוא יום איום – התפללנו שיניחו לנו באותו יום, את חיינו היינו נותנים תמורת מעט מנוחה. אך לא! את כספנו האחרון שדדו ועוד העזו להלעיג עלינו ולומר שבאחד הימים נוכל לחזור ולשוב לבתינו. שעות מעטות לאחר מכן הוצאנו מן הבקתות ההרוסות, ולאחר שהודיעו שמצפה לנו צעדה של 250 ק"מ, הושמו עלינו ז'נדרמים – והצעדה החלה.

אין מילים לתאר צעדה נוראה זאת: ילדים קטנים וחולים עם תרמיליהם על גבם התבוססו בבובץ הסמיך, כשעם כל צעד ושעל כושל מישהו ונותר מאחור... כך צעדנו יום שלם, רעבים וצמאים ולקראת הערב, תשושים מעייפות, הגענו לפלורשט², כפר קטן ליד מארקולשט. משם המשכנו לעבר שדה פתוח בו נשארו כל אותו לילה. בבוקר, לאחר ליל נדודים, בכוחות מדולדלים, עזבנו את פלורשט כשאנו משאירים מאחורינו מתים רבים. לאחר חצי יום של צעידה פסענו על מתינו, או על אנשים שעמדו להוציא את נשמתם, בעוד הז'נדרמים בועטים בהם ומשליכים אותם לתוך תעלות המים שלצדי הדרך. מרחוק, הבחנו ביער קוסאוף אליו הגענו מאוחר בלילה. גשם חזק ניתך ומתחת לכל עץ התייסרה קבוצה של יהודים עייפים עד מוות. גם הכפור והשלג פגעו בנו קשות וכאשר קמנו למחרת להמשיך בצעדה, השארנו אחרינו שוב מתים רבים. בצהריים הגענו לסורוקה, גם שם לא שרד אף בית יהודי ואף נפש יהודית³.

מסורוקה המשכנו לעבר הגשר שהפריד פעם בין שתי המדינות, גשר המוליך אותנו עכשיו אלי מוות...⁴ צעדתי כשדמעות זולגות מעיניי ללא הרף. חיילים חמושים, משני צידי הגשר, התעללו והיכו בנו. במישור ליד נהר הדנייסטר הורשינו לנוח קמעה ומשם המשכנו לעבר קולחוז שליד יאמפול. שלושה ימים ושלושה לילות ישבנו כלואים במכלאת סוסים בקולחוז כשאנו מקבלים רק רבע כיכר לחם וספל מים ליום...

¹ כל יהודי מארקולשט – כ-2,000 במספר – נרצחו באמצע חודש יולי 1941 על ידי הצבא הרומני בסיועם של הכפריים הרומניים, תושבי הסביבה, שבזזו גם את כל רכושם.

² גם היהודים המקומיים בפלורשט נרצחו בגלל הרציחות שעבר על האזור.

³ חלק ניכר מ-6 אלפי יהודי סורוקה נרצחו מייד עם כניסת הצבא הרומני לעיירה.

⁴ הגשר על נהר הדנייסטר שהפריד עד שנת 1940 בין רומניה לברית המועצות. חציית הנהר נעשתה באותה תקופה בדרך כלל על גבי דוברות.

כשהמשכנו שוב במסענו כבר לא נראה בינינו אף זקן או ילד – הם היו שרועי בצדי התעלות; איש לא הפריע להם יותר, להיפך, אנו קינאנו בהם והתפללו שבמהרה נזכה לגורל דומה.

המכלאה השנייה אליה הובלנו הייתה באולסנקה. לתוכה לא הורשינו כולנו להיכנס, אלא רק מי שידו השיגה לשלם בעבור מקום לינה. איבדנו חפצים רבים, אך עובדה זאת לא יכלה עוד לפגוע ברוחנו. לאחר לילה זה המשיך אבא, שהיה חולה, לב, לשרך רק בקושי את רגליו. מיואשים ומדוכדכים עשינו דרכנו כשאנו עולים ויורדים גבעות ועמקים, קדימה הלאה והלאה...

לאחר שעברנו בדרכנו עיירות וכפרים רבים... הגענו לקריז'ופול⁵. גם שם אוכסנו ללינת לילה באורווה ישנה. בבוקר שוב המשכנו דרכנו. עברנו דרך עיירה בשם זאבורץ', בה נמצאו אותה עת יהודים מבסאראביה, שהגיעו למקום חדש קודם לכן. האנשים שמחו עם בואנו בסוברם שגם אנו נישאר בעיירה, אך לא כך היה, המשכנו ללכת, ולי נדמה היה שלעולם לא יהיה סוף לדרך ייסורים זו.

ב-4 בנובמבר הגענו לצ'יבולובקה⁶. מצאנו לפנינו דיר חזירים ובתוכו יהודים גוססים. לפני הדיר נפער בור ובתוכו מוטלות היו גוויות רבות. **בת שתי-עשרה הייתי**, ומצאתי עצמי לפתע לבד, ללא הורי [שנכלאו בדיר אחר]. ישבתי בפינת הדיר ובכיתי. לא דיברתי עם איש וכשמחשבות עגומות אלו אופפות אותי נרדמתי. למחרת התעוררתי השכם בבוקר ותחושת הבדידות עדיין לא מרפה ממני. הלכתי לקצה השני של הדיר ונרתעתי למראה עיני: חברתה הטובה של אמי, אשת בנו של הרבי מוביאן, שכבה מתה יחד עם בעלה. סביבם התקבצו אנשים והתפללו לזכרם.

בעומדי כך שקועה במחשבותיי, שמעתי לפתע את קול אמי קורא אלי, קפצתי לזרועותיה תוך בכי מאושר... בנו של הרבי מוביאן ורעייתו נקברו מטרים ספורים מן הדיר ועל קברם הונח בקבוק שנשאר את שמותיהם; מאוחר יותר נודע לנו שהשניים הרעילו את עצמם. בידיהם נמצאה פיסת נייר ועליה כמה מילים שהיו מיועדות לקרוביהם.

שוב הוצאנו למסע כשאנו מגייסים את שארית כוחותינו... אולי אלה באמת שמונת הקילומטרים האחרונים. עברנו בדרכנו כפר קטן בשם סטראטיבקה, בו קיבלנו בפעם הראשונה מעט מים מהכפריים. המשכנו לצעוד עוד מספר שעות, שנראו בעינינו ארוכות כנצח, ולבסוף הגענו לכפר קטן שומם מחצה בשם ורהובקה. מסביב נראו בקתות קטנות והרוסות, ללא חלונות, עשויות חומר וגגותיהם מכוסים בקש שהתפזר לכל עבר... מאחורי הבקתות ניצב דיר גדול, ללא גג, דלתות או חלונות, שם הורשינו לנוח. עתה, לאחר כל התלאות נעם לנו מצע הקש שפוזר על קרקע הדיר, ועליו השתרענו, יותר ממגעם של מצעים.

זה יומיים שאנו מתייסרים בדיר. בהסתר הביאו לנו יהודים אוקראינים מוורהובקה מעט דברי אוכל.

⁵ לאחר שכ-1,500 יהודי עיירה זו נרצחה על ידי האיינזצגרופן שימשה העיירה כתחנת-מעבר לרוב שיירות המגורשים שהגיעו לטראנסניסטריה דרך קוסאץ.

⁶ יהודי צ'יבולובקה עזבו, בחלקם, את המקום עם הצבא הסובייטי הנסוג, והנשארים – כמה אלפים – נרצחו על ידי הצבא הגרמני מייד בימים הראשונים לאחר הכיבוש ונקברו במקום בקבר המוני.

החיים בגטו ורהובקה⁷ 9 בנובמבר 1941.

נכנסנו לגטו. היינו כמה אלפי יהודים ובגטו היו לא יותר מ-26 בבתות. כל אחד הסתפק בפניה קטנה כדי לנוח. בכמה מן הבתות נמצאו גם יהודים אוקראינים, שהובאו על ידי האיכרים המקומיים תוך סכנת נפשות ממש. בבת החומר הקטנה שלתוכה נכנסנו הייתה מחולקת ל-4 חדרים קטנים. בקירות היו חרכים שכוסו בקרשים ושימשו כחלונות. גג לא היה כלל וגם לא שירותים. בפניה קטנה באחד החדרים, הצטופפה כל משפחתנו על מצע הקש הדל, ביקשנו למות יחדיו...

דצמבר 1941

שלג ירד. בבקתה שרר כפור שאין לתארו; השלג כיסה את הקירות והרצפה. מחלת הטיפוס לא פסחה על אף בית בגטו והפילה חללים ללא רחם. תוך ימים ספורים חלינו כולנו. במשפחתנו הייתי אני הראשונה; מחלתי הייתה קל היחסית. אחרי חלה אבי, ואחר כך סבתי, אחותי ואמי. אבי התייסר חמישה ימים ומת מיתת כלב. באותו יום חלתה גם סבתי ומת הלמחרת, ככל הנראה יותר מרעב ומקור מאשר מן המחלה. גם אמא נפלה למשכב, עצמה את עיניה ולא הוציאה הגה מפיה.

מבעל הבקתה [יהודי אוקראיני] קיבלנו תפוח אדמה אחד ליום, או מעט קליפות תפוחי אדמה - אך אמא לא נגעה באוכל. חיוורת וקרה, שכבה על יצועה כשהיא לוחשת מדי פעם: "ילדים". גם אחותי שכבה חולה מאוד, היא אף אינה יודעת שאבא כבר נפטר. לאחר 13 יום החלמתי - הייתי רזה וחיוורת ורק בקושי יכולתי להניע יד או רגל. הרופא [גם הוא יהודי מבין המגורשים], הגיע מדי פעם, אך מפאת מחסור בתרופות, לא היה בידו לעזור לחולים. לאחר עשרה ימי מחלה, לא הכירה אותי אמי יותר. מסביב היו רק חולים ומתים, איש לא החלים עוד - בודדה הייתי בין החולים והמתים הרבים כל כך ובלבי נשאתי תפילה לחיי אמי!

16 בדצמבר

היום זיהתה אותי אמא ונשקה על מצחי. זיק תקווה ניצב בלבי: "אולי בכל זאת תבריא?" אך בלילה החמיר מצבה מאוד; היא נאנחה ורעדה. לאחר חצות השתרר בבקתה שקט מפחיד - אנחותיה של אמא לא נשמעו עוד. בחדרון הסמוך בכה ילד שאמו נפטרה לפני כמה ימים וגווייתה נותרה מונחת במקום. אחזתי ביד אמי, יד קרה וכבדה שהחרידה אותי - אמא נפחה נשמתה. דמעות ניקוו בעיניי וזלגו להן בלי מעצור. נותרתי יתומה... אחותי ישנה לה בשקט ולא ידעה דבר, חיקיתי לבוקר שיבוא...

בבוקר ראיתי את אמי שוכבת בעיניים עצמות לעד, פניה הרכות נשתנו... הן היו חיוורות ועצובות מאוד. ידיה הלבנות קרות היו - לעולם לא תלטפנה אותי שוב! החולים החלו להתעורר אט אט ובמבט עצוב הביטו בפני אמא כשדמעות בעיניהם לחשו מספר מילים... אספתי את שארית כוחי וקראתי למספר יהודים מבסאראביה וביקשתי להעביר את הגופה לבית הקברות. הם באו, קשרו את הגופה בחבל לסולם והוציאוה מן החדר. ליווי אותה עד לדלת, הבטתי שנית בפניה וליטפתי את ידיה בפעם האחרונה.

נשארתי עומדת בפתח, עוקבת במבטי אחר דמות אמי ההולכת ונעלמת מעיני. חזרתי למקומי, איש לא דיבר, שקט שרר בכל. לידי נאבק אדם במר המוות... ואני נלחמתי בחיים. אבוי... באיזה עונג הייתי הולכת אחרי אמי... בחדר הסמוך קפאו שוקיה של ילדה

⁷ בעיירה ורהובקה התגוררו לפני המלחמה רק 10 משפחות יהודיות לאחר הכיבוש הגרמני-רומני הובאו למקום בסתיו 1941, כ-1,200 יהודים מבסאראביה, בוקובינה וצפון מולדובה. הם שוכנו בבתות היהודים המקומיים ובבניין ציבורי יהודי - ואזור זה הוכרז כגטו.

בת 14, היא נאנחה מכאבים, הרקב פשה בעצמותיה. לבסוף נאלצו לקטוע את רגליה בזוג מספרים – אך למרות זאת מתה הילדה.

אחותי הבריאה וגם שאר אנשי הבקתה החלו להחלים אט אט. אלמנה אחת – גב' פאניה אברמוביץ' – לה שתי בנות בגיל אחותי, אספה אותנו אליה וחילקה איתנו את המעט שהיה לה.

הרכבנו לחמשתנו מעין מצע עשוי קרשים ועליו קש. אכלנו קליפות תפוחי אדמה, ורק לפעמים זכינו בתפוחי אדמה של ממש. הזמן זחל לו לאיטו.

10 בינואר 1942

היום מלאו לי 13 שנה! אמא חסרה לי יותר מתמיד – חלמתי חלומות זוועה, ולא עצמתי עין לילות שלמים. עתה הבנתי היטב מה משמעות המושג: "ילד הפקר". התייסרתי. עד כמה חסרה לי אמא! לעולם לא אתרגל להיות בלעדיה.

אפריל 1942

האביב מתקרב. מכרתי לכפריים האוקראינים את כל חפצינו תמורת אוכל ונותרתי חסרת כל. קניתי שק וממנו הכנתי לי "שמלה".

עם הפשרת השלגים, רצתי לבית הקברות – היה זה שדה שומם מלא בורות גדולים שהכילו 100 – 70 מתים כל אחד. בשאר הבורות היו מתים בודדים. באחד מהם נח אבי ז"ל. סבתי הייתה קבורה יחד עם עוד 70 אנשים. מקום קבורתה של אמא לא נודע. התיישבתי ליד קבר אבי. השקט שמסביב העיק עלי, אך לא פחדתי, כעבור זמן קצר פניתי לחזור לבקתה. בית הבקרות נמצא בקצהו השני של הכפר וכדי לחזור לגטו, היה עלי לחצות את הכפר לאורכו כשילדי האיכרים מיידים בי אבנים ומתעללים בי⁸.

קיץ 1942

אחותי התחילה לעבוד בשדות והשתכרה מארק אחד ליום⁹. מצבנו המשיך להיות קשה מאוד. אך עתה הורשינו לכתוב הביתה¹⁰. ומאחר ולא היה לנו כסף לשלוח מכתב לדודתי בצ'רנוביץ, הוספנו מילים ספורות בגלוייתה של גב' פאניה אברמוביץ'. קיבלנו תשובה, אלא שלא היה בה כדי להועיל לנו הרבה. בינתיים החלימו חולי הטיפוס, אך עתה החל הרעב לקצור את קרבנותיו. הסבל הרב גרם להתפתחות שנאה בין האנשים, אדם היה מסוגל להרוג את חברו בגין תפוח-אדמה.

סביבי יתומים רבים מגיל שנתיים ומעלה – יתומים שעניהם עצובות, חיוורים וחולים שאיחלו לעצמם את גורל הוריהם – ביניהם הייתי גם אני. הם היו הולכים לקבץ נדבות בכפרים וזאת לא יכולתי לעשות. מעדיפה הייתי למות מאשר לנהוג כמותם. כל מי שיצא אל הכפר הסתכן במוות בטוח; היה עליו לחפור במו ידיו את הבור שלתוכו יירה. ולמרות זאת, נמצאו רבים שסיכנו את חייהם והלכו – שום מחסום לא יכול היה לעצור בעד רעבונם.

יום אחד נעצרה עגלה ליד בית ועד-היהודים¹¹ ורב סמל ירד ממנה והביט סביבו – האנשים שהיו במקום ברחו לכל עבר והסתתרו בבקתותיהם. לאחר מכן נערך מסדר.

⁸ בתקופת השלטון הסובייטי לא נעקרה האנטישמיות ששררה בקרב הכפריים האוקראינים. לאחר הכיבוש הגרמני-רומני הסיתו הכובשים את התושבים המקומיים נגד הפליטים היהודיים וכך הפכו חייהם להפקר גם מצד האוקראינים, שמקרבם גויסו יחידות מיליציה מיוחדות לשמירה על המגורשים היהודיים.
⁹ כסף מיוחד שהיה נטול כל ערך ממשי, שהוצא לשימוש היהודים בגטו.

¹⁰ ההתכתבות בין מגורשי טראנסניסטריה לבין בני משפחותיהם בשאר חלקי רומניה הייתה אסורה, אך אף על פי כן עלה בדידי מספר מגורשים להעביר מכתבים לקרובים באמצעות אנשי צבא ואזרחים רומנים. הללו היו מביאים חזרה, תמורת תשלום מסוים, בנוסף למכתבים גם סכומי כסף. באוקטובר 1942 אסרו השלטונות על מסירת מכתבים באמצעות הצלב האדום אך התירו הודעות קיבוציות ובקשות לתמיכה שנמסרו על ידי "מרכז היהודים" – הארגון היהודי המרכזי שהוקם על ידיה שלטונות הפאשיסטיים. כל התכתבות עברה כמובן צנזורה.
¹¹ מגורשי ורהובקה הקימו ועד שעשה מאמצים לסייע לאנשים. בין היתר הוקם בית-תמחוי שסיפק מנת מרק יומית לחולים ויתומים.

הרב סמל הוציא חלק מן הגברים בני 60 – 15 ונעלם איתם. איש לא חשד שהללו נלקחו לעבודות כפייה לניקולאייב שעל גדות נהר הבוג – לתיקון כבישים וגשרים שפוצצו הרוסים עם נסיגתם מאוקראינה. עברו ימים ושום ידיעות לא הגיעו מהם¹², ובבית מתו אמותיהם, נשותיהם וילדיהם מרעב.

הרב-סמל החל להופיע מדי יום ביומו, ערך חיפושים, החרים חפצים או סתם עשה מסדרי נוכחות שנועדו להפחידו.

כבר שנה וחצי שילדים רבים מעלים את קורותינו בכתב. כך נהג גם נער כבן 18 – רושם היה את המתרחש בקן זה של חסרי תקווה – ורהובקה. ערב אחד, הופיע הרב-סמל, הוציא אותנו מן הבקתות כשהוא מצווה עלינו לא לזוז ממקומותינו. בלוויית ז'נדרמים ערך חיפוש אחר נשק¹³. בעת החיפוש נלקחו רבים מחפצינו. וגם את יומנו של אותו נער מצא. הוא קרא לנער, ציווה עליו להביא את משפחתו וגירשם לתחנת המשטרה המרוחקת 8 ק"מ מן המקום. את כל הדרך עשו בריצה, ללא מנוחה, וניצלו רק הודות לשארית רכושם שניתן לנוגשיהם תמורת שחרורם¹⁴.

עברה שנה מאז פרוץ המלחמה הגרמנית-סובייטית, החיים היו קשים מאוד. במשך אותה שנה היה כל מזוננו קליפות תפוחי אדמה, ורק בשבת אכלנו תפוחי אדמה של ממש. והנה ביום אחד הגיעה אלינו גלויה מקארול, בן דודה של אמי, מבוקרשט. הייתה זאת הגלויה הראשונה שהפיחה בנו שמץ תקווה ואומר להמשיך ולהתמודד עם הקשיים העצומים שזמנו לנו. קארול כתב ששלח לנו 3,000 לאי (50 מארק) שיספיקו לנו לחודש, וחשוב מכל שימשיך להתעניין גם להבא בגורלנו. היה זה היום הראשון שחיך של שמחה עלה על שפתנו.

יומם ולילה ציפינו לאותם 3,000 לאי, אך הם בוששו להגיע ובינתיים המשיכו אנשים רבים לגווע, אומנם פחות מאשר קודם, אך מספרם המשיך להיות גבוה. הם מתו בעיקר מרעב ומחלות שונות ואילו אחרים מצאו את מותם בכפרים, לשם הלכו לקבץ נדבות ונרצחו... גורל דומה איים גם עלינו.

ביום גשום אחד, ב-3 אחר-הצהריים, בחוזרי מבית-הקברות, הבחנתי מרחוק באחותי, הרצה לקראתי. בעיניה ראיתי שמחה רבה, ואכן 3,000 לאי הגיעו!!! לא ידענו מה לעשות בכסף תחילה ומה לקנות קודם. כדבר ראשון קנינו גלויה והודינו לקארול על רצונו הטוב ועל העזרה הרבה שהושיט לנו. הוא הכיר רק את אמי, אולי גם את אחותי, והנה הוא מסכן את חייו בשלחו אלינו כסף¹⁵...

בקרב תמלא שנה מיום עוזבנו את צ'רנוביץ. החגים חלפו בלי שנרגיש בהם, החורף קרב, ילדים רבים נולדו בשנה זו ובמהרה ילמדו אף הם לפשוט יד ולקבץ נדבות – לא, אין פלא בכך, הרעב לימדם כל זאת!

6 בדצמבר 1942

מלאה שנה למות אבי, ולפי מסורת עמנו הדלקתי לזכרו נר נשמה – חתיכת צמר גפן שהנחתי בבקבוקון נפט – למחרת הדלקתי "נר" לזכר סבתי. גלויה נוספת הגיעה מקארול ועמה 100 מארקים.

¹² לאחר שהשלימו את עבודתם, נרצחו כולם.

¹³ באותה תקופה החלו לפעול באזור יחידות של פרטיזנים סובייטים שנהנו מסיועם של היהודים. אך בחיפוש זה בוורובקה השתמשו הז'נדרמים בתואנה של חיפוש אחר נשק כדי לבזוז חפצים שונים מהיהודים.

¹⁴ בשל חשש מפני גילוי עובדות על פשעיהם, נהגו השלטונות הרומניים להשמיד כל מסמך כתוב בולכן גם כל יומן.

¹⁵ השלטונות הרומניים אסרו בתחילה כל קשר בין המגורשים לבין קרוביהם שנשארו ברומניה. כל מי שנתפס בהעברת כסף או דבר מה אחר, נענש על כך קשות.

10 בינואר 1943

מלאו לי 14 שנה. כמה עצוב לי היום. בחדרון שלנו שורר קור עז והשלג שחודר פנימה מכסה את הרצפה והקירות. מדי פעם מופיע שליח עם סוכם כסף גדול למדי עבורנו. מרעב לא נמות יותר; אולי מחולי או מקור ולכלוך. מי יודע מה עלול להתרחש עד סוף המלחמה?

מארס 1943

החודש הגיעה חבילה מקארול, אין לתאר את שמחתנו. הרגשתי כלפיו רגשות של בת אל אביה, למרות שלא הכרתי. הוא הרי סיכן את חייו בשלחו לנו כסף. למה נהג כך? כנראה שעוד קיימים בני אדם בעולמנו זה. גם גב' אברמוביץ' הוכיחה שבסופו של דבר קובע הרצון האנושי הטוב... כל הגטו שמע כבר על קארול ועל טוב לבו. תקווה אחת לבלבה בקרבנו שבאחד הימים יוציאנו מכאן וידאג לנו.

מדי פעם הוטלה גזרה חדשה והיה עלינו לציית לה. הרב-סמל המשיך להופיע מדי שבוע בלקחו עמו גברים לעבודה והם, בחלקם הגדול, לא חזרו יותר. גם בנות נלקחו לעיתים לעבודה וגורלן היה דומה.

הימים והשעות שחלפו היו קשים... בבוקר הייתי מתעוררת, הולכת לנהר להתרחץ ולכבס ואחר-כך מתיישבת לי בחזית הבית מתקנת ואורגת בחוט פשתן מעילים, גרביים ונעלי-בית עבור הכפיים. ימים שלמים ישבתי כך כשמחשבות שונות ומשונות מתרוצצות במוחי. בערב, כאשר התכנסו כבר כולם לתוך הבקתות, הייתי יושבת עדיין בחוץ עד לשעות המאוחרות כשהכוכבים והירח עמי... בכיתי לא מעט בשעות בדידות אלה.. היקום ידע את סבלי.

8-6 בדצמבר 1943

יהודי דורוהוי¹⁶ חזרו לבתיהם. קרן תקווה האירה לב כל יהודי: "אולי גם אנחנו?" שאלו האנשים את עצמם. אך, לא, לנו לא שיחק המזל, יהודי דורוהוי עזבו, ואילו אנו נשארו כאן.

שוב בסכנת השמדה

יום שלישי, 14 בדצמבר 1943

שבוע שקט עבר על הגטו. שלג ירד ובחדר נסוכה הייתה שלווה. לפתע נשמע רעש של מכונית וקולות שקרבו לגטו. "גרמנים!" צעק מישהו בקול חנוק "גרמנים!" דממה השתררה כשכל אחד מאיתנו מתכרבל לו בפיתו בשתיקה. אימה חדרה לליבותינו, המתנו לבאות. בחוץ החשיך לגמרי, אך איש לא העז להדליק אור. היה כמעט חצות כששמענו את קול המכונית המתרחקת. כעבור חמש-עשרה דקות העזנו לצאת. השלג המשיך לרדת, ארובות הבתים נסתמו ובקתה אחת בכפר נראתה עולה באש. איש לא עצם עין באותו לילה.

16 – 15 בדצמבר 1943

השכם בבוקר כשיצאנו החוצה ראינו משאיות גרמניות חונות מול בניין ועד הכפר ותוך זמן קצר בער הכפר [האוקראיני] כולו. בשעה שתיים בערך, נכנסו הגרמנים גם לגטו. עמדנו מוכנים עם צרורותינו – מה מצפה לנו כעת?... כפראי אדם התרוצצו הגרמנים בגטו, התקרבו אל אחת הבקתות והעלו אותה באש. דרי הבקתה פרצו החוצה חסרי כל והביטו בלב דווי על בקתתם העולה באש. תוך קללות והתעללויות הציתו הגרמנים בקתה שנייה. כשאקדחים ביד, רצו הגרמנים וגירשו את האנשים מן הבקתות.

¹⁶ כמו יהודי בוקובינה, גורשו לטראנסניסטריה גם יהודי מחוז דורוהוי שבמולדובה (40 אחוז מהם ניספו בטרנסניסטריה). עם התקרבות החזית, הופרד מחוז דורוהוי, מבחינה מינהלית, מבוקובינה והשלטונות הרומניים נענו להפצרות הארגונים היהודיים להחזיר את יהודי דורוהוי ששרדו בטרנסניסטריה.

חמש-עשרה דקות מאוחר יותר הוצאנו – כל יהודי הגטו – וגורשנו לאובודובקה, אך כעבור שעה הריצו אותנו חזרה. להפתעתנו היו כל הבקתות שבגטו, לבד מן השתיים שבערו, שלמות. נתנו לנו להיכנס לבקתות, ובעוד אנו מסתדרים – גורשנו שנית... אמהות עם ילדיהן, זקנים, חולים כולם נאלצו לעזוב את הגטו פעם נוספת. לאן? איש לא ידעה את התשובה. הגענו לבאר הכפר – רחוק מן הגטו, ושם, בפקודת הגרמנים, התיישבנו וחיכינו לבאות. כעבור כחצי שעה נלקחו ארבעה גברים לבניין מינהלת הגטו "אם ימצא נשק בבקתה כלשהי, יירו הארבעה", צעקו הגרמנים. בתום החיפוש הורשינו לשוב אל הגטו ובערבו של אותו יום עזבו הגרמנים, בהותירם מאחריהם אנשים מוכי אימה. שוב לא עצם איש עין כל אותו לילה, ורק מאוחר מאוד, כשבטוחים היינו שהגרמנים אכן עזבו, יצאנו החוצה. עשן היתמר ומחנק עז שרר. ממרחק, מן הכפר, נשמעו זעקות האיכרים שנותרו חסרי כל. ציפינו בקוצר רוח לבוא הבוקר, וכשזה האיר, יצאנו לשמוע מה קרה. איכרה אחת קרבה אלינו, ובדמעות בעיניה ותוך קללות סיפרה את הסיפור הבא:

"לפני יומיים, הופיע חייל פצוע בידו, הוא שאל לרופא והכפריים הפנוהו אל בית הרופא הנוצרי מוורהובקה, לא הרחק מן הגטו. הרופא חבש את ידו של החייל מבלי לקבל כל תשלום ואחר כך הראה לו את הדרך לאלקסנדרובה – כפר הולדתו של אותו חייל. יום לאחר מכן, ב-14 בדצמבר, ערכו הגרמנים חיפוש יסודי בבית אותו רופא ולמחרת הופיעו שוב, הוציאו את כל המשפחה: אישה, ילדים קטנים ובן בן 20 לחצר והציתו את הבית. הבן המבוגר נורה לעיני הוריו ואילו האישה והילדים הקטנים הושלכו לתוך האגם הקפוא. הרופא נלקח לטרוסטיניץ... ועל פי השמועה נקשר הרופא לזנבו של סוס וכך נגרר ברחובותיה הצרים של העיירה עד שהוציא את נשמתו. וכל זאת למה? מפני שהחייל הלבוש במדים רומניים, היה למעשה "פרטיזן" שהסתובב באזור".¹⁷

16 בדצמבר 1943 – תחילת ינואר 1944

שלג כיסה את שרידי הכפר האומלל ורהובקה, שהפך לשדה שומם. לא חלף לילה שלא הביא עימו פרד ומורא. הגרמנים אומנם לא שבו יותר, אך אימתם נחרתה עמוק בלבנו. החלטנו לעזוב כפר רפאים זה – בית קברות זה – ולעבור לאובודובקה, שהיית המרוחקת כ-8 ק"מ¹⁸. היית הזאת החלטה קשה, שכן צריכים היינו לעבור בסתר, בחשכת הלילה כדי שלא ניתפס, אך החיים בוורהובקה נראו לנו מסוכנים יותר. למחרת בלילה הלכה דודה פאניה (היא גב' אברמוביץ') לאובודובקה לחפש עבורנו מקום, אך חזרה בלא כלום, לא נמצא שם אף חדרו פנוי.

נשארו אפוא. אנו ממשיכים לקבל מספיק כסף ולכן אין הרעב מציק לנו. אך רבים רבים בינינו הם היהודים עוטי קרעים ושקי נייר, שאוספים את קליפות תפוחי האדמה מאיתנו – ה"עשירים" – מצבם כה נואש היה. הרגשנו שאבדה כל תקווה – מכאן כבר לא נצא חיים. מדי יום ביומו מגיעים יהודים מעברו השני של הבוג¹⁹ ובפיהם סיפורי זוועה: ללא בושה מתעללים הגרמנים בילדות לעיני הוריהן ואחר-כך רוצחים אותן בצורה אכזרית ביותר. גרנו כ-60 – 50 איש בבקתה קטנה, עשוי החומר שהצפיפות בה הייתה נוראה. האנשים רבו ביניהם, ואדם היה מסוגל להרוג את אחיו בשל מעט מאמאליגה [לחם תירס] או בעברו קליפות תפוחי-אדמה.

עתה הייתי מודעת יותר למצבנו, במקום בו אנו חיים, ופחדים קשים קיננו בקרבי.

¹⁷ באותה תקופה, עם התגברות הפעילות הפרטיזנית באזור והתקרבות החזית, נהגו הגרמנים לפשוט מדי פעם על הכפרים, לשורפם ולהורסם עד היסוד, לבזוז את היבולים ולהוציא להורג תושבים מקומיים.

¹⁸ ליד העיירה אובודובקה נרצחו בסתיו ובחורף 1941 על ידי יחידות צבא ומשטרה רומניות כ-10,000 יהודים שהובלו למקום מבסאראביה ובוקובינה. השרידים שוכנו בגטו שהוקם על ידי העיירה והועסקו בעבודות כפייה שונות. מאמצע שנת 1943 החלה במקום פעולת פרטיזנים יהודים.

¹⁹ בגדה השנייה של הבוג – מעבר לגבול טראנסניסטריה – היו היהודים נתונים תחת שליטת הצבא הגרמני. רוב רובם של היהודים שנשלחו למקום כעובדי כפייה נרצחו לאחר שהשלימו את עבודתם.

הייתי מתעוררת השכם בבוקר ומתחילה בעבודת האריגה והקליעה עד מאוחר בערב ואז, עייפה ורצוצה עד מוות, הייתי משתרעת על מצע הקש בחדרון ששימש לנו כחדר שינה, מטבח, חדר-אוכל ומכבסה כאחד. כך חלפה שנה נוספת של פחדים וסבל, והנה אנו עומדים בתחילת שנת 1944. חמש-עשרה שנים מלאו לי – שנים גדושות ניסיון קשה!

ינואר 1944

ב-11 בינואר נסוגו הגרמנים ואילו הרוסים החלו להתקדם ולכבוש שטחים שנעזבו על ידי הגרמנים.

היהודים שמחו כמובן והמתינו בקוצר רוח לכניסת הרוסים, בלי להקדיש מחשבה יתרה לשאלה מה צופנת בחובה נסיגת הגרמנים.

לא ייפלא הדבר, שאחרי שנתיים בטרנסניסטריה נהפך אדם לבולשביק. אך אני עדיין לא שיניתי את דעתי על הרוסים. כל מה שראיתי בתקופת השלטון הרוסי בצ'רנוביץ', בשנת 1940, נחרת עמוק בזיכרוני, ובעיניי לא היה הבדל רב בין הרוסים לגרמנים.

והנה, למחרת, הופיעו לפתע הגרמנים בגטו. לא ידענו מניין צצו ומה הם זוממים ומיהרנו להתחבא. בערב נעלמו. בבוקר נודע לנו שגדוד חנה במקום ולן בבתי האיכרים הסמוכים לגטו. כיומיים שלושה לא ידענו היכן הם אך ב-15 בחודש הופיעו שוב. הפעם ניסו להתעלל בבנות שבגטו. אותו ערב עלינו מוקדם על המשכב – ומשרק נרדמנו, נשמעו לפתע נקישות על הדלת, שלא הייתה נעולה היטב.

רעדנו כולנו מפחד והחלטנו לא לפתוח, אך הגרמנים שברו בקתות הרובים את השמשות, שזה עתה היתקנו במקום הקרשים, ירו ירייה אחת באוויר וצעקו שאם לא נפתח, יירו לתוך הבקתה. לא ידענו מה לעשות. בבקתה היו אותו לילה רק צעירים ובעיקר בנות ואיש לא העז לפתוח. לבסוף פתח בעל הבקתה את הדלת.

שלושה גרמנים נכנסו שוצפים וכעוסים על שלא פתחנו להם מייד. הם הדליקו פנסי כיס והתקרבו לדרגשנו. שיכורים היו כלוט. אחד מהם התיישב על הדרגש והחל לדבר על המלחמה, על הגרמנים במלחמה ולבסוף על גברים ומאווייהם. אחותי החלה לבכות. דודה פאניה פנתה אליהם בקול חנוק מדמעות, אך הגרמני לא פסק מדיבורו ולבסוף הודה שמטרת בואם היא לחפש בנות. באותו רגע פרצה הדודה בבכי מר ואליה הצטרפו גם בנותיה ואחותי.

אני הבנתי אומנם את הכל ובכל זאת התחשק לי לצחוק! **מלאו לי רק חמש-עשרה שנים וכל אותם דיבורים היו לגמרי זרים לי. הגרמני המשיך בשטף דיבורו, קם ובקול רך אמר: "אנו שלושה גברים ורוצים בשלוש הבנות הנחמדות שלך".**

דודה פאניה לא איבדה את עשתונותיה, ניגבה את דמעותיה ואמרה לו שהבנות חולות ולא תוכלנה ללכת. היא אומנם הבינה היטב את רצונם, אך הדבר הינו בלתי-אפשרי. כששמעו הגרמנים את דבריה הזמינו אותה לבוא עמם. שוב פרצה דודה פאניה בבכי. אך הם בשלהם: "לא נזוז מכאן עד שנקבל את הבנות".

הדודה התאוששה במפתיע והציעה להם לבוא ביום המחרת, עד למועד זה תכין להם כבר בנות. השלושה נרגעו ובצאתם עוד הספיקו לצעוק שעל הבנות להיות יפות, בעלות גוף חטוב ושתהיינה גם נקיות!...

מאושרות על שנחלצו מהם התחלנו לאמץ את מוחנו בחיפוש מוצא למחר – חיכינו לאור הבוקר ובשעה מוקדמת מאוד יצאנו מהבקתה. על הגטו נסוך היה שקט של בית-קברות אך במרתפי הבקתות בכו נערות שאומללו באותו לילה על ידי הגרמנים...

היום חלף לו במהירות ושוב ניצבנו בפני ליל אימים... מצאנו מקום מחבוא בבור שמאחורי הבית... כשחיינו תלויים לנו מנגד... אך שום נקישה לא נשמעה על דלת בקתתנו באותו לילה. היה שקט מסביב, השחר הפציע ואנשי הכפר השכימו לעבודת יומם כהרגלם ואילו אנו יצאנו מן הבור ופנינו לעבר הבקתה.

גם בלילה שלאחריו לא העזנו עדיין לישון בבקתה, אך גם בבור ההוא לא ניתן היה לישון. אחותי ובנותיה של הדודה פאניה התחבאו במקום אחר ואילו הדודה ואני התחבאנו בעליית הגג. הזמן התמשך לו באיטיות אין קץ, ואנו לא עצמנו עין כל אותו לילה, אך מאומה לא אירע. למחרת העזנו כבר ללון בבקתה. לאחר מספר לילות ללא שינה, היינו תשושות מעייפות ועל כן נרדמנו חיש.

לפתע נשמעו נקישות על דלת הבקתה הסמוכה. לא חלף זמן רב וצעדים כבדים נשמעו מתקרבים גם אל דלתנו. דפקו בדלת, בעל הבקתה המתין עד שהבנות הספיקו להימלט לעליית הגג ואז פתח את הדלת. הגרמני נכנס, התקרבו לדרגש, התיישבו עליו ועיניהם ברקו בכעס משנוכחו בחסרונן של הבנות. הדודה הסבירה שהבנות עובדות בקולחוז וגם ישנות שם. הגרמנים האמינו לדבריה, אך ביקשו בנות אחרות. הפעם השיבה הדודה בתקיפות: היא הכינה את הבנות לפני שלושה ימים, אך הם לא קיימו את הבטחתם, ועכשיו אין בידה לעזור. ציפינו לגרוע ביותר, אך למרבה ההפתעה קמו הגרמנים והלכו להם.

היום עבר לו בשלום ובלילה התחבאו דודה פאניה, בנותיה ואחותי במרתף של הבקתה הסמוכה. ואילו אני, שלא ייחסתי חשיבות רבה לעניין, נשארתי לישון בבקתה. אך החשיך מעט, ושוב נשמעו נקישות בדלת. כל אומץ לבי אבד לי כשנוכחתי שאני לבד ואין מי שיגן עלי. ברחתי והתחבאתי בקיטון של בעל הבקתה. הגרמני נכנס, וכשנוכחו שברחנו, זעפו וקיללו. הייתי לבדי בקיטון הצר והחשוך הזה...

פחדתי שהגרמנים ייכנסו וימצאו אותי. לאחר כעשר דקות, נכנס בעל הבקתה, הוציא אותי ממקום המסתור והרגיעני. נכנסתי לבקתה חיוורת ומבוהלת. השלכתי את עצמי על הקש וניסיתי להירדם, אך ללא הצלחה. על משכב שכן שכבה אישה חול המתפתלת מכאבים ולצידה שני ילדים מבוהלים. קמתי חרש והשקפתי מבעד לחלון לראות את אשר מתרחש: שני ז'נדרמים גרמנים עמדו בסמוך לבקתה כשפנסים ואקדחים בידיהם. מבוהלת התכנסתי על הדרגש, התכסיתי בקש קרוע והמתנתי לבאות. נשמע הנקישה על הדלת וילד פתח אותה. ז'נדרם נכנס, התקרב לדרגשי והמשיך לדרגש אחר, בו שכבו בעל ואשתו שני ילדיהם. הגרמני ניגש – הביט ישר בעיני האישה ובמילים שקטות ביקש מהבעל לרדת ולהוציא את הילדים מן הקיטון. הבעל ניסה להתנגד והצליח להישאר בחדר. הגרמני לא פגע בו – אך אנס את האישה לנגד עיוניו. מאותו לילה לא העזתי גם אני להישאר בבקתה.

כעשרה ימים לא לנו בבית עד שנרגעו הרוחות והגרמנים הפסיקו להסתובב בלילות בין הבקתות. שוב חשבנו לעבור לאובודובקה, אך הדבר לא נסתייע בידינו.

14 בפברואר 1944

היה חורף, בחדר שרר כפור אימים ואני ישבתי לי בפינה וטוויתי חוטים. לפתע נכנס מישוה לחדר והודיע שהרב-סמל רוצה לקבל את רשימת הילדים היתומים עד גיל חמש-עשרה, ואלה ייסעו תוך שבוע הביתה.

צהלה ושמחה! אך אני לא משתי ממקומי, פשוט לא האמנתי שיקרה כדבר הזה. הרי פעמים אין ספור דיברו על אפשרות כזו ודבר לא יצא מהעניין²⁰. אך במהרה התאוששתי והלכתי לבניין ועד הגטו להירשם... בוורובקה לבדה נרשמו 46 ילדים. חלמתי על בוקרשט, אותה הכרתי מסיפורים וחשבתי לעצמי אולי... אולי הפעם נזכה לכך... אך הימים חלפו וזכר לא היה לנסיעה.

20 בפברואר 1944

שלג יורד והקור איום. אין אפילו אפשרות לנוע במזחלת בשל השלג הרב שנערם בשבילים.

²⁰ ראשי השלטון הרומני הבטיחו מספר פעמים, החל מקיץ 1943, להחזיר קבוצות מסוימות של יהודים מטראנסניסטריה, אך כל פעם חזרו ודחו את ביצוע הבטחתם.

היום נראו בגטו שני יהודים זרים. מי הם? למה באו? מתי, איך? לאיש אין תשובה לכך. מאוחר ותר נודע לנו שהאנשים באו מאבובדובקה כדי להודיע שכל הילדים הרשומים לנסיעה חייבים להגיע למקום עד ל-26 בפברואר. אין לתאר את השמחה והצהלה שהשתררו בגטו. שמחה אמיתית לאחר שנתיים וחצי!!! אני קפצתי, צווחתי, וצעקתי מרוב שמחה, הפעם הייתי בטוחה שנצא מכאן. ואילו אחותי התיישבה לה בפינה והחלה להתייפח. עתה אמורות אנו להיפרד לאחר שבמשך זמן רב כל כך חילקנו בינינו כה הרבה סבל וצרות... אתה עומדת אני להיגאל ואילו היא?

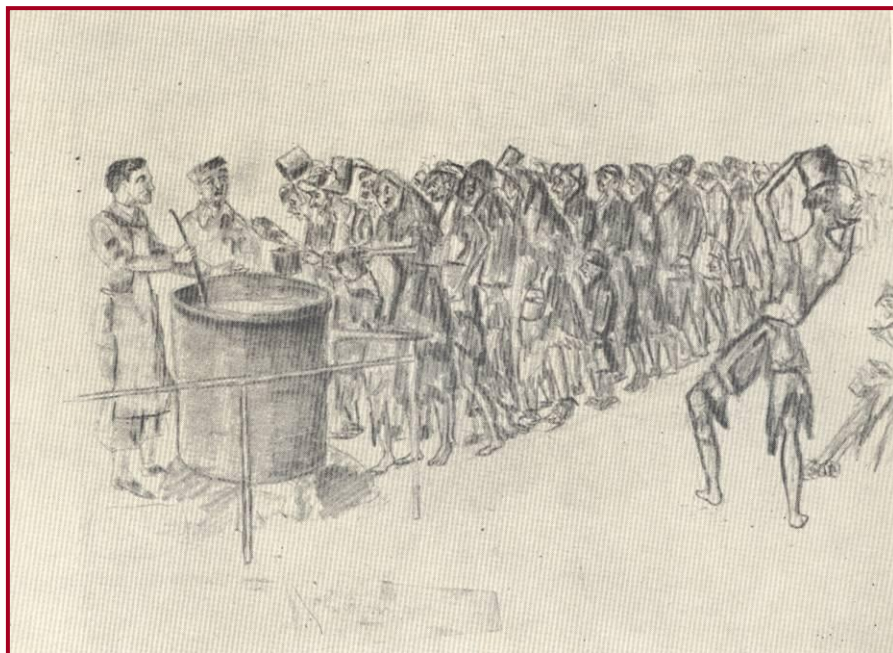
רצתי לבית-הקברות להיפרד מאבא, אמא וסבתא. מצאתי את עצמי לבדי בבית-הקברות השומם, בשלג העמוק. עברתי מקבר לקבר והתפללתי לעתיד טוב יותר! כשחזרתי מצאתי את אחותי עסוקה בהכנת לחם שיפו ותיירס, מעורב בסלק בהמות, כצידה לדרך עבורי. רצתי להיפרד מאחיותי ואחי לסבל כשכל אחד מוסר לי כתובות בבוקרשט, יאסי וצ'רנוביץ'... ובהן מצורפות בקשות לעזרה.

דובר על כך שקבוצת היתומים שיוצאת תחולק לשלושה: לצ'רנוביץ', ליאסי ולבוקרשט. אחותי חזרה והדגישה שעלי לעשות כל מאמץ להגיע לקארול, ורק לקארול בבוקרשט. גם אם הדבר נראה כבלתי אפשרי, עלי להשתדל שקארול ייקח אותי אליו.

23 – 21 בפברואר 1944

השלג הגבוה חסם את כל מבואות הכפר. הקולחוז הבטיח אומנם לספק מזחלות, אך מפאת השלג הכבד אי אפשר היה לנוע בדרכים.

כעס רב פיעפע בי. נדמה היה לי שלא נצא עוד לעולם. בינתיים נודע על אפשרות לשכור חצי חדר באבובדובקה. דודה פאניה ואחותי הקדימו לצאת ואילו אני ובנותיה נשארו כדי לנסוע יחד עם היתומים. [3]

רישום שנעשה ע"י אביגדור אריאז בהיותו במחנה בטרנסניסטריה [ארכיון "יד ושם" (4)]

ש.אבני מספר על מה ששמע מברטה ומברוך "הספר" מיותמי טרנסניסטריה

ההתרחשויות המתוארות בסיפור הן אוטנטיות ומבוססות על חוויותיו האישיות של ש.אבני, אשר חי בקרב ילדי טרנסניסטריה ואחר כך נכלא ונחקר בבית כלא קומוניסטי ברומניה בעוון פעילותו ב"הנוער-הציוני".
כך הוא מספר את מה ששמע:

לתוך ההבהוב הזורם של קטעי זיכרונות נושנים, נשתרבו לפתע עיניה של **ברטה**: עיניים גדולות, שחורות שבהו בי מבט משתהה, כשהן מתעקשות לא להיסחף בזרימה הבלתי פוסקת של מראות ודמויות. מן היום ההוא ואילך לא הניחו עוד מבטי היגון של ברטה, הם הציצו לעברי מכל פינה, העיקו על נפשי, כאילו ברטה עדיין עומדת ומצפה לידי הגואלת. סוף סוף תפסתי פשר דבריה בפגישתנו האחרונה, לפני כשבע שנים, אלא שהיה מאוחר מדי. עתה בוססתי גם אנוכי באותה המדמנה בלי הרבה תקווה להיחלץ ממנה.

את ברטה פגשתי לראשונה בערב אביבי רגוע של שנת 1944, ב"בית ספר תרבות" בבוקרשט שהפך ל"בית יתומים" ארעי ל"ילדי טרנסניסטריה", ניצולי השואה. זר הייתי בחבורה, אורח שחיפש לעצמו מחסה מפני אימי השואה. ישבתי עם כולם על דרגשי העץ בחדר הבנות, מקשיב ל"תוכנית" שהושמעה כביכול לכבוד האורח. הושרו שירי גטו עצובים, ספוגי דמעות, שחוברו בטרנסניסטריה הארורה. תוכן השירים הזכיר לי שוב שאין חלקי שווה עם כולם, שזר אנוכי כאן. החזקתי טובה לחבורה על נכונותה לשתפני בהווי הבית שבתוכו קיוויתי למצוא מקלט ואולי גם מקום מנוחה, כי בית משלי לא היה לי.

מישהו הציע שברטה תפרוט על הפסנתר. טרם ידעתי מי מן הבנות שמה ברטה. נסחבתי עם כולם לאולם הספרייה. הצטופפנו מסביב לפסנתר ישן. מבטי, שנמשכו למדפים עמוסי הספרים שבארונות הזכוכית, גרמו לכך שהחמצתי את ההזדמנות לראות מי מן הבנות מתיישבת ליד הפסנתר וכשהופתעתי מצליליה העדינים, כבר לא יכולתי לראותה, כי עמדתי בצד הבלתי נכון. נערים ונערות רציני-סבר הקשיבו בדחילו לצלילי הפסנתר. היה בצלילים אלה משום הוכחה כלשהי שאומנם יתומים הם, בנים בלי בית, אך לא אסופי רחוב.

נשמע צליל אחרון, אטי ומכאיב, וירדה דומיה. המנגנת הפנתה את ראשה. עתה הבחנתי בשתי עיניה השחורות – שני מצבורי יגוון. מאז הרביתי להתבונן בעיניים אלה מלאות תימהון. לא פעם ניסיתי לדובבה. נעניתי בחיוך ובהרמת שכם חדלת-אונים. שפת האידיש שרכשה לעצמה בשנות השואה, הייתה דלה למדי, ואילו אני, לא שמעתי רוסית. נזקקים היינו למתרגם.

סיפורי האימים שבפי הילדים והנערים ב"בית היתומים" חשפו בפני מקצת מזוועות השואה. הייתי מתפלא על הנימה האימפרסונלית של המספרים, כאילו כל זה קרה בארץ רחוקה, לאנשים שאיש מהם לא יודע מי הם היו. אודה ולא אבוש: אהבתי לשמוע את סיפוריהם. חשתי כאילו מפקידים הם בידי סודות שאיש מלבדי אינו יודע עליהם.

למשל, **סיפורו של ברוך "הספר"**, תמיד דאגתי להימצא מימינו. קשה היה לי להביט בלסתתו השמאלית המרוסקת. גלדי הפצע הבחילוני. מימין נראה היה ככל נער אחר, מקפיד בלבשו, מטפח בבגדיו, ואילו מצד שמאל היו פניו פצע ענקי מצופד בצבע אדמדם-כחלחל.

ברוך הוצא להורג עם קבוצה של כתרסר נערים. הכדור שחדר לפיו לא הרגו. שתיים לאחר הירי עדיין פרפרה בו רוח חיים. שלג כבד ירד מעל לערבה האוקראינית וכיסתה את אט אט את הזוועה. "מיליציונר" שעבר במקרה במקום נעצר ליד הבור שהושאר בלתי מכוסה. ברוך הושיט ידו לרמוז לעזרה. האיש הבין מה שמבקשים ממנו, ואפילו הוריד את רובהו מעל השכם. ברוך עקב בסבלנות אחרי הכנותיו לירות בו. בטרם לחץ על ההדק, הרים המיליציונר את עיניו השמיימה, כמבקש אישורם למעשה אותו הוא עומד לעשות. אך ברגע האחרון נרתע, החזיר את הרובה למקומו. הצטלב ופנה לדרכו אל הערבה המושלגת. באין ברירה זחל ברוך מן הבור, קם על רגליו וצעד בחזרה אל החיים...

ברבות הימים קלטתי גם את סיפורה של ברטה, אם כי בלי הרבה פרטים בגלל קשיי השפה: בת יחידה הייתה, אביה, פקיד בכיר במנגנון האדמיניסטרטיבי הסובייטי, נשלח ב-1940 בתפקיד לקשינוב שעברה אז לשלטון ברית המועצות. שבועיים לפני פרוץ המלחמה הועבר האב לאזור קווקז והוסכם שהמשפחה תישאר לעת עתה בקשינוב עד אשר ימצא דירה ויעשה את הסידורים הנאותים להעברת אשתו ובתו. בינתיים פרצה המלחמה. שבוע לאחר כיבוש הגרמנים, צעדה ברטה לדי אמה בשיירת הגולים. לא עברו אלא ימים ספורים והצעדה הגיעה לקיצה... על שפת קבר המוני.

כמו כל השאר, הייתה גם ברטה מספרת על עצמה ביבושת, בלי התרגשות: "ציוו עלינו להתפשט עד לבגדים התחתונים ולהסתדר בשורה על שפת תעלה חפורה. עמדתי ליד אמה. הצצתי הצצה חטופה בקרקעית התעלה ונחרדתי. החרידתני המחשבה שבעוד רגעים מספר אתבוסס בשלוליות המים הבוציים שבתחתית התעלה. מכונית ירייה פתחה בטרטור, התחיל קציר הדמים. ברגע האחרון התעורר בין רצון עז לחיות. הסתובבתי, פתחתי בריצה מטורפת לכיוון היער שמאחורינו. קלטתי קול המולה, צעקות ונפץ יריות. המשכתי לרוץ. נשרטתי בשיחי היער, דם ניגר מרגליי היחפות, אך המשכתי לרוץ עמוק אל תוך היער. רצתי במשך שעות עד אשר נפלתי באפיסת כוחות. בשארית אוני נזדחלתי אל בין השיחים, הצטנפתי מתחת לעלים, שכבתי על האדמה הרטובה והקרה, חסרת כל רצון להמשיך במשהו. נשארתי שם בלילה ולמחרת כל היום. בלילה השני יצאתי לדרך".

ברטה ביקשה עזרה בביקתה הראשונה שנקרתה לה בדרכה בקצה היער. כפרית זקנה הלבישתה בגדי איכרות. בלבושה החדש יצאה לנדידה שנמשכה שבועות, עד אשר הגיעה ל"בית היתומים" בגטו "מוגילו" – עיר על גדות הדניסטר, בצפון טרנסדניסטריה.

[5]

עדות שמסר א. גרוסברג על צ'רנוביץ' בתקופת הכיבוש הגרמני-רומני

עדותו של א. גרוסברג פורסמה ב"ספר השחור". ספר שבו מרוכזות עדויות על מה שעברה היהדות הסובייטית בתקופת השואה. את עבודת התיעוד של ספר זה, ריכז איליה ארנבורג, הסופר הסובייטי הנודע בסיועו של וסילי גרוסמן.

החומר הרב הנמצא ב"ספר השחור", הוכן בשנים 1944-1946 ע"י קבוצה של יותר מ-40 סופרים ועיתונאים. ארנבורג התבטא לגבי התיעוד ואמר: "אין זו ספרות, אלה הם סיפורי אמת ללא כחל ושרק".

בספר מתועד המרי היהודי, כוח הסבל והעקשנות הלאומית וכיצד הצליחו יהודים חסרי נשק לעמוד מול הגרמנים ואיך באומץ רב הלכו למוות.

סטאלין מנע את פרסום הספר בגלל שלא רצה לפגוע בגרמנים יושבי גרמניה המזרחית שהייתה בתחום ההשפעה הסובייטית. המקור הרוסי של הספר התגלה ב-1965 ע"י שלמה צירולניקוב שמסר אותו ל"יד ושם".

ראוי לציין, שבשנת 1944 חשב ארנבורג לפרסם את ה"ספר האדום" ובו רצה לספר על השתתפותם של היהודים במלחמה נגד הגרמנים למען המולדת הרוסית ואת מעשי גבורתם בצבא האדום. השלטון הרוסי חשב שפרסום ספר מעין זה יחשב כהתרברבותם של יהודים. זאת הסיבה מדוע הספר לא יצא לאור בברית המועצות. את "ספר השחור" הוציאה לאור הוצאת עם עובד בשנת תשנ"א-1991.

תחילת תלאותיהם של יהודי רומניה שגורשו לטרנסניסטריה התחילה במקום מושבם של המגורשים. כדי לתת תמונה מלאה על קורותיהם של המגורשים, בחרתי עדות המתארת של מה שהתרחש בישוב אחד.

אני בחרתי את העיר צ'רנוביץ. הבאתי את סיפור עדותו של א. גרוסברג.

ב-4 ביולי נכנסו היחידות הראשונות של צבאות גרמניה-רומניה מכל הכיוונים לצפון בוקובינה. ב-6 ביולי הם כבר היו בצ'רנוביץ'. אחד הצעדים הראשונים שנקט הפיקוד הראשי שלהם היה הודעה על הוצאתם של תושבי בוקובינה היהודים אל מחוץ לחוק. גל פוגרומים, אשר כמותם לא היו עד אז, עבר על העיירות והכפרים. למשל, בעיירה גזודק התגוררו כ-470 משפחות יהודיות; כולן נהרגו, פרט לשלושה אנשים שהצליחו להימלט. בכפרים רבים לא נשאר לפליטה אף לא יהודי אחד. בצ'רנוביץ' נהרגו יותר מ-6,000 בני אדם. האיכר הרומני קורדה ניקולה, שבזמן הכיבוש הרומני עבד בבית חרושת לגומי "קדרום" בצ'רנוביץ', סיפר כי בכפר מולדתו וולוקה לא נשאר בחיים אף לא יהודי אחד. בכפרים אחדים הצליחו יהודים בודדים להינצל, בזכות שכנים, שהחביאו אותם במרתפים ובמתבנים.

כאשר הגיעו לבסוף לבוקובינה נציגים מעטים של המימשל האזרחי, הועברו חלק מן היהודים שנותרו בחיים בערי השדה לעיירה סטורוז'ניץ וחלק לביוקני. משם נשלחו עד מהרה למחנות בקרבת עיירות אלה. הם נשארו שם ימים אחדים (בסטורוז'ניץ – 11 יום) ונפלו קורבן להתעללויות בלתי-אנושיות. אחר כך פורקו המחנות והיהודים שנשארו בחיים נשלחו לגטו.

בצ'רנוביץ, שבה התגוררו כ-60,000 יהודים, חטפו נשים וגברים ברחובות או מתוך בתיהם, והובילו אותם למשטרה, ומשם – בקבוצות של 300 – 50 אי ש- הריצו אותם, תחת משמר, לעבודות שונות. הגבירות הרומניות, הציפו בהדרגה את העיר והשתלטו על דירות היהודים, היו באות למשטרה ושם העמידו לרשותן כ-30 – 10 יהודים או יהודיות, לניקי הדירות "מהזהמה שהותירו הבולשביקים". יהודים רבים הועברו למפקדה הגרמנית, וזו שלחה אותם לעבודות בנייה של גשר מסילת הברזל, מעל לנהר פרוט. רבים מצאו את מותם בגליו העזים של הנהר, אך רבים יותר מתו מהיחס הבלתי-אנושי ומאפיסת כוחות.

אחת ההוראות הראשונות של הבנק הרומני הלאומי קבעה שער מסויים למטבע הסובייטי. אך מן היהודים פשוט לקחו את הכסף במשרד החליפין ולא נתנו להם דבר בתמורה.

בוקר-בוקר, כאשר הלכו היהודים לעבודה, עצרו אותם ניידות משטרה, עיכבו אותם בלי לשים לב לתעודות שלהם, היכו אותם באכזריות, סחבו אותם למשטרה ורק משם – איפשרו להם ללכת לעבודה תחת משמר.

כעבור שבועות אחדים הוצא צו, שעל כל היהודים לשאת מגן דוד בצד השמאלי של החזה. טלאי זה הוציא למעשה את היהודים אל מחוץ לחוק: ההתקפות גברו באופן ניכר, כי הפושעים היו בטוחים שלא ייענשו. יהודים שלא ענדו את הטלאי או שענדוהו לא במקום המיועד, נשלחו למחנות ריכוז. מושל בוקובינה דאז, גנרל גאלאטסקו, אף הוציא צו מיוחד, שפורסם בעיתונות המקומית והפץ בהרחבה ובו דרישה, שהכוכב יהיה תפור היטב בכל ששת קצותיו במקום הנדרש, כי קרו מקרים שיהודים לא הבליתו את הטלאי במידה מספקת, ולפעמים אף הסירו אותו.

בין התושבים היהודים פשטה דלות. רובם רעבו. חלק מהם ניזונו מנדבות שכניהם טובי הלב. הם נאלצו לעבוד ללא תשלום, ורק לרופאים הורשה לעסוק במקצועם, אך על שליטהם צריך היה לציין בהבלטה רבה: "יהודי". על הרופאים היהודים נאסר איסור מוחלט לטפל בלא-יהודים. אסור היה לערוך תפילות בבתי הכנסת, ובית הכנסת העירוני הוצת ונשרף מייד לאחר שצבאות גרמניה ורומניה נכנסו לעיר.

בכל הרחובות הודבקו מודעות המזהירות מפני "פעילות סבוטז' של בולשביקים". כדי לשכנע שהעונש על כך יהיה באמת חמור, נלקחו 20 בני ערובה יהודים ו-5 לא-יהודים. בתי הכלא היו מלאים. מספר ניכר של אנשים נלקחו כבני-ערובה ורובם הוצאו להורג. בין המוצאים להורג היו הרב הראשי של צ'רנוביץ, הרב מארק והחזן הראשי גורמון. כעבור זמן-מה הקימו השלטונות את "הוועד היהודי", ובראשו ד"ר נייבורג. הוועד הורכב בעיקר ממנהיגים ציוניים לשעבר, וחבריו היו צריכים לשמש כעין דוברים לכובשים ביחסיהם עם התושבים היהודים. הצלחתו היחידה של הוועד הייתה שמירה על חמישה מוסדות יהודים: בית החולים היהודי, בית יולדות, בית זקנים, בית חולים לחולי נפש ובית יתומים בתנאים קשים מאוד. על סמך תקנה אחת עוקלו כל נכסיהם של היהודים. בעלי בתים חויבו לשלם דמי שכירות עבור מגורים בביתם שלהם. כל רומני יכול היה לקחת לעצמו כל דירת יהודי כראות עיניו, כולל ההיטים והציוד שבה.

כך נמשכו הדברים עד ה-10 באוקטובר 1941. אז נדרש הוועד היהודי להודיע בעל-פה לכל היהודים, כי עליהם לעבור לגטו, לאזור שבו התגוררו עד אז השכבות העניות ביותר של הקהילה היהודית. אור ל-11 באוקטובר התחילו לנוע המוני אנשים. בידי כולם ועל

כתפיהם – צורות בגדים וכלי מיטה. אחדים סחבו את חפציהם על גבי מריצות, בעגלות יד ובעגלות ילדים. כדי להפחיד את התושבים, הוציאו השלטונות הצבאיים לרחובות טנקים אחדים, ואלה נעו בקול חריקה על פני חוצות.

לא פורסמו כל פקודות בדבר הקמת הגטו. רק שלושה ימים לאחר מכן הופיעה ידיעה קצרה בעיתון "קורנטול" שראה אור בבוקרשט, וצוין בה, כי ביצוע "פעולה הכרחית" זו נעשה "בצורה ההמונית ביותר".

יהודים אחדים, שהסתמכו על היעדר פקודה רשמית, ניסו להישאר בדירותיהם. אך ב-11 באוקטובר, כעבור 18 שעות, כאשר הגטו כבר היה מקוץ בגדר-עצים גבוהה, הוציא הז'נדרמים את היהודים האלה מבתיהם והריצו אותם תחת משמר הגטו כעונש, לא הורשו לקחת איתם דבר.

תנאי המגורים בגטו היו בלתי נסבלים. בחדרים קטנים שיכנו 5 – 6 משפחות. הכניסות נשמרו היטב ואיש מהיהודים לא הורשה לעזוב את הגטו.

כעבור יומיים הופיע אחד מחברי הוועד היהודי והודיע על החלטת השלטונות כי כל יהודי בוקובינה, כולל בוקובינה הדרומית, מועברים למקום שנקרא טרנסניסטריה (אזור שבין הנהרות דניסטר ובוג), הנתון בידי הרומנים. הוא מסר שהעברה צריכה הייתה להתבצע כמקובל, ברכבות, אך מאחר שאזורים רבים לא נכללו ברשת מסילת הברזל, ואמצעי תחבורה אחרים אינם קיימים, הרי יש לעבור ברגל חלק מן הדרך. לכן הומלץ לקחת רק כמות של מטען-יד הניתן לנשיאה. לארגון ה"העברה" נתמנו "ראשי קבוצות", שתפקידם היה לפקח על ההכנות ליציאה.

כבר למחרת בבוקר נדרשו היהודים – תחת איום של עונש מוות – למסור את כל חפצי הערך שלהם: זהב, תכשיטים, מטבע זר. בו ביום עברו דרך צ'רנוביץ' משלוחי יהודים מערים אחרות, וכעבור יום החל השילוח של יהודי צ'רנוביץ'. טורים ארוכים של אנשים שבורים, פיזית ונפשית, שחשו את מותם מתקרב, השתרכו ברחובות העיר אל תחנת הרכבת למטענים. כתבי העיתונות הרומנים והגרמנים צילמו את ה"מאורע" ואחרים הפליגו בעיתוניהם בשבח ה"פיתרון הנבון של בעיית היהודים" בבוקובינה.

המשלוחים הראשונים יצאו ב-14 באוקטובר 1941, והאחרים למחרת היום. ב-15 באוקטובר בערב הופיע במשכן הוועד היהודי ראש העיר של צ'רנוביץ', ד"ר טראיאן פופוביץ', והודיע שנתקבל היתר מבוקרשט להשאיר אלפים אחדים של יהודים בצ'רנוביץ'. לפי דרישת ראש העיר נערכו רשימות של התושבים היהודים, לפי מקצוע וגיל – ובעיר נשארו כ-17,000 יהודים, ביניהם בעלי מקצועות שונים, אנשים שגילם עלה על 60, נשים הרות אחרי החודש השישי, אימהות לתינוקות, פנסיונרים ממשלתיים וקציני מילואים.

למעשה, ברוב המקרי נמכרו הרשימות להמשך השהייה בצ'רנוביץ' תמורת הון עתק. אנשים שלא היו להם האמצעים הדרושים, לא יכלו לקבל היתר להישאר, גם אם מקצועם או נתונייהם האחרים תאמו את ההוראות.

למשל, בבית החולים היהודי עבדו אחיות מבסרביה עם ותק של 20 – 10 שנות עבודה. כשהקימו את הגטו, היה בית החולים מלא עד אפס מקום, המסדרונות ואפילו בגן שכבו חולים, ואז נתקבלו כאחיו יהודיות אחדות מצ'רנוביץ', ואפיו אחדות מ"נשות החברה" הקדישו את זמןן לעבודה זו, כדי לטפל אישית בקרובי משפחת חולים. כאשר הועלתה בעיית הרשימות, קיבלו כמעט כל ילדות צ'רנוביץ' רשימות מתאימים; האחיות מבסרביה לא קיבלו את הרשימות באמתלה שכל ילדות בסרביה הן קומוניסטיות ועל כן אינן זכאיות ל"חסד" זה.

מה היה גורלם של שאר יהודי צ'רנוביץ'? כדי להבין זאת, יש לדעת, כי שלטונות רומניה התחבטו בבעיית שיקום המסחר והתעשייה בעיר זו. כדי למשוך את הרומנים למסחר, שוחררו משירות צבאי כל העומדים בראשי מפעלים מסחריים. הפיתיון עשה את שלו. עד

מהרה נפתחו בצ'רנוביץ' בתי מסחר רבים. למעשה, היו אלה בתי מסחר קיימים, שהיו שייכים עד אז ליהודים, ועתה נשללה מהם הבעלות. דומה היה המצב בתחום התעשייה. כל מפעלי התעשייה שהיו שייכים ליהודים, הוכרזו כרכוש המדינה ומייד הושכרו לרומנים במחירים נמוכים עד גיחוך. אך התעשיינים הרומנים ה"חדשים" לא יכלו להתגבר על בעיותיהם בלי עזרת המומחים ובעלי המקצוע, ואותם אפשר היה למצוא אך ורק בין התושבים היהודים. כל יזם רומני הורשה אפוא להשאיר במקום את היהודים "שלו".

יהודים שקיבלו היתר להתגורר בצ'רנוביץ', יכלו להשאיר איתם גם את בני משפחתם, היינו את ילדיהם, שלא הגיעו לגיל הבגרות, ולפעמים גם את הוריהם. כל שאר היהודים הוצאו מהעיר בהדרגה. שילוחם נמשך עד אמצע נובמבר ואז התעכב בגלל קשיי תחבורה. כך נשארו בצ'רנוביץ' כ-5,000 יהודים נוספים ללא רישיונות. בחלקם היו אלה אנשים שהתחמקו מההעברה וחלקם היו נכים שלא היו מסוגלים לצאת. בעלי הרישיונות יכלו לצאת מהגטו ולחזור לדירותיהם, אך הדירות נשדדו עד היסוד. מייד הוקמה ועדת ביקורת במטרה לבדוק את אמינות הרישיונות שהוצאו. ועדה זו קיימה את ישיבותיה באולם הגדול של העירייה, בראשות ראש-המחוז והשתתפו בה נציג הממשל האזרחי, הפיקוד הצבאי ונציגי ה"סיגורנצה" (משטרה חשאית). הוועדה ביטלה רישיונות לא מעטים, בטענה שהיו לא חוקיים. בעלי רישיונות אלה נשלחו מייד לטרנסניסטריה. גורל דומה פקד גם את אלה שנכללו ב"רשימות השחורות" של המשטרה החשאית.

עוד לפני שוועדה זו השלימה את בדיקותיה, נקבע כבר מיפקד אוכלוסין חדש, ובו צריכים היו להיכלל גם היהודים שנשארו בצ'רנוביץ' בלי רישיונות רשמיים. במשך הזמן הוצאו עבורם רישיונות מסוג אחר, שלא נחתמו בידי ראש המחוז אלא בידי ראש העיר טראיאן פופוביץ' (על כן כונו רישיונות אלה "פופוביץ'סקיה" – של פופוביץ'). ברישום שני זה נקבע, שבצ'רנוביץ' נמצאים כ-21,000 יהודים, מהם כ-16,000 בעלי רישיונות קודמים וכ-5,000 בעלי "רישיונות פופוביץ'". ביטול הגטו בצ'רנוביץ' לא נבע מרצון טוב, אלא מן הצורך לרושם את כל תושבי העיר כהוראה של השירות הסניטארי, למניעת מגיפות.

במשך שנתיים וחצי נערכו בדיקות חוזרות ונשנות, מלוות ברדיפות ובגירושים. ברשותו של כל יהודי צריכים היו להימצא כל מיני אישורים ותעודות. בבוקרשט הוקמה מחלקה מיוחדת לענייני היהודים ולמנהלה ניתנו סמכויות של שר. כל התעודות נמכרו בכסף רב; לטפסים הרבים היו דרושות חותמות וכל זאת רק לשם סחיטת כספים. נוסף על כל התשלומים האלה, ניגבה "מס מיוחד" תמורת כל תעודה.

מלבד הרופאים לא היה שום יהודי רשאי לעבוד כעצמאי. מאות רבות של יהודים נאלצו לעבוד ללא שכר במשרדים צבאיים ואזרחיים שונים, ולעיתים קרובות היה עליהם אף לשלם כדי לזכות ליחס אנושי מינימלי מצד הרשויות.

האנשים שעסקו במסחר חוייבו למלא אחר ההוראות הבאות: אסור היה להעסיק יהודי בלי היתר מיוחד מלשכת העבודה. לשם קבלת היתר כזה, צריך היה למלא אחרי תנאים רבים, ובין היתר, להוכיח שליהודי המסויים אין "תחליף" ושמעבידו אינו יכול למצוא לעבודה מסויימת זו עובד ממוצא רומני; לאחר כל זאת צריך היה ההיתר להיות חתום גם בידי ה"סיגורנצה". לכל יהודי-פקיד או פועל – חייב היה להיות מחליף, שהיהודי היה צריך להכשירו. כל היהודים בגיל שירות צבאי (55 – 19 שנה) היו צריכים לשלם מס-צבא בגובה של 2,000 עד 12,000 ל"י²¹. את הגברים שלא עבדו במפעלים לקחו ליחידות עבודה מחוץ לעיר, והם היו צריכים לדאוג למזונם ולצידום.

זה היה המצב עד יוני 1942. ביוני הצליח מושל המחוז מרינסקו להביא להדחת ראש העיר פופוביץ', ומייד הוצא צו הקובע שיש לשלוח לטרנסניסטריה את כל בעלי

²¹ל"י – המטבע הרומני.

הרישיונות החתומים בידי פופוביץ', וכן נידונו לגירוש בעלי רישיונות עבודה ונכים שלא נלקחו ליחידות העבודה. ביוני 1942 גורשו אפוא מהעיר קרוב ל-6,000 יהודים. בשנת 1942 הגיעו לצ'רנוביץ' כ-80 – 60 פליטים יהודים מפולין. אף על פי שנתיני פולין נמצאו קודם תחת חסותה של צ'ילי ואחר כך תחת חסותה של שוויצריה, מסר מרינסקו יהודים פולנים אלה לידי הגרמנים, והם שלחו אותם מייד חזרה לפולין. אפילו פקיד המשטרה אשר ליווה את האומללים לגבול הפולני אמר, כי בחייו לא ראה יחס כה אכזרי כלפי בני-אדם, וטען שאם יוטל עליו תפקיד דומה פעם נוספת, הוא יעדיף לאבד עצמו לדעת. באוגוסט 1942 נותרו בצ'רנוביץ' כ-16,000 יהודים, וההגבלות נגדם הלכו והחמירו. נאסר עליהם להימצא ברחובות משעה אחת בצהריים עד שעה 10 למחרת בבוקר. לעובדים ניתנו רישיונות מיוחדים שאיפשרו ללכת לעבודה ולחזור ממנה. נאסר על היהודים לצאת מגבולות העיר.

באפריל 1942 הוקמה קהילה דתית יהודית והוטל עליה לדאוג למילוי ההוראות של השלטונות, ובין היתר לדאוג לגיוס יהודים ליחידות העבודה. היטלים כספיים רבים, שהוטלו על היהודים נגבו גם הם באמצעות הקהילה.

באביב 1943 מונה מושל מחוז חדש בצ'רנוביץ' – דראגאלינה. הוא נכלל אחר-כך בין עשרת הראשונים ברשימת פושעי המלחמה, שפרסמו שלטונות ברית-המועצות. הוא החל בתפקידו בצ'רנוביץ' לאחר שכבר היה ברור שגרמניה נוצחה, ושמתקרבת שעת התגמול לפושעי המלחמה. כך נמנע דראגאלינה מללחוץ עוד יותר על היהודים. כאשר ביקר במחנות הריכוז, אפילו שחרר חלק מהיהודים שנכלאו בגלל סירובם לענווד את הטלאי הצהוב. בינואר 1944 הירשה להסיר סוף סוף את הטלאי הצהוב.

במארס 1944 התקרבה החזית לבוקובינה, והיהודים התחילו לחשוש שהגרמנים ישמידו את העיר ותושביה, כפי שעשו בשאר ערי אוקראינה. דראגאלינה הבטיח לפנות את היהודים; אך למעשה הוציא רישיונות-מעבר מעטים בלבד וחילק אותם בעיקר בין עובדי ועד הקהילה. ב-24 במארס תקף הצבא האדום את דניסטר, ואז הצליחו כמה מאות משפחות יהודים לברוח מהעיר, בנצלן את המהומה שנוצרה. באותו יום עברה השליטה על העיר לידי הגרמנים. ב-26 במארס נכנסו יחידות החילוץ של הצבא האדום למבואות צ'רנוביץ', ולאחר קרב שארך שלושה ימים מחוץ לעיר, נסוגו הגרמנים. הם לא הספיקו לפגוע באוכלוסייה... לא היו הריסות ניכרות בעיר. הגרמנים הציתו שני בתי חרושת, מרכזיית טלפון, את בניין המשטרה ושני בתי מגורים במרכז העיר, ויום לפני הנסיגה, הציתו גם את משכנו של הארכיבישוף – הייתה זו מזימה מכוונת לעורר פעולות איבה נגד יהודים. אך שומר הבניין הצליח לאתר את השריפה ולגלות את הפושעים.

בתקופת הכיבוש הגרמני-רומני היה בצ'רנוביץ' ארגון קומוניסטי מחתרתי ובו כ-80 איש: יהודים, פולנים, אוקראינים. [6]

מגורשים ממתנים לרפסודות שויבילום לגדה השנייה של הדניסטר לעבר טרנסניסטריה
[ארכיון "יד ושם"]

מכתב עדות של רחל פארדיס-מילנר מצ'רנוביץ' על קורותיה בטרנסניסטריה

מכתב עדותה של רחל פארדיס מילנר שפורסם ב"ספר השחור" נותן לנו תיאור אישי של מגורשת לטרנסניסטריה שעסקה ברפואה, נדדה ממחנה למחנה והשתדלה להביא מזון ומרפא לבני עמה. בנדודיה בין המחנות חזתה וחוותה את כל מעשי האימה והרצח שנעשו ביהודים. כך היא יכלה להביא קבל עם ועולם עדות חיה מגיא ההריגה. יש לציין שהיא היתה בעלת מוסר אישי גבוה. היא סיכנה את חייה במתן שירות רפואי לאוקראינים שאינם מבני עמה. בשנת 1960 עלתה ארצה.

גרנו בצ'רנוביץ'. ב-6 ביולי בא האויב. לא יכולנו להתפנות: בעלי עבד במוסך צבאי, הילד היה חולה. את היהודים גרשו לגיטו והחלו לשלחם לטרנסניסטריה. לאחר ששלחו 50,000 איש, נפסקו המשלוחים זמנית. ב-7 ביוני חידשו אותם. אנו היינו הראשונים בתור. בלילה באו הז'נדרמים הרומנים. ידענו שמצפה לנו המוות, אך הילד בן ה-3 ישן שנת ישרים. הערתי אותו, נתתי לו דובון-צעצוע ואמרתי שאנו נוסעים לבקר את בן-דודו.

הובילו אותנו למחוז טולצ'ין, אל המחצבה. נשארנו שם 10 ימים כמעט בלי אוכל, בישלנו חמיצה מעשבים. היו איתנו חולי רוח מבית החולים היהודי. לא נתנו להם אוכל והם חנקו זה את זה. אחר כך העבירו אותנו לצ'טברטינובקה, כי למחצבה הגיע משלוח חדש של יהודים מצ'רנוביץ'.

שיכנו את כולם בכפרים של מחוז טולצ'ין – באורוות ובדירים. היכן, התעללו. באמצע אוגוסט באו הגרמנים, קראו לכולם ושאלו אם אנו רוצים לעבוד. אמרו שיקחו אותנו לעבודה ויתנו לנו אוכל טוב.

ב-13 באוגוסט שלחו משאיות, הגיעו גם שתי מכוניות עם אנשי השלטון מוויניצה, הפרידו את הזקנים, החולים, אמהות לתינוקות ואמהות לילדים רבים; את הכשירים לעבודה ואת האמהות שהיה להן ילד אחד או שניים הריצו ברגל.

חצינו את נהר הבוג. שם הפרידו בין אנשים לעולמים. בעלים רבים נשארו בלי נשותיהם, ילדים בלי הורים או להיפך. לנו האיר המזל, נשארנו יחד-אני, בעלי ושורה. הגענו לנמירוב. היה שם מחנה ל-200-300 יהודים מקומיים, כולם צעירים ובריאים (האחרים כבר נהרגו). הביאו אותנו אליהם לחצר, ישבנו שם לילה ועם שחר הופיעו היהודים מנמירוב, לבושי סחבות, ופצעים על רגליהם היחפות. כאשר ראו את ילדינו התחילו לצעוק ולבכות. הם נזכרו בתינוקות המעונים שלהם. בקושי האמנו לסיפוריהם. אחד סיפר שהרגו את אשתו ואת שלוש ילדיה; השני – שהרגו את הוריו, אחיו ואחיותיו; השלישי שעינו עד מוות את אשתו ההרה.

בבוקר התאספו אוקראינים ליד המחנה. בני בלט בשערותיו הזהובות ובעיניו הכחולות. הוא מצא חן בעיני כולם, ואוקראינית אחת הציעה לי לאמץ אותו. "בין כה וכה יהרגו אתכם, חבל על הילד, מסרי אותו לידי". אך אני לא יכולתי למסור את שורה.

בשלוש אחרי הצהריים העבירו אותנו למחנה שלנו. כאשר קרבנו אליו, תקפה אותנו האימה ביתר שאת. היה זה בית כנסת ישן, מלא נוצות מכרים קרועים.

בכל מקום התגוללו חולצות, נעלי ילדים, כלים ישנים, אך יותר מכל היו שם נוצות. התברר כי לבית-כנסת זה אספו הגרמנים את יהודי נמירוב ומכאן הובילו אותם למוות. לקחו את החפצים הטובים ואת הישנים השאירו. הם חיפשו זהב בתוך הכרים ולשם כך קרעו אותם. הקיפו אותנו בגדר תייל דוקרני ונעלו את הדלתות. באו מפקד המשטרה גניג ועוזרו "קרושקה" (ברוסית: פירור). בערב הביאו אלינו את הקשישים, החולים והילדים, שהרומנים סירבו להשאירם באזור שלהם. זה היה מראה נורא..

בבוקר ה-20 באוגוסט ערכו רישום: הפרידו כ-200 איש כשירים לעבודה, נשארו עוד 100 זקנים וחולים ו-60 ילדים. מפקד המשטרה גניג אמר בחיור: "עוד שאלה אחת לא דיסקרטית – מי מהנשים בהריון?" ענתה בלאו, אישה בחודש השמיני, אם לילד בן 5. הוא רשם אותה, אחר כך ציווה על כולם להתאסף וללכת לעבודה, בלי הילדים. נשארו רק הנשים שהיו להן תינוקות. החלטתי – שיירו, אך את בני שורה לא אעזוב. אני עומדת אתו. ניגשה אלי אישה צעירה בוכה ואמרה: "יש לי ילד בן 10 חודשים, אני מפחדת להישאר, פן יירו בי". הצעתי לה שתשאיר את תינוקה איתי.

נשאיתי במחנה. האחרים הלכו לעבוד – בסלילת כביש – וחזרו כאשר כבר החשיך. נאסר כל קשר עם התושבים המקומיים. פעם ביום חילקו מרק אפונה, בלי מלח ובלי שומן, ו-100 גרם לחם. הילדים גוועו מרעב. למזלנו, נשים אוקראיניות אחדות היו זורקות מעט לחם ופירות לילדים. כרוקחת, הייתי היחידה שהיה לה מושג ברפואה ולכן נתמנית

רופאת המחנה. לפעמים הייתה לי אפשרות ללכת לבית המרקחת, ואז הייתי מביאה בסתר מעט אוכל לילדים. זו הייתה טיפה בים. האנשים עבדו כעבדים, לא יכלו אפילו להתרחץ, על כל דבר – הילקו. השומרים שתו לשכרה ובלילה היכו את כולם. הגרמנים לקחו את כל החפצים הראויים לשימוש.

ב-6 בספטמבר, סגנו של מפקד המשטרה ערך אצלנו ביקורת. הוא קרא לי כדי לעזור לו לפענח את השמות. שורה התחיל לבכות. סימנתי לו בידי שאסור לו לעמוד לצדי. הגרמני הבחין בזאת ואמר: "שהילד ייגש לאמא'לה שלו".

ב-13 בספטמבר, בשתיים אחרי-הצהריים, הגיעו במכוניתם: מפקד המשטרה גניג, "קרושקה" וסגנו, אוקראיני שקראו לו "וילי". הם הודיעו שב-14 בספטמבר יועברו כל הילדים והאנשים שאינם כשירים לעבודה למחנה אחר, כדי "שלא יפריעו לעבוד". הם ערכו רשימות של החולים, הזקנים והילדים. את האחרים בדקו כמו שבדקים סוסים. מי שלא הלך בהליכה מאוששת, או שמשהו בו לא מצא חן בעיניהם, נכלל ברשימה השחורה. הבינונו הכל. בעלי תפס את שורה, סתם את פיו ועבר דרך חוטי התייל. בשום בית לא נתנו לו להיכנס, אך בגן הירק התירו לו להישאר.

בא הלילה שבין ה-13 ל-14 בספטמבר. הבניין הגדול, בן הקומתיים, של בית הכנסת היה חשוך. לאחדים היו בדלי נרות, הדליקו אותם. כל אם מחזיקה ילד בידה ונפרדת ממנו. כולם מבינים שלפניהם המוות, אך איש אינו רוצה להאמין בזה. רב זקן מפולין מתפלל תפילת "על ילדים", הקשישים והקשישות עוזרים לו. צעקות קורעות לב, זעקות, ילדים אחדים, מבוגרים יותר, משתדלים להרגיע את ההורים. המראה כה איום שאפילו שומרינו גסי-הרוח נאלמים דום.

14 בספטמבר, העירו את האנשים לפני עלות השחר, שילחו אותם בגסות רוח לעבודה, לבל יפריעו.. גם אני הלכתי. לא ידעתי מה עליה בגורלם של בעלי וילדי – החיים הם, או חלילה נתפסו בציפורני המרצחים? אמהות אחדות לקחו את ילדיהן והלכו לעבודה, זקנות ייפו את עצמן והלכו אף הן לעבוד, בנסותן להימלט מהמוות. אנשי אס.אס. בדקו את הטורים בקפדנות והוציאו את כל הילדים. שש אמהות הלכו למוות עם ילדיהן, הן רצו להקל על הילדים את רגעייהם האחרונים. שרה כץ מצ'רנוביץ' (בעלה היה בחזית) הלכה למוות עם ששה בנים. ויינר הלכה עם ילדתה החולה. לגר, אישה צעירה מליפקו, התחננה לפני הרוצחים שירשו לה למות יחד עם בתה בת ה-12, תמרה היפהפייה.

כאשר הלכנו לעבודה ראינו משאיות עמוסות זקנים וילדים ממחנות צ'וקוב וורונוביצי. ראינו איך נעצרו, איך ירו. אחר כך סיפרו הרוצחים שהכריחו את הנידונים להתפשט עירומים. את התינוקות השליכו חיים לקברים. את האמהות אילצו לעמוד ולראות איך הורגים את ילדיהן.

במחנה צ'וקוב היו ידידינו מוידניץ, העורך-דין לרנר, אשתו ובתו בת ה-6, וגם הורי אשתו-אכסלרוד. כאשר נערך טבח הילדים בספטמבר, הם הצליחו להחביא את ילדתם בתוך שק. הילדה הייתה נבונה ושקטה, והיא ניצלה. במשך שלושה שבועות הלך האב לעבוד כשהוא נושא את בתו איתו בשק. הילדה חייתה כל הזמן בתוך השק. כעבור שלושה שבועות הגיעה חיית הפרא שלנו "קרושקה" לאסוף חפצי ערך. הוא ניגש לשק והיכה בו ברגלו. הילדה פלטה צעקה והתגלתה. זעם פראי אחז ברוצח, הוא היכה את האב, היכה את הילדה ולקח את כל חפציהם. המשפחה נשארה כמעט בלי בגדים. אך את הילדה לא הרג, היא נשארה במחנה ובמשך כל החורף הייתה שרויה בפחד מתמיד, ציפתה כל יום למוות.

ב-5 בפברואר, במרוצת ה"אקציה" השנייה, נלקחה הילדה יחד עם סבתה. פחד נורא אחז בה. כה רמות היו צעקותיה בזמן נסיעתה במזחלת, שליבה לא עמד לה. הסבתא הביאה את הילדה לבור הגורלי ללא רוח חיים. כשנודע הדבר לאם, נטרפה עליה דעתה, היא נורתה, ועד מהרה נהרג גם האב. כך אבדה כל המשפחה.

כאשר חזרנו בערב למחנה, שררו בו שקט וריקנות, כמו בבית-קברות. מפקד המשטרה קרא לי, שאל איפה הייתי והיכן נמצא עתה בני. עניתי כי הייתי בעבודה ואמרתי לו שוודאי הוא יודע טוב ממני היכן בני. הוא לא אמר דבר ונסע.

בלילה חזר בעלי. הוא השאיר את הילד אצל אישה אוקראינית, אנה רודה, שהבטיחה למצוא לו מחסה. הספקנו לזרוק אליה את כל החפצים מעבר לגדר והילד הובטח לזמן מה. מחרת הופיע "קרושקה", חיפש במרתף, בעליית הגג – בכל מקום חיפש את ילדי. "הילדון הבלונדיני שלך לא היה במשאית" – אמר לי, "אני מכיר היטב את הילד שלך" – הוא הבחין בו כאשר קראו את השמות.

אנה רודה העבירה את ילדי לפולה מדבצקיה. אהיה אסירת תודה לה לעולם. אך הוא היה כפוף לרשויות נמירוב: לגניג, ל"קרושקה" ול"וילי". אותי מינו כעובדת רפואית בשלושה מחנות יהודים: בוגאקוב, זארודנצי ובריזובקה.

קשה לתאר את סיבלם של האנשים במחנות אלה. הגרמנים אמרו לי: "רפאי אותם בשוט". זקנים מעטים הצליחו לחמוק מההוצאה להורג – והתמוטטו. במגלבים שילחו אותם לעבודה. הזקן אכסלרוד מבוקובינה הריצו בשבת במקלות לעבודה. ביום ראשון הוא נפטר.

הקשישה ברונסר סבלה מסתימת עורקים בשתי רגליה. סחבו אותה בשערותיה, השליכוה מן המדרגות, לאחר יומיים מתה. עד מהרה מתו כל האחרים. הצעירים חלו. הגיע החורף. ישנו על האדמה הקפואה. אכלנו מנות רעב. פרצו מגפות. לא היו בגדים חמים, והקור היה עז. היכו. יותר מכולם התעלל בנו המפקח הבכיר מיינדל. הו איסר במיוחד את בעלי וקרא לו "המהנדס הארור".

את ילדי לא ראיתי במשך כל הזמן הזה וכמעט שיצאתי מדעתי מהמחשבה כי ייתכן שהגרמנים אילו אותו. בתחילת ינואר הצלחתי להגיע אליו בסתר. כאשר ניגשתי לפתח הלם לבי בחזקה. הסתכלתי סביבי מחשש שיראו אותי. מדבצקאיה פתחה את הדלת וקראה: "הבט, שורה, מי בא?!" אך שורה לא הכיר אותי, היה שקט ועצוב והתחבא מאחורי פולה. רק כאשר לקחתי אותו בזרועותיי והורדתי את מטפחתי התחיל להיזכר בכל. מדבצקאיה סיפרה שהוא אינו יוצא מן החדר, אפילו לא לחצר. לימדו אותו לומר שהוא אחיין מקייב ושקוראים לו אלכסנדר באקאלנקו. כשנכנסו זרים, היה מסתתר. כאשר עמדתי ללכת נתן לי שוריק תפוח: "בשביל אבא". הוא שאל אותי אם אמת הדבר שהרגו את כל הילדים, ונקב בשמות חבריו. הודיתי מקרב לב למדבצקאיה והלכתי.

נדדתי ממחנה למחנה, השתדלתי כמיטב יכולתי להקל על סבלותיהם של החולים. מספר החולים גדל והלך, החולים והיחפים – שזוג נעליהם האחרון התרפט.. בבוקר החולים לא יכלו לקום. הרשויות דרשו ממני רשימות של החולים. לא נתתי, ידעתי שפירוש הדבר – מוות בטוח.

רבים הבינו כי לא נוכל להתחמק מהמוות. התקווה היחידה הייתה שיבוא הצבא האדום, אף כי היינו בטוחים שברגע האחרון הגרמנים יהרגו אותנו.

ב-2 בפברואר, מאוחר בערב, קרא לי שוטר הצידה ואמר: "רופאה, השגיחי שמחר יצאו לעבודה כל אלה שעדיין יכולים לעמוד על רגליהם". הבינותי שהעניין רציני והזהרתי את החולים, אך הם לא האמינו. בעלי היה חולה, הוא נשאר, נשאר כמעט כל החולים. בשעה

12 הגיעה שיירת מזחלות ושוטרים רבים, ובראשם הגרמני מיינדל. הגיע גם "וילי" מנמירוב. שמעתי את מיינדל אומר: "את החולים ואת היחפים..."

התחבאתי מאחור, כדי שלא יאלצו אותי להצביע על החולים. קרה דבר איום: סחבו אנשים עירומים למחצה לשלג. לקחו את כל מי שגילו היה יותר מ-40-50, ואת אלה שלא היו להם בגדים ונעליים. בחצר חילקו אותם לשתי קבוצות: אלה שיכולים עדיין לעבוד ואת הנידונים למוות. לצידי עמדה חברתי גרינברג מבוקרשט, אישה יפה בת 30, לבושה היטב, אך נעליה היו קרועות. הבחינו בה וסחבו אותה לקבוצה של הנידונים ואחריה גם אותי, כי נעלתי נעלי פשתן ישנות. היא אמרה: "אני בריאה", ענו לה: "אין לך נעליים".

חשבתי על שוריק וזה הפיח בי אומץ. בעלי עמד בקבוצת הכשירים. ברגע האחרון, כאשר הובילו אותנו למזחלות, הצלחתי לרוץ לקבוצה השנייה ולהסתתר. חברתי ניסתה אף היא לרוץ, אך הבחינו בה והיכו אותה קשות. נערה צעירה בת 18, התחננה שירשו לה ללכת למות עם אמה. הרשו לה. כאשר כבר ישנה במזחלת, נבהלה ורצתה לחזור, אבל לא איפשרו לה. אישה אחת בלעה רעל והציע הגם לבתה, אך זו סירבה. בחור אחד ניסה לרוץ, הו א נורה. כעבור שעה הסיעו משם את הנידונים ואת האחרים שלחו למחנה. כאשר חזרו הבריאים מהעבודה ראו שאמם, אביהם או אחיותיהם נעדרים.

ב-4 בפברואר העבירו אותנו לזרודנצי, שם נהרגו שני שלישים מהכלואים במחנה והתפנה מקום.

באתי הנה ב-1 בפברואר לבדוק את החולים ולעיני התגלה מראה איום. אנשים מכוסים סחבות, יחפים, גופם מכוסה ממחלות עור ומפצעים שונים אשר בימים כתיקנם אין רואים כלל מסוגם ישבו על הריצפה על סמרטוטים ועסקו ברצינות ובהתרכזות בפליית כינים. הם היו כה עסוקים במלאכתם שאפילו לא שמו לב לבואי. ופתאום – תנועות, צעקות, אנשים קופצים מהמקום בעיניים נוצצות, אחדים בוכים. מה קרה? הביאו לחם. אוי, איזה מזל, נותנים כיכר שלמה לאיש. דבר לא מציאותי, חדש, כנראה מתקרבת ההצלה, חושבים האומללים. התברר שהגרמנים אוהבי הסדר ידעו, כי ב-5 לחודש תהייה "אקציה" ושבמשך ימים אחדים אי אפשר יהיה לדעת בדיוק מהי כמות הלחם שתידרש, כי אי אפשר לדעת מיד כמה אנשים יישארו, והחליטו לתת כמקדמה לחם שלם לאיש. על חישוב זה נודע לנו מאוחר יותר, לאחר שהגענו למחנה המוות של זרודנצי.

בדרך שוב הוציאו את אלה שלא יכלו ללכת ודחסו אותם למזחלת. את הנידונים למוות אספו בצ'וקוב – היו אלה אנשים מנמירוב, מברזובקה, מזרודנצי, מבוגאקוב. שם החזיקו אותם שתי יממות עירומים, בלי מזון ובלי מים ואחר כך הרגו אותם. בעבודה סיפר לנו בעל-המלאכה דר שהוא היה נוכח בטבח (הוא קרא לו "אקציה"), ושהדבר אינו איום כפי שאנו חושבים. אחר כך נודע לנו שהמומחים דר ומיינדל נכללו אומנם בין עובדי המפעל שבו עבדנו, אך למעשה היו אלה אנשי אס.אס.

...שחר חורפי מקפיא, עדיין חושך ואצלנו מוציאים כבר לעבודה במגלבים. האומללים קושרים במהירות שקיות ממולאות קש סביב הנעליים הקרועות, כדי שלא יקפאו הרגליים. מכסים את הראש בשמיכות ישנות, קושרים בחבלים ומסתדרים בשורות. פעמים אחדות סופרים אותנו ומוציאים לדרך. הרגליים המעונות, הפצועות, מתרוממות בקושי; במאמץ רב אנו שולפים את הסמרטוטים הרטובים עם הקש מהשלג העמוק, שיוור בלי סוף. מריצים אותנו למרחק של כ-5 ק"מ. אנו מגיעים למקום העבודה, ונושמים לרווחה. לוקחים אתים ומתחילים לנקות אתה שלג.

פתאום התרגשות: "השחור" בא! (מיינדל). בעיני כולם פחד פראי, האתים נעות במהירות, כל אחד משתדל להצטמק, להיות בלתי נראה, כדי שלא להפנות אליו תשומת

לב. "הפסיקו לעבוד" – הוא צועק – "עליכם להתקדם עוד שמונה ק"מ עם העתים ושם לנקות את הדרך".

ערבה לבנה, אינסופית, שלג עמוק, סופה, פתיתי השלג מסחררים ואין רואים כמעט דבר. במזחלת יושב גרמני כהה, גבה קומה, פיו פולט קצף, בידיו מגלב ארוך, הוא מריץ 200 צללי אדם אומללים. הרגליים נעשות כבדות יותר ויותר, הלב עומד לפרוץ מהחזה, נדמה שלא נוכל עוד לשאת את מצעד-הפרא הזה. אך יצר החיים מתגבר, אנו מתאמצים ומגיעים למקום שנקבע. המזחלת נעצרת, ומבט זדוני ולגלגלני, ספוג הנאה, סוקר את האנשים המעונים.

הלכתי לעבודה עם אחרים: עסקנו בפינוי שלג. באחד מימי פברואר ניגשה אלי אישה לא-מוכרת ואמרה "אני אחותה של פולה מדבצקאיה. עלייך לקחת את שורה, הלשינו על פולה והיא הסתירה אותו אצל קרובת משפחה רחוקה". היא אמרה כי בנמירוב הסתירו ילדים אחדים, אך מצאו אותם וב-5 בפברואר הרגו את כולם. נשאר רק שורה.

מה עלי לעשות? כאשר עבדתי כרופאה במחנות, הייתי נכנסת לפעמים לבתי האיכרים ומטפלת בהם. הייתה זו סכנה גדולה, כי מיינדל אמר: "אם ייודע לי שנכנסת לבית אוקראיני, אהרוג אותך במקום".

אך בכפרים אלה לא היה רופא, ולא יכולתי לסרב למי שביקשו ממני לבקר חולה. ליד המחנה שלנו גרה משפחתו של קיריל באראנצ'וק. נכנסתי לשם לעיתים קרובות, כי אביהם היה חולה. פעם אמר לי באראנצ'וק שאילו יכול היה מסתיר אנשים כמוני על חזהו והיה מעביר אותם לעברו השני של הנהר בוג. עתה נזכרתי בו. ביקשתי את אחותה של פול מדבצקאיה ללכת אל באראנצ'וק ולהגיד לו שאני מתחננת לפניו לנסוע לנמירוב ולקחת אליו את הילד לימים אחדים, עד שנמצא פתרון אחר.

דוד קיריל היקר הציל את שוריק, הביא אותו מנמירוב כשהוא חבוי במעילו הכבד. שם הרעיפו על הילד אהבה אשתו ובנותיו של קיריל – נסטיה ונינה. הן היו באות אל הכביש ומספרות כי הילד חי ומתפלל לשלומנו.

החלטנו לברוח – צריך היה להציל את שוריק. ב-26 בפברואר בשעה שתיים בלילה אמר בעלי: "קומי". חיכינו עד שהשוטר נכנס להתחמם והזדחלנו מתחת לחוטי התייל. הלכנו אל קיריל באראנצ'וק, הוא קיבל אותנו בסבר פנים יפות, אף על פי שהייתה זו סכנת מוות. נשארנו שם ארבעה ימים. נחנו קצת, וב-2 במארס הובילו אותנו קיריל באראנצ'וק ודודו אוניסים זמרזלי לפרפליצה, לבוג. בכפר היו גרמנים רבים ואיש לא רצה להכניס אותנו לביתו. ידענו שאין לנו מה להפסיד, ובשעה שלוש יצאנו בלי לדעת את הכיוון, אל הבוג. בעלי הלך בראש והילד על ידיו. היה לילה אפל. הקרח התחיל להפשיר, שקעתי עד הברכיים במים ונקעתי את רגלי, אך לא הוצאתי הגה מפי. שוריק ראה זאת, אך גם הוא שתק. לבסוף הגענו לעבר השני.

האיכרים הכניסו אותנו לביתם, התחממנו, נחנו, אחר כך נתנו לנו בגדי איכרים. הלכנו ברגל למוגילב-פודולסק, אמרנו שאנחנו פליטים מקייב. ב-10 במארס הגענו למוגילב ושם הוכנסנו לגיטו. היו עוד ייסורים רבים והתעללויות, אך זכינו להגיע ליום כניסת הצבא האדום. **יצאנו לחופשי... אך הפצעים יישארו לכל החיים: הגרמנים הרגו את הורי היקרים, את שני אחי הצעירים, הבכור עם אשתו ושני ילדיו, הצעיר – מוסיקאי מוכשר. אבדו אמו ואחותו של בעלי. לבי קשה כאבן – נדמה שגם אם ייחתך – לא יזוב דם.** [7]

סיפור עדותה של פלטי סוניה: אל מעבר לדניסטר

הבאתי מספר קטעים מסיפור עדותה של סוניה פלטי. סוניה היתה בת 14 כאשר שולחה עם קבוצה של 284 יהודים מבוקרשט למחנות טרנסניסטריה. היא מספרת בסיפור עדותה – על עצמה, משפחתה הקרובה ומגורשים שהיא פגשה בדרך הייסורים ושסיפרו לה על מעשי הזוועות בנוסף למה שהיא חוותה וחזתה במו עיניה.

בית לוחמי הגטאות וספריית הפועלים, קיבלו על עצמם להוציא את סיפור עדותה המלא. מומלץ לקרוא את הספר.

רק ילדים צוחקים עדיין בחלום

ינואר 1942. כנחש שחור מתפתל זחלה השיירה לאיטה בשלג. מאות-אלפי יהודים מבסאראביה ומבוקובינה, שהוגלו אל מעבר לדניסטר, צעדו אל המקום שצריך היה להיות קברם.

עטופים שמיכות, כסתות, ברגליים קפואות – הם התקדמו לאיטם בשלג הגבוה. פרבומייסק - שהרומנים כינוהו מחוז גולטה. ליד חורשה אחת, צץ רעיון במוחו לקצין, קפוא אף הוא. הוא אסף את חייליו הספורים.

"למעלה, על הגבעה, אנחנו עוצרים. אלה שיפגרו – באנג! תירו בהם. אין שום טעם להביא אותם לבוגדאנובקה. השלג יכסה אותם. חסלו רבים ככל האפשר. חוץ מזה, גורל דומה מחכה להם שם..."

השיירה הוסיפה להתנהל באיטיות.

מעת לעת נשמעה ירייה. בני-אדם נפלו לתוך השלג. איש לא נעצר. אישה הייתה פולטת צעקה. ילדים ייבבו. סערה. הזאבי ייללו בקירבת מקום. הם הריחו דם. מאות ואלפי יהודים קפואים, רעבים, עייפים. אחדים משכו אחריהם ילד. אחרים, חזקים יותר, היו נושאים בידיהם זאטוטים קפואים.

מאיה ובורשי הזדחלו אף הם באמצע השיירה. כך היו מוגנים במקצת מפני סערת השלג.

היא הייתה בת שתיים-עשרה. לו טרם מלאו עשר שנים. הוריהם נורו למוות. הילדים נותרו בודדים בעולם. עכשיו אחזו זה בזה, כדי שלא ילכו לאיבוד.

הם טיפסו בקושי במעלה הגבעה. מאיה משכה בידו של אחיה.

"בוא, בורשי. עוד קצת, עוד קצת".

"אני כבר לא רוצה. אני עייף. אני רוצה לשכב, כאן בשלג. מה מחכה לנו למעלה? בואי נשכב כאן, מאיה".

הילדה נחושת-ההחלטה קפצה את שפתיה. לא! היא לא תשכב בשלג. אמה, לפני שנפחה את נשמתה, אמרה לה: "מאיה, דאגי לבורשי!" אין לדעת מה יהיה. אולי רע יותר, אולי טוב יותר. אולי ישליך מישהו לעברם פרוסת-לחם. ז'אנדארם אחד נתן להם לחם צבאי. שחור, קשה כאבן. אבל לחם. עד עכשיו נותרה בכיסה חתיכה ממנו. היא תיתן אותה לבורשי, שם למעלה, על הגבעה. אולי יתנו להם לנוח. היא שכחה כמה זמן

הם הולכים. לקחו אותה מהבית. מקוזמני. האב עבד אצל הרוסים. כאשר נכנסו החיילים הרומנים אל הכפר ודרשו מן היהודים להסתדר כדי לעבור אל מעבר לדניסטר, היה אביהם הין הראשונים אשר נשמעו לפקודה. הרי הוא עבד עם הרוסים. מאיה ידעה שהוא פוחד. היא שמעה כאשר אמר לאמא: "מוטב שנלך עכשיו. אחר-כך, מי יודע, אולי יעצרו אותי. את הרי יודעת, הייתי קומוניסט".

והם יצאו. במשאיות. אחר-כך בשיירה. אחר-כך במחנה. היא לא ידעה כיצד נקלעה לקבוצה אחרת. עם יהודים מבסאראביה. האב רצה להיות רחוק ככל האפשר מאנשי כפרו. הוא פחד. אחד מהם עלול לדבר. האם שתקה כל הזמן. עיניה היו מלאות דמעות. אמא המסכנה. היא הייתה כל-כך נמוכה ורזה. האב היה חזק. מפעם לפעם היה נושא את מאיה או את בורשי, עד שחייל אחד נטפל אליו. היא אינה יודעת מדוע. אולי משום שהוא היה בשיירה, ומשום שהיה לו מעיל מפרוות כבש. החייל רצה את המעיל. האב היה צריך לתת לו את המעיל. הוא לא נתן. החייל הסיר אותו מן האב לאחר ירייה אחת. לא היה להם פנאי לבכות את האב. החיילים גירשו אותם הלאה.. הלאה.. שוב דרך כפרים שרופים וחרוכים. לא היה להם היכן להסתתר. לאמא היה קר. היא פחדה. הייתה רעבה. גם הילדים. היא בכתה על מות האב. מתי זה היה? אתמול, שלשום? אמא פיגרה תמיד. מאיה ובורשי היו מושכים אותה בידיה. לא היה לה יותר כוח. אולי היא כבר לא רצתה ללכת. ירד שלג. איזה כפור היה! ירו גם באמא. רק ירייה אחת. כאשר נרכנה על האם, היא הסירה את הצעיף. "קחי אותו מאיה, ודאגי לבורשי". החיילים גררו אותם משם, דחפו אותם בקתות הרובים. "קדימה, קדימה! המשיכו ללכת!" "לעצור!... להתאסף!"

הרובים החלו פולטים אש. האנשים הנפגעים נפלו. צעקות. חרפות. קללות. כל אחד רצה לרוץ.

מאיה נשכבת בשלג ובורשי לילדה.

"אל תזוז. שכב ככה!"

בורשי, מבוהל, עיני פקוחות, תחב את פניו לתוך מעילה של מאיה. שניות אחדות של תוהו-ובוהו. אחר-כך דומיה. מחצית השיירה הוסיפה לצעוד לעבר בוגדאנובקה. המחצית השנייה נותרה שם, בשלג...

מאיה ובורשי נותרו אף הם. אבל הם היו חיים.

"אני אתן להם לעבור", חשבה הילדה. "אשאר לבד עם בורשי. אולי איכר כלשהו יקבל אותנו לביתו. אולי יתן לנו משהו לאכול.. אולי יניח לנו לישון באסם או במחסן. לא צריך בבית ממש, מספיקה אפילו קורת-גג. שם אין סערה. שם אין שלג".

מאיה לא ידעה כמה זמן חלף. כשהעריב היום קמה והחלה הולכת וגוררת אחריה את בורשי הקפוא כמעט.

מאיה חיפשה דרך. הבחינה באור חלש במרחק. כפר? מאיה האיצה את צעדיה.

"בוא, בורשי. יותר מהר. יש כבר לא רחוק מכאן. אני רואה עשן שיוצא מהארובות. זאת אומרת שחם אצל האנשים ההם. בוא, בורשי. ניצלנו..."

מאיה נעצרה בכניסה לכפר. היא לא תקיש על שום דלת. היא תתגנב עם בורשי לאיזה מחסן. עדיין יש לה לחם. אם יהיו צמאים, ישתו שלג. לחם עם שלג הוא מאכל טוב.

כלבים נבחו. היא ואחיה התגנבו לאורך הגדר. נכנסו לחצר. לאחר-מכן – אל הרפת. היא הייתה ריקה. אף בהמה. קש. מאיה משכה את בורשי אליה. היא כיסתה אותו בקשה והתכסתה בעצמה. טוב!.. חם!.. היא כבר לא חשה רעב.

"ראה מי נמצא כאן?"

ז'אנדארם הביט בשני הילדים.

"באתי לחפש תרנגולות, ביצים; והנה אני מגלה שני ילדים".

שלג קל ירד בחוץ. השחר עלה. דלת האורווה הייתה פתוחה והאור חדר פנימה.

"לקום מייד! אל המפקדה! אתם ז'ידאני, לא? מאלה שברחו מן השיירה שעברה כאן אתמול?"

מאיה ניערה את הקש שדבק במעילה. בורשי המשיך לישון בשלווה.

"לא רע!.." החייל חייך בשביעות רצון. "בואי הנה... נערונת!"
בעיני הז'אנדארם ניצת זיק, שמאיה הבחינה בו בנסיבות אחרות. תוך שנייה עברו מול עיניה דברים שראתה לפני ימים ושבועות: חיילים היו גוררים נשים מהשיירה, משליכים אותן על העשב ואונסים אותן.

מאיה לא הבינה בתחילה מה מתרחש. אבל עד מהרה היא הבינה, ככל הילדים האחרים, כי החיילים מעוללים משהו רע לנשים. מדוע הן צווחו? מדוע הן בכו? מדוע הן ביקשו רחמים? אמה היית המושכת אותה משם. שלא תראה. שלא תשמע. אבל מאיה ראתה. ושמעה. לאט-לאט החלה להבין כי החיילים האלה הם חיות. כאשר הם נרגעים, קורבנותיהם נשארות על האדמה. אחדות מעולפות, אחדות מתות. החייל משך את הילדה אליו. "את לובשת יותר מדי בגדים".

ביד אחת הסיר את הצעיף שמעל ראשה. השיער הארוך, הזהוב, גלש על כתפיה הצרות. החייל משך את פני הילדה אליו. שתי עיניים כחולות, כפיסת שמים, הביטו בו בבהלה. הוא החל לפתוח את מעילה. מאיה רעדה בבכי. בורשי המשיך לישון. 'שרק לא יתעורר', התפללה מאיה, 'שלא יתעורר'.

היא ניסתה לברוח. החייל אחז בשערותיה ומשך אותה אליו. מאיה שמעה את נשימתו המקוטעת וראתה את שפתיו הפשוקות, שריר נוזל מהן, פניו היו סמוקות. הוא לא פתח את כפתורי שמלתה. הוא קרע אותה מעליה. כפרא משך אותה אליו. מאיה נשכה את שפתיה, כדי שלא תצעק. היא ידעה שבורשי ישן, במרחק מטרים ספורים ממנה. היא לא רצה שהוא יתעורר. "אלוהים, עשה שכל מה שצריך לעבור עלי, יעבור במהרה. יותר מהר. איזה ריח רע נודף מן החייל! איזה פה רטוב, אילו ידיים גסות! הו, אלי, עשה שזה ייגמר מהר. למה אני לא מתעלפת, כמו הנשים בשדה? להתעלף, ולקום אחר-כך בלי חייל, בלי כלום. שרק בורשי יהיה כאן.."
החייל השליך את הילדה על הקש והחל אונס אותה. מאיה התעלפה. החייל לא הודאג. הוא המשיך במעשה האונס ובקללותיו.

בורשי כבר לא ישן מזה שעה ארוכה. בתחילה הוא רצה להסתער על החייל. אבל הוא הבין שאם מאיה לא צועקת, מוטב שהוא לא יזוז. בורשי שיקע את ראשו בקש. הוא בכה. מאיה הייתה בידיה של חיה.

החייל קם ורכס את מכנסיו. הוא היה שבע-רצון. הרגשתו טובה. הרים את רובהו ואת כובעו ויצא החוצה, כשהוא שורק.

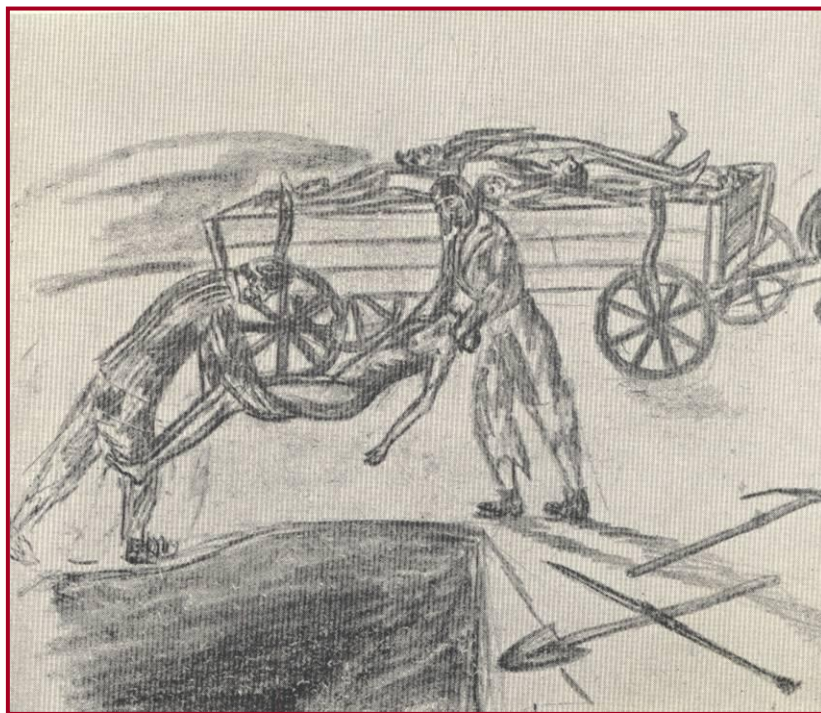
בורשי המתין שניות אחדות וזינק ממקומו. הוא פנה אל מאיה והחל אוסף את חפציה: המעיל, השמלה הקרועה, הצעיף. מאיה שכבה על הקש המוכתם בדמה. "היא מתה..", אמר לעצמו הילד בבהלה. "מאיה! מאיה!.." ידיו כיסו את עירום גופה, הסירו את שיערה מעל פניה ומעל מצחה. "מאיה שלי! מאיה..". בורשי בכה. הנערה פקחה את עיניה הכחולות הגדולות. אבל היא כבר לא ראתה איש. היא כבר לא הבינה דבר, כבר לא רצתה לדעת דבר. היא הביטה על סביבה מתוך חוסר-הכרה. היא איבדה את שפיותה.

בורשי יצא החוצה להביא שלג. הוא רצץ את הדם מעל ירכיה ומעל בטנה והלביש לה את מכנסיה. לפתע נעשה הילד בן העשר לאדם מבוגר. מאותו רגע דאג בורשי למאיה כאילו הייתה תינוקת חסרת-הגנה. עיניו השחורות הגדולות כבר לא השקיפו בהשתאות על העולם שמסביב. היו אלה עיניו של איש זקן, שבע-צרות. על מצחו של בורשי הופיעו שני קמטים עמוקים. מאין לקח הילד הזה את הכוח ואת החכמה שהיו דרושים לו כדי לגונן על עצמו ועל אחותו, אשר לא דיברה עוד? דומה היה כי מאיה שרויה בעולם אחר. היא שמעה, עשתה את הנדרש ממנה, אבל בצור המכאנית. היא כבר לא חייכה ולא הייתה הלה כל תגובה אישית.

מאז שוטט בורשי ביערות. הוא התחבא עם מאיה בפתחי בארות, בגזעי עצים, בבתים נטושים, בערימות קש. "סחב" מזון. חפר תפוחי-אדמה. "סחב" תירס ובישל אותם. בסתיו הם נתפסו על-ידי חיילים שנשלחו לאסוף ילדים שהיו מפוזרים במחוז גולטה, ילדים יתומים ששוטטו בסביבה.

על-פי הוראת המפקדה שבגולטה, שוכנו ילדים אלה במבנה נטוש של בית-ספר, בקצה דומאנובקה. שעה חודשים לאחר מעשה-האונס ילדה מאיה ולד מת. בורשי היה המיילד. אי שלא התקרב עוד אל הילדה בעלת השיער הזהוב ועיני התכלת הגדולות. מאיה חיתה בצילו של בורשי, שהיה מנהיגם של הבחורים במה שכונה "בית-היתומים".

אבי הכין את הילדים האלה לקראת החזרתם לרומניה. הוא ערך רשימות, אירגן תיקים. היתומים הגיעו לבוקרשט בתחילת 1944. הם מצאו בית חם, שאורגן ונוהל על-ידי גברת מלה יאנקו וד"ר קורנל יאנקו. לתקופה קצרה אומצו בורשי ומאיה על-ידי זוג יהודים מרחוב מאמולארי. במאי 1944 יצאו בורשי ומאיה לארץ-ישראל, במסגרת עליית-הנוער. מאיה יצאה מהאדישות שלה במושב בן-שמן, בימי מלחמת תש"ח. כיום היא נשואה ליליד הארץ ואם לשניים. בורשי אף הוא נשוי, משמש כמהנדס באחד המפעלים הגדולים ליד ים-המלח. [8]

רישום שנעשה ע"י אביגדור אריכא בהיותו במחנה בטרנסניסטריה [ארכיון "יד ושם" (9)]

סיפור עדות על משפחת קורץ

מעט לעת אני מקבל תגובות, בקשות ושאלות מפי קוראי עלון "פורום שמירת זיכרון השואה". לפני מספר חודשים שלח אלי **צבי קורץ** את תיעוד קורות משפחתו בשואה בהקשר לטרנסניסטריה וכך הוא כתב [לא שיניתי סגנון ותחביר]:

כל פעם שעולה נושא השואה כמעט ואין אזכור על שואת טרנסניסטריה, למרות שגם באזור זה הייתה שואה שעברו בה יהודי רומניה בוקובינה ובסרביה. באתרי האינטרנט שעוסקים בנושא השואה נכתב הרבה על אושוויץ וכמעט ולא מוזכר על טרנסניסטריה. אני לא מוצא עדויות מאזור זה. ההבדל היחיד הוא שבפולין היו מחנות השמדה ותאי גזים.

בטרנסניסטריה מתו אנשים בייסורים רבים. הסבל שלהם היה נורא, תוך כדי הגירוש וצעדות המוות מרומניה בוקובינה ובסרביה בלי אוכל ומים, בגשם, בשלג ובחום במשך שבועות וחודשים, ביזה, אונס, התעללויות, השפלות מצד החיילים הרומנים והגרמנים, זריקת האנשים לתוך נהר הדניסטר למוות, נורו למוות, רעב, קור אפיסת כוחות ומחלות. כל מי ששרד נכלא בגטאות. המחלות והרעב גברו על רוב האנשים.

אבי היה ניצול מחנה ברשאד, המחנה הגדול והנורא מתוך למעלה ממאה מחנות ריכוז של טרנסניסטריה מחנה שבו מתו רוב האנשים מ"מחלת הטיפוס" ומרעב, אנשים שמתו גופותיהם הושארו מספר ימים בבתיים שלהם או על יד הבתים שלהם והיו נאכלים ע"י עכברושים, חתולים וכלבים; ורק לאחר כמה ימים היו נאספים בעגלות לקברי אחים.

קורץ מאיר נולד ב-1906 בויז'ניץ בצפון בוקובינה לאביו קראו משה ולאמו קראו פיגה. היו לו כ-12 אחים. ידוע לי רק שמותיהם של ארבעה אחים: בנימין האח הגדול, אח בשם קופל, אחות בשם סילקי ואחות בשם פפי שניצלה ועלתה ארצה. קלרה קורץ לבית משפחת קלינגר נולדה ב-1907 לאביה קראו משה שנהרג במלחמת העולם הראשונה ולאמה קראו שפרינצה לבית זומר שנפטרה לפני המלחמה. היו לה שני אחים, יעקב וצבי הרש. הם חיו בעיירה סטורוז'ניץ. היה להם משק קטן של עזים ע"י גדות הנהר. קורץ מאיר נישא לקלרה וב-1940 נולד להם בן בשם משה, הם התגוררו בסטורוז'ניץ ברחוב ניוולדגאסה. מאיר עבד כאופה וקלרה מכרה מוצרי חלב בסטורוז'ניץ, בצ'רנוביץ ובסביבה. צבי הרש היה רווק ועבד כפחח, יעקב התחתן עם פפי לבית משפחת קצ'ר (קציר) מצ'רנוביץ וגר בצ'רנוביץ.

ביולי 1941 נכנסו לעיר הצבא הגרמני והרומני והם השתלטו על העיר. חיילים בלויי תושבים מקומיים התפרסו בין רחובות העיר עברו מבית לבית דפקו על הדלתות וצעקו לצאת שידיהם מורמות. כל מי שהשתהה ואו שלא הספיק לצאת החוצה נורה במקום. לכל אחד ניתנה האפשרות לקחת רק תיק אחד שהוא יכול לקחת בעצמו, תוך כדי איומים והשפלות הם צעדו למקום ריכוז במרכז העיר ונצטוו לשבת כאשר ידיהם מורמות במשך שעות רבות.

ביום השני הופרדו מאיר נשלח לבית היתומים. קלרה ובנה משה נשלחו למלון צנטרל. הם היו ללא אוכל ושתייה כ-שלושה ימים. לאחר כשבועיים, שהוחזקו עצורים הוקם הגטו בעיר, שם נפגשו יחד מאיר קלרה ובנם וצבי הרש קלינגר אח של קלרה. זמן קצר לאחר הקמת הגטו החלה ההגליה, לטרנסניסטריה תחילה נלקחו כל המשפחות ששם משפחתם מתחיל מ-א' ועד פ' ומאוחר יותר נלקחו השאר.

בספטמבר 1941 הוגלו מאיר, קלרה ומשה בנם, יעקב ופפי נלקחו למוגילוב מצ'רנוביץ, לצבי הרש ניתנה אפשרות להישאר בסטרז'ניץ, כי הוא היה בעל מקצוע נדרש, פחח, אך הוא לא רצה להישאר ורצה להיות עם משפחתו. הם הוכנסו לקרונות משא כ-70 נפשות בקרון. הנסיעה ארכה כשלושה ימים עד למרקולשטי שם הורדו והועמדו בשורות ונצטוו להשליך את כל דברי הערך לתוך קערה גדולה ונאמר להם שמי שיסתיר דברים ולא ימסור מרצונו יוצא להורג. במחנה לא היה אוכל וגם מחסור במי שתייה.

משם צעדו בשורות דרך יער קוסאן מסלול זה נבחר כדי לעקוף ולהימנע מהליכה בכביש ראשי אל טרנסניסטריה לעיר ימפול, המרוחקת כ-80 עד 100 ק"מ, אך בגלל תנאי השטח היה אורכו של מסלול הצעידה 150 ק"מ כל מי שלא יכול ללכת נורה. בדרך נרצח צבי הרש ע"י חייל שהיכה אותו וירה בו למות. המטרה הייתה לדחוף את השיירות אל מעבר לבוג, אך היא נכשלה והם פוזרו בעירה שעל הבוג ברשאד. בברשאד גרו בגטו בבית הרוס ללא חלונות ודלתות בטמפרטורות נמוכות של כ-20 מעלות תחת לאפס, ישנו על הרצפה הרטובה עם מספר משפחות באותו החדר.

ברשאד הייתה מקום הריכוז הגדול ביותר של השיירות שהגיעו מימפול וסבלו מטיפוס. המגפה נמשכה עד שהסתיימה מעצמה, יום יום נספו מהמגפה כ-12 יהודים, שירות הקבורה קרס ממספר העצום של המתים במיוחד ממחלת הטיפוס, המתים היו זרוקים ברחובות והכלבים אכלו מהגופות. בברשאד ומחוז בלטה נספו כ-27000 יהודים. קלרה נשלחה לעבודות פרך וגם נאלצה לכבס לגרמנים והרומנים במכבסה.

ב-מרץ 1942 נשלח מאיר לעבודות פרך לבלטה. משה וקלרה נשארו בברשאד ביולי 1942 מאיר ברח מהמקום שבו עבד וחזר לברשאד. הוא נתפס ונשלח לבית הסוהר.

בנובמבר 1942 חזר שוב לברשאד למשפחתו וכשנה עבד שם במאפיה של הגרמנים. בנובמבר 1943 שוב נשלח לעבוד במאפיה בבלטה. בגטאות היה אסור לצאת אחרי השעה 6 בערב. מפקד מחנה הז'נדרמריה בברשאד היה מתהלך תמיד שיכור והכה כל מי שנקלע לדרכו ברחובות הגטו ושובר חלונות כדי לאלץ נשים לצאת החוצה ואז היה אונס אותן.

באחד הימים יצא אדם מביתו לחברתו, שגרה בבניין אחר. אחד החיילים ראה אותו ורדף אחריו אך לא הצליח לתפוס אותו. החייל קרא לקצין האחראי (שהיה שיכור) והוא החל לחפש אחריו בטרוף העיף אנשים מקומות גבוהות של הבניין ירה לכל עבר, כאשר לא מצא את האיש הוא העמיד את האנשים שהיו ליד הקיר והחל לירות בהם אחד אחד.

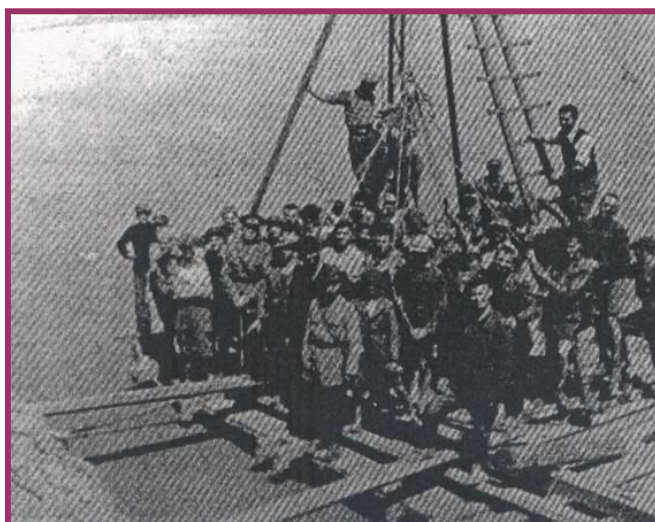
הגיע לאבי משה וקלרה אימו ואבי אמר: בגרמנית "אני מפחד", לאחר שאימו קלרה אמרה לו להגיד כך, אז הקצין הוריד את האקדח ושאל: "מאיפה הילד יודע גרמנית?" אימו קלרה ענתה שהם באו לחפש את בעלה שהוא חייל.

הקצין אמר שילכו לישון ושבבוקר לא ימצא אותם שם. לפנות בוקר הם ברחו מהמקום, והצליחו להגיע להסתתר אצל אישה נוצרייה שהסכימה להחביא אותם "בבוידם". לאחר כמה זמן בלתי משוער, כשיכלו, נסעו לבלטה כדי להיפגש עם האב מאיר. באותו זמן הגיעו לאזור חיילים רוסיים שכבשו את המקום והחלו לגייס את כל הגברים שהיו חולים ופצועים בבגדים בלויים, נעלים קרועות, רגלים פצועות וסובלים מרעב קשה. החיילים הרוסים הוצאו כל גבר ורשמו את שמותיהם כדי להמשיך ולהילחם נגד הגרמנים ואז מאיר האב גויס לצבא הרוסי.

קלרה ומשה נשארו שם ולמחייתם קלרה התפרנסה מגילוי עתידות למקומיים ע"י קריאה בקלפים. כאשר לא שמעו תקופה ממאיר, הרוסים השתלטו על האזור והסכנה חלפה. הם החליטו לחזור לסטורוז'ניץ במסע ארוך באמצעות רכבות. בסטורוז'ניץ, הם חזרו וגרו בבית הישן שעדיין היה פנוי. משה חלה מאוד היה לו חום גבוה בעקבות תולעים בקיבה, הרופאים שהגיעו לבדוק אותו חשבו שמדובר במחלת הדיזנטריה ובידדו את הבית.

קלרה ומשה הצליחו לברוח והגיעו לצ'רנוביץ, לקרובת משפחה (גיסתו של יעקב אח של קלרה) אשר, עבדה בגן ילדים. קלרה ביקשה ממנה שתשיג להם תרופה לריפוי המחלה של משה. משה קיבל את התרופה המתאימה והבריא ושוב חזרו לביתם בעיר סטורוז'ניץ'. היו כשנה בסטורוז'ניץ חיפשו מידע על מאיר רק לאחר שנה קיבלו מידע שהוא ברומניה ואז נסעו לרומניה ומצאו אותו בבוקרסט וחיו בצריף גדול עם כל הפליטים היהודים מהאזור.

לאחר כשנה הפליגו באוניית המעפילים פן יורק (קיבוץ גלויות) ופן קרסנט (העצמאות) הגיעו לארץ ונשלחו לקפריסין. משה היה בנוער בני עקיבא במחנה. ב-1948 הגיעו ארצה נשלחו לגור באופן זמני בפרדס חנה, לאחר כחצי שנה עברו להתגורר בחיפה.

מגורשים עוברים ברפסודה לגדה השנייה של הדנייסטר [ארכיון "יד ושם"]

סיפור עדותו של יוסף גוברין: בצל האבדון

מובאים בזה מספר קטעים קצרים מסיפור-עדותו של יוסף גוברין, המספר על ילדותו בטרנסניסטריה בגטו מוגילב.
יוסף גוברין הייה בן 12 כאשר גרמניה הנאצית ורומניה הפשיסטית פתחו במתקפת בזק כנגד ברית המועצות ב-22 ביוני 1941.
הוא היה בן 13 כאשר חיילי הצבא האדום שחררו במרץ 1944 את גטו מוגילב.
הוא הצליח להינצל מהתופת ועלה לארץ ישראל באוניית המעפילים "כנסת ישראל".
בעבר כיהן כשגריר ישראל ברומניה, כסמנכ"ל משרד החוץ, כשגריר ישראל באוסטריה ובמוסדות האו"ם בווינה וכשגריר לא תושב בסלובקיה ובסלובניה.
בית לוחמי הגטאות לקח על עצמו להוציא לאור את סיפור עדותו המלא של יוסף גוברין. מומלץ לקרוא את הספר.

המלחמה מגיעה אלינו

כשבועיים אחרי פרוץ המלחמה שלטו כבר הגרמנים והרומנים ברוב חלקי בסרביה, לרבות לידיניץ, ובכל צפון בוקובינה, כולל צ'רנוביץ. בעת הטבח שחיילים רומנים ערכו ביהודי ידיניץ, מייד עם כניסתם לעיר, בסיועם הפעיל של בני מיעוטים מקומיים שהולחנו את החיילים לבתי היהודים, הסתתר אבי במקום מחבוא. שלושה ימים ושלושה לילות, מן ה-4 עד ה-7 ביולי 1941, נמשכו הפרעות ביהודי המקום. קרוב לאלף איש נרצחו בדם קר ובאכזריות ביניהם היו גם שכנינו שמעבר לרחוב, משפחת רוזנברג: לייבוש, יעקב ורעייתו שרה ובנם בן העשר, ראובן חברי הטוב ביותר מילדות, או ריבולה כפי שנקרא בפי כל, שהיה לי חבר למשחקים וללימודים מכיתה א' ועד הסוף המר בכיתה ד'.

לייבוש רוזנברג היה סוחר אמיד ולפיכך הלאימו השלטונות הסובייטיים את ביתו ורכושו והשאירו אותו בחוסר כל. הוא עבר לגור יחד עם אשתו טובה, לבית אחיו יעקב. זוכרני, כי במר נפשו, בתקופת השלטון הסובייטי התבטא לא אחת, בנוכחות הוריי, בזכות השלטון הגרמני, שהצטייר בדמיונו כאנושי ותרבותי יותר מאשר השלטון הסובייטי. סופו היה שנרצח כבר בימים הראשונים לכיבוש הרומני-גרמני, יחד עם שאר בני משפחת רוזנברג, למעט רעייתו טובה ששהתה באותה עת בביקור אצל בתה וחתנה בצ'רנוביץ וכך ניצלה ממוות בטוח. בעת הטבח בבית משפחת רוזנברג הסתתר חברי הטוב ריבולה מתחת לשולחן שהיה מכוסה במפה. לאחר ביצוע מעשי הרצח, כאשר הגויים המקומיים פתחו בביזה הגדולה בבתי הנרצחים, נתגלה לעיניהם גם ריבולה. הם רצחו אותו במקום וכך, בהיותו במצב ישיבה, לפי מה שסופר לנו, הוא נאסף עם שאר קורבנות העיירה למנוחת עולמים.

מאות נערות ונשים נלקחו ליער הסמוך לעיירה ושם אנסו אותן החיילים הרומנים באכזריות רבה, רק מעטות ניצלו. אחדות מהן איבוד עצמן לדעת וביניהן בת כיתתי בלימה'לה מוצלמאכער, בת העשר, אמה סימה ושתי אחיותיה זהבה ואסתר שנאנסו

בנוכחות האב והבעל, דוד, בביתם. לאחר המעשה איבדו עצמן לדעת, בתלייה, האם ושלוש בנותיה בעוד הבעל והאב השליך את עצמו לבאר מים שהייתה סמוכה לביתם. עודני זוכר את החיוך התמידי על פניה היפות והילדותיות של בלימה'לה. אפילו השטן לא יכול היה להעלות על דעתו שכך יהיה סופה המר.

לאחר השחרור נודע לנו שהיו מקרים שגברים מקרב יהודי המקום גילו התנגדות לחיילים האונסים, וכי כתוצאה מכך הוציאו החיילים להורג. מעשה במורי, הירש קוזמינר ז"ל, שארגן קבוצת אנשים מיהודי המקום להגן על משפחותיהם ועל כבודן של 40 נשים שהסתתרו במרתף מחשש שתיאנסנה. רק הודות להתנגדותם זו עלה בידיהם למנוע מהחיילים הרומנים שהתפרצו למרתף לאנוס את הנשים, אך כולם כאחד הוצאו להורג במקום.

כשעברו שלושת ימי ההרג והביזה נאספו גוויות הטבח על עגלות, והובאו למנוחת עולמים בשלושה קברות אחים בבית העלמין היהודי של ידיניץ. לפי מה שסופר לנו הוצאו הקברנים היהודיים להורג, עם סיום מלאכתם. מעשי טבח דומים נעשו בכל הישובים היהודיים שבבסרביה ובצפון בוקובינה, וזה היה רק מבוא לשואה הנוראה שפקדה יהדות זו. פחות משבועיים לאחר הטבח החל הגירוש הטוטאלי של יהודי ידיניץ והסביבה. הם רוכזו בשתי שיירות לשני יעדי גירוש.

אבי, ויחד עמו בני משפחתנו נכללו בשיירה שגורשה לכיוון העיר אטאקי שעל שפת הנהר דנייסטר ומשם לעברו השני של הנהר לעיר מוגילב. בני העיר שנשרו מן השיירה במוגילב, שבה היה אבי, סיפרו לנו על קורותיו, כאשר אמי ואני ושתי דודותיי הגענו למוגילב, כחודשיים לאחר מכן, עם שיירת המגורשים מצ'רנובץ.

ידיעות שהגיעו מפי הנושרים ומעדי ראייה אחרים שנתקלנו בהם בדרכי גירושנו, הבליטו את אבי כמי שחש לעזרת החולים, הזקנים והילדים – חסרי הישע שבין הפליטי האומללים – שהיו לרוב הקורבנות הראשונים של המגורשים. בשארית כוחותיו סייע להם ובכך האריך להם במקצת את פתיל חייהם שהלך ודעך. מכונס היה בתוך עצמו, המעיט בדיבור, מודאג מגורלנו נוכח ההרג, האבידות הרבות והחורבן שהתרחשו כל יום לנגד עיניו.

ממוגילב גורשה שיירתו לסקאזינץ, משם דרומה ליאמפול והוחזרה מעבר לדנייסטר לבסרביה, בחום לוחט, ללא מים ומזון ובאפיסת כוחות. בהיותו במחנה ורטוז'ני – אחת מתחנות הביניים האכזריות ביותר במסע העינויים לטרנסניסטריה – נאסף עם גברים אחרים, על ידי חיילים רומנים לכיוון בלתי ידוע. שמועה אחת אמרה כי קבוצת הגברים נלקחה לעבודה ועם סיומה הוצאו כולם להורג. לפי גרסה אחרת נלקחה הקבוצה לעיר קוסאווץ, ושם חוסלו כולם. כך או כך, איש מן הקבוצה לא חזר בחיים ועד היום הזה אין אנו יודעים היכן מצא את מנוחתו האחרונה.

אבי היה אחד מני אלפי רבבות יהודים ויהודיות שחיהם נגזלו מידי מרצחים רומנים, עוד לפני שנתקבלה החלטת גרמניה הנאצית ב"ועידת ואנזה" על "הפתרון הסופי" של היהודים.

הקלגסים הרומנים ועוזריהם מקרב האוכלוסייה הנוצרית המקומית נהגו ביהודים כחיות טרף, אם בימים הראשונים לפלישתם לבסרביה ולצפון בוקובינה, בראשית יולי 1941, ואם בדרכי גירושם של שרידי החרב לטרנסניסטריה, כשבועיים לאחר מכן. הם חיסלו בקלות יתרה את כל אלה מקרב המגורשים שלא יכלו עוד להמשיך בצעת המוות לטרנסניסטריה, מפאת מחסור במזון ובמים, בימי הקיץ הלוהטים ומפאת תשישותם הפיזית והרוחנית עקב מחלות שפרצו בקרבם. בני האוכלוסייה הנוצרית המקומית –

ובעיקר זו המולדבית – שיתפו פעולה עם הרוצחים מתוך התלהבות יתרה במעשי ההשמדה והביזה.

משבגרתי ושלחתי מבט לעבר אותה תקופה, שאלתי את עצמי למשמע מעשי הזוועה מצד הגויים שבסביבה, מנין שאבו את מקורות שנאתם העמוקה אל היהודים? הרי רוב יהודי בסרביה ובמיוחד אלה שהתגוררו בכפרים ובעיירות חיו חיים מרודים מהיום למחר. הם נאבקו יומם וליל להבטיח מחיה צנועה לבני משפחתם. במשך דורות רבים חיו בצד הנוצרים, סחרו עמם ומעולם לא פגעו בהם לרעה.

במאבק היגע על קיומם, שיתפו גם את הגויים במאמצייהם, כך שגם הם יצאו ממנו נשכרים. פרנסותיהם היו משולבות אלו באלו. ללא מכירת תוצרתם החקלאית ליהודים לא יכלו הגויים לממן את רכישת מוצרי הקנייה שלהם. יתר על כן, הם הזדקקו לבעלי מלאכה יהודים (נפחים, חייטים, פחחים, זגגים וכו') שלא להזכיר את הרופא היהודי שהיה לעיתים תכופות היחיד בנמצא. מעטים בלבד מבני יהודי המקום היו אמידים, שבמושגי מארכס יכלו כביכול להיחשב כמנצלים. על אלה נמנו בעלי תחנות הקמח ובתי החרושת לשמן ולסבון שגם להם היו הגויים זקוקים. האם הזדקקות זו היא שגרמה להתלקחות השנאה? במשך שנים רבות שאלתי וחקרתי האם נמצאו ברחבי בסרביה נוצרים שהצילו או שניסו לפחות, להציל יהודים בימי הפרעות והגירושים? התשובה הייתה שלילית.

רק לאחרונה איתרה הוועדה לחסידי אומות העולם של "יד ושם" כמה מקרים הכלולים בקטגוריה זו, מתוך אוכלוסייה כוללת של שלושה מיליון תושבים לערך, שחיו בבסרביה ערב פלישתם של צבאות גרמניה הנאצית ורומניה הפשיסטית לתחומיה. במבט לאחור נראה לי שהאנטישמיות הארסית שבערה בלב הגויים המקומיים מדורי דורות השתלבה עם ההסתה הפרועה שאחדות ממשלות רומניה, שמשלו בין שתי מלחמות העולם נהגו כלפי היהודים. אחר כך, באה השתלבותם של יהודים בהיררכיה הסובייטית שהייתה שנואה עליהם, בשנת השלטון הסובייטי 1940 – 1941 והוסיפה גם היא "שמן למדורה".

היבט נוסף שיש להביאו בחשבון, היא התעמולה האנטי – דתית ששלטונות ברית המועצות ניהלו בשנות שלטונם במקום ובכך פגעו באוכלוסייה הנוצרית, אולי יותר משפגעו ביהודית. מכל מקום, מאחר והיהודים היו מזוהים עם מדיניות השלטונות וביניהם אחוז בולט של חברי המפלגה הקומוניסטית, הרי שהתעלומה האנטי – דתית הצטיירה בעיני הנוצרים, כאילו היו היהודים שותפים לה. גם זה היה בוודאי גורם שהשפיע על התגברות השנאה האנטי – יהודית.

אך, את שיא הפורקן לרגשותיהם האנטי – יהודיים השפלים הם מצאו בוודאי בעידוד הרב מצד חיילי הצבא הרומני "המשוחרר" שנתן יד לפרוע ביהודים. חיילים אלה הונחו מראש, יומיים לפני שחילות גרמניה הנאצית ורומניה הפשיסטית פתחו במלחמתם נגד ברית המועצות. רמטכ"ל צבא רומניה פקד על מפקדי היחידות הצבאיות ופיקודיהם לפרוע ביהודים ללא רחמים, הואיל והם אשמים בריגול, בחבלה ובתקיפת אנשי צבא רומניים (בעת נסיגתם שנה לפני כן משטחי בסרביה ובוקובינה).

פקודה זו קיבלה גושפנקה ממשלתית בדברי מיחאי אנטונסקו, סגן ראש ממשלת רומניה וממלא מקום הרודן יון אנטונסקו, ב-3 ביולי 1941, בכנס שנערך במיניסטריון הפנים הרומני ואשר הופץ בחוברת תחת הכותרת: "הוראות והנחיות אל המפקדים הארגוניים ולסגני מושלי המחוזות הנשלחים לבסרביה ולבוקובינה". סעיף 10 שבחוברת זו דן ב"טיהור אתני ופוליטי" ובו אומר מיחאי אנטונסקו, בין השאר:

עתה הגיע הרגע ההיסטורי המתאים ביותר לשחרור אתני מוחלט, לרביזיה לאומית ולטיהור אומתנו מאלמנטים ישנים הזרים לנשמתה ואשר גדלו עליה כגידולי פרא

פרטיזניים, כדי להאפיל על עתידה. כדי ששעת כושר זו לא תחמוק מידינו עלינו להיות חסרי רחמים... הטיהור האתני יתבצע על ידי הרחקתם או בידודם של כל היהודים במחנות עבודה, במקומות כאלה שלא יוכלו להפעיל את השפעתם האומללה... כדי להשיג את הטיהור האתני יבצעו מושלי המחוזות או הגירוש הכפוי של יהודים ושל כל שאר האלמנטים הזרים מעבר לגבול, מכיוון שאין להם מה לעשות בבסרביה ובבוקובינה, כאשר זכויותינו הלאומיות תוחזרנה לנו בשטחים אלה.

כשבוע לאחר מכן חזר עליהם הרודן אנטונסקו, ביתר פירוט, בדבריו בישיבת הממשלה ב-8 ביולי 1941, שבה אמר בין היתר:

אבקשכם להיות חסרי רחמים. אין כאן מקום להומניטריות ממתוקה וחסרת שחר. מחשש פן לא אובן כהלכה בקרב כמה מכם שעדיין עשויים לקדש את המסורת – אני מצדד בהגירה כפויה של כל היסוד היהודי מבסרביה ובבוקובינה. יש לגרש אותו אל מעבר לגבול... אני יודע מתי עוד, אולי רק בעוד כמה מאות שנים, תיהנה האומה הרומנית מחופש פעולה מוחלט שכזה ומהאפשרות לטיהור אתני ולהתחדשות לאומית. זוהי שעת כושר שבה אנו הננו האדונים על אדמתנו, ועלינו לנצלה! אני חושש שמא תשפוט אותנו ההיסטוריה כברברים... ההיסטוריה לא תעניק לנו רגעי חסד אחרים. אם יש צורך בכך, השתמשו במכונת ירייה, ואני אומר כי החוק אינו קיים.

הוראות אלו הן שנתנו לצבא הרומני הכובש את הלגיטימציה לא רק לטבוח ביהודים ולגרשם באכזריות לאבדון בטרנסניסטריה, אלא "לגייס" לצורך זה את שיתוף הפעולה של הגויים. לגויים המקומיים שונאי הנפש של היהודים "להיות חסרי רחמים" במתן סיוע להשמדת יהודים, ולהשפיל את שרידי החרב עד עפר, ולשדוד את רכושם, מכל הבא ביד.

אלפי החיילים מקרב הצבא הרומני, מפקדיהם ואלפי הפורעים מקרב האוכלוסייה הנוצרית המקומית, איבדו לגמרי, במעשיהם האכזריים, את צלם האדם וכל ערכי אנוש שעליהם התחנכו, באמונתם הדתית ובתרבותם. המרשל יון אנטונסקו ומיחאי אנטונסקו הוצאו להורג במשפט פשעי המלחמה, שנערך בבוקרשט במאי 1946, אך אלפי האלמונים לא נתנו את הדין על מעשיהם האכזריים כפני כס המשפט. תקוותי שזכר מעשיהם יעמוד להם לדיראון עולם.

בבוקר, ה-22 ביוני, ביום שפרצה המלחמה, נמצאנו צמודים למקלט הרדיו. קולו של מולוטוב, שר החוץ של ברית המועצות, שהודיע על תקיפת גרמניה הנאצית את ברית המועצות נשמע מגומגום ונבוך. דברו, שכה נחרט בזיכרוני, אולי בגלל שנהפך לסיסמה בשנות המלחמה – ש"הניצחון יהיה שלנו" לא יכול היה להפחית את החרדה שאחזה בנו. הוכינו בתדהמה לשמע הידיעות על הפצצת קייב וערים אחרות בשטחה המערבי של ברית המועצות. המעבר הדרסטי שבין גרמניה הנאצית כבעלת ברית של ברית המועצות, לבין פתיחתה במלחמה נגדה פשוט לא נקלט. זה קרה רק כאשר חיל האוויר הגרמני החל, כבר ביום הכרזת המלחמה, להפציץ גם את צ'רנוביץ.

גרנו בבית דודי ודודתי יוסף וחנה לרנר, בקומה שלישית ואחרונה בבניין רב-דירות (ברחוב הראשי שהיה נקרא Siebenburgerstrasse בתקופה האוסטרית או Stefan Cel mare בתקופה הרומנית), שכל דייריו היו יהודים, פרט לשומר ובני משפחתו. כל אימת שנשמעה אזעקה – והיא נשמעה פעמים אחדות במשך היום – רצנו לקומת הקרקע. לא הייתה שום הכוונה כיצד לנהוג בעת ההפצצות ונדמה לי יותר מתוך אינסטינקט מאשר ניסיון.

ההפצצות נשנו ובעקבותיהן ההרס. המבוכה והחרדה גדלו מיום ליום. תוך כדי כך, הוכרז על גיוס כללי ודודי, יעקב זינרייך, כבן 30, היה בין הראשונים שגויס לצבא, בחיפזון רב, ככל שאר המתגייסים, שנשלחו מרחם בלי שנדע לאן.

דרכי הגירוש- מוגילב, טרנסניסטריה – מאבק לחיים

אור ליום ה-17 באוקטובר 1941, הוציאו אותנו חיילים רומניים מן הגטו והוליכו אותנו לתחנת הרכבת. צעדנו ברגל, ויחד עם מאות יהודים לקחנו עמנו את כל מטעננו, שממילא לא היה רב. שם העמיסו אותנו לתוך קרונות משא מוגפים שהצפיפות בהם הייתה רבה מאוד. מצאתי בקושי אוויר לנשימה, גם כאשר נדחפתי, כילד, לעבר הפתח הצר והיחיד לכניסת האוויר, שנמצא סמוך לתקרת הקרון המוגף. נדמה היה לי, כי לעולם לא אגיע אליו.

לעת ערב עצרה הרכבת בשטח פתוח בוצי מאוד. נצטוונו לצאת מן הקרונות וללכת לכיוון העיר אטאקי לצד נהר הדנייסטר. בעברו השני של הנהר בצד האוקראיני, נתגלתה לעינינו העיר מוגילב, התחנה הראשונה בטרנסניסטריה שהייתה כבר תחת הכיבוש הרומני. הצעידה לעבר העיר אטאקי הייתה ארוכה מאוד וככל שארכה כן היה קשה להמשיך בה. האדמה הייתה בוצית וכל צעד היה כרוך במאמץ רב להוצאת הרגליים מן הבוץ הכבד.

חיילים רומנים האיצו בנו ללא הרף להגדיל את צעדינו כשהם מתנהגים בגסות רוח ומכים בנו במקלות. אלה שלא יכלו ללכת בקצב זרקו חלק ממטעניהם כדי להקל על עצמם את הצעידה. אמי ודודותי שראו את צעדיי הקשים והאיטיים, יעצו לי שאזור מעליי את מטעני. סירבתי בתוקף וכך הצלתי. בדיעבד, יצאנו כולנו נשכרים מכך. ראשית, כל חפצי שהבאנו עמנו מידיניץ לביקורנו בצ'רנוביץ היו במטען זה. שנית, מעליו תלינו קערה גדולה שהייתה לנו לחיונית ביותר בימים הבאים, לרחיצת הגוף והכביסה וכך סייעה לנו לשמור על ההיגיינה שלנו.

אחד החיילים ניגש אל אמי ושלף בכוח את טבעת הנישואין מידה. אני זוכר, שאמי הגיבה בדרך שנראתה לי ולסובבים כחסרת תועלת. מעשה שלא ידעתי להעריכו. אמי החלה להטיף לו מוסר בנוכחות חייל אחר צעיר ממנו. דבריה העיקריים היו: איך איבדתם את צלם האדם? האם לא נולדתם בני אנוש? האם לא גדלתם במשפחה, בחברה? איך אתם מתנהגים, איך אתם עושים מה שאתם עושים, דוחפים נשים זקנים וטף? מה הם וכל האחרים בשיירה זו פשעו? ועל מה הגירוש הזה המשפיל? בהשיבו לה, בגסות יתרה, אמרה לו אמי: הנה אתה רואה, אתה רק מאשר לי מה שאמרתי קודם. החייל הצעיר שנכח בשיחה זו שמע את דבריה ולא הגיב. הניגוד בין החייל ששלף מאמי את טבעתה בכוח והגיב בגסות רוח לדבריה, לבין החייל האחר שהקשיב לדבריה בלי להגיב נחרט עמוק בזיכרוני.

אינני יודע אם היו מקרים דומים של ניהול שיחה כזו בין נרדף לרודף. רק מאוחר יותר, כאשר הייתי עד למעשים אכזריים של חיילים רומנים, יכולתי להבין עד כמה הסתכנה אמי בתגובתה כמחנכת וכמורה שעוד האמינה בערך העליון של החינוך. בשארית כוחותינו הגענו לשפת הנהר. כאן, הצטופפו מאות היהודים מן השיירה. הצפיפות הייתה רבה. קור וגשם זלעפות. המזון המועט והמים שלקחנו עמנו ביציאתנו מצ'רנוביץ כמעט ואזל. חיכינו בבוץ. השמועה פשטה שעומדים להעביר אותנו מעבר לנהר, למוגילב.

ואכן, אחרי מספר שעות נצטוונו לעלות על רפסודה פרימיטיבית ולהצטופף עליה. שמענו שהיו מקרים שאנשים נפלו לתוך הנהר, אם בגלל חולשה יתרה ואם בזדון הפילו אותם החיילים הרומנים שליוו את השיירה. אך, גם הרפסודות הפרימיטיביות שהושטו הלוך ושוב, לא יכלו לשאת את הכובד. פלא בעיניי, עד היום הה, כיצד קרה שלא טבענו בנהר?

משחצינו אותו הובלנו לבית פרוץ. כל אחת ממאות המשפחות התמקמה בפינה קנה על הרצפה. התחנה הראשונה בטרנסניסטריה. ומה ילד יום המחר?

שרשרת של מעשי נסים אירעו לנו מן היום שחיילים רומנים וגרמנים כבשו את צ'רנוביץ, ביולי 1941, ועד היום שבו שוחררנו על ידי הצבא האדום במוגילב, במרס 1944. ראשית, ניצלנו מן הפוגרום שחיילים רומנים ערכו ביהודי בסרביה וצפון בוקובינה, למחרת פלישתם לאזורים אלה. שנית, ניצלנו מן הטרנספורט הראשון של המגורשים שיצא מצ'רנוביץ לכיוון טרנסניסטריה. מגורשים אלה התנסו במסע עינויים ארוך שעבר דרך עיירות בסרביה, ושבנו נספו מאות מהם עד שהגיעו לתחנתם הראשונה, אך לא האחרונה, בטרנסניסטריה. בעוד שהטרנספורט השני של המגורשים, שיצא מצ'רנוביץ ימים אחדים אחרי הראשון – ושבנו נכללנו – שולח ישירות למוגילב. עבור אלפי המגורשים הייתה מוגילב התחנה הראשונה למסע ארוך של נדודים ועינויים בתוך טרנסניסטריה. ושלישית, לנו הייתה זו התחנה הראשונה והאחרונה, שבה שהינו בכל ימי גירושנו בטרנסניסטריה. עמדנו בה מול סכנות מוות חוזרות ונשנות תוך ניהול מאבק עיקש – ולעתים חסר סיכוי – על החיים. וגם כאן, למרבה הפלא אירעו לנו נסים, שבזכותם שרדנו.

בבוקר למחרת חציית הדנייסטר, החלו חיילים רומנים להוציא את כל המגורשים מן הבית הפרוץ – הקסרקטין – ההרוס שלתוכו הוכנסו בלילה הקודם, והוליכו אותנו לרחוב הראשי והמשכנו בשיירה בכיוון מזרחה. אף מילה לא נאמרה לגבי היעד. תוך כדי הליכתנו בקצה הטר, הבחנו בנער צעיר שצעד על המדרכה במקביל לנו. הנער אותת לנו לצאת מן השיירה ולעבור אליו. עד היום אני זוכר את הסימן שהוא עשה לנו. היה זה כאילו, טיילתי להנאתי באמצע הרחוב ומישהו קורא לי: "בוא תעבור אלי לצד השני".

אמי הייתה הראשונה שיצאה מן השיירה ועברה למדרכה. אף חייל לא עצר אותה. מייד, עשתה לנו סימן להצטרף אליה. כך עברנו אני ושתי דודותיי, בנפרד, לעבר המדרכה. המעבר ארך שניות. איש לא עצר אותנו. הנער נעלם, כלא היה. נמצאנו ליד נגרייה. אמי פתחה את דלת הכניסה ושלושתנו אחריה. בתוך שניות מעטות היינו כולנו בפנים. אמי שאלה את בעל הנגרייה, ברוסית, אם נוכל להוריד את תרמילי הגב ולהשאירם אצלו. הוא לא התנגד. יצאנו למדרכה, לאחר שהשיירה התרחקה, הפעם כעוברי אורח, והלכנו לכיוון רחובות צדדיים בלי שנדע, בעצם, לאן.

חלק ניכר של הבתים היה הרוס. האדמה הייתה בוצית מאוד. בשלב מאוחר יותר נודע לנו כי נהר הדנייסטר עלה על גדותיו, זמן קצר לפני שהגענו למוגילב, והציף חלקים ניכרים של העיר. בדרכנו נתקלנו בבית שדלת כניסתו הייתה אדומה. אמי דפקה בה והיא נפתחה בפנינו. הסתבר לנו שמשפחה יהודית מקומית, בשם קוניס, גרה בו. הם אמרו לנו "בואו, היכנסו". מייד הבינו שאנחנו פליטים. במהלך השיחה הסתבר לנו כי בעל הנגרייה שאצלו השארנו את תרמילי הגב שלנו היה מכר של משפחת קוניס. לקראת ערב, משהנחנו שלא נתגלה, ניגשנו עם גברת קוניס לנגרייה ומצאנו בה את חפצינו במקום שהשארנו אותם. זה היה כל רכושנו הצנוע, ההכרחי ביותר לנו, להישאר בחיים. משפחת קוניס קלטה אותנו למשך מספר חודשים, עד אשר יהודי מוגילב גורשו מן העיר והוקם גטו למגורשים מבסרביה, מצפון ומדרום בוקובינה ומן הערים דורוחי והרצה שבשטח רומניה. ידידותנו עם משפחת קוניס נמשכה גם לאחר שהצליחו לחזור ממחנה המוות, פצ'ורה, בעוד אנחנו שבגטו מנסים לסייע להם במעט שהיה לנו. הקשר שלנו עמם נמשך עד היום. (שני בניה של המשפחה, רופאים, אז ילדים, עלו ארצה לא מזמן ואילו הוריהם הלכו לעולמם, במוגילב, כשלושים שנה אחרי המלחמה).

השיירה שממנה נקרענו המשיכה לצעוד, לפי מה שנודע לנו בשלב מאוחר יותר, למחנה הריכוז סקזינץ, שהיה ידוע כאחד הגרועים ביותר. אחרי שהמגורשים שהו בו מספר

שבועות שוב גירשו אותם הרומנים לעומקה של טרנסניסטריה, בהשאירם בצדי דרך הייסורים חללים רבים שנספו מרעב, מתשישות, צמא, קור עז וממחלות.

אם כי בשעה שצעדנו בשיירה לא שמנו לב למקרים של פרישה ממנה, הסתבר לנו במרוצת הזמן, כי רבים אחרים נשרו בדרך, בעת שעברו ברחובות מוגילב. מסיבה זו יצא זעמו של מושל העיר הרומני, אשר פתח במבצע גירוש לסקזינץ. כתוצאה מכך נאלצנו לנדוד ממחבוא למחבוא, ולא אחת שהינו במרתף שמתחת לרצפת בית קוניס או במחסן העצים שלהם, כאשר חיילים רומנים עוברי על ידינו, בלי להבחין בנו.

בכל אקציה הצליחה הז'נדרמריה הרומנית לעלות על עקבות גולים שלא היה להם רישיון שהייה במקום וכך גירשו אותם מזרחה. תסריט זה חזר על עצמו גם לאחר הקמת הגטו במקום. המושל הרומני היה מפרסם שמות גולים שהיו מיועדים לגירוש. עם התבססותם של הגולים במקום היה נוהג לפנות אל ועד קהילת הגולים, שתספק לו את מכסת המגורשים.

זוכרני, כי ברוב המקרים היה יעדו של המושל להשיג מכסה של אלפיים איש, לעיתים אף יותר מזה, ומשלא בא על סיפוקו היה משלח את הז'נדרמריה הרומנית לפשוט על בתי המגורים של הגולים. ואם גם אז לא הצליח היו חיילי הז'נדרמריה חוטפים גולים ברחובות העיר, או מוציאים חולים מבתי החולים שהוקמו במקום ביוזמת הגולים. היו אלה מעשים אכזריים שהולילו את החטופים חסרי כל – ובעיקר את החולים שהוצאו מבתי החולים – למוות בטוח. חטיפות אלו גרמו לא אחת להפרדת בני משפחה זה מזה, בלי שהמופרדים שנשארו במקום ידעו על כך, ובמיוחד הורים מילדיהם.

בין אקציה לאקציה היינו צריכים להבטיח לעצמנו את הקיום המינימלי. מפעם לפעם היו אמי ובעיקר דודותיי, בתיה ושושנה, שולפות חפץ מן המעט שהבאנו עמנו מבתינו, כדי למוכרו בשוק המקומי לתושבים אוקראינים. האפשרות שניתנה לנו לצאת לשוק המקומי הייתה בבחינת קרן הצלה. אך, עד מהרה התברר לנו כי מקור הכנסה זה הולך ואוזל, בשל מיעוט חפצינו, וכי להבטחת קיומנו המינימלי יהיה צורך לפעול בדרכים אחרות. נוסף לחיים בצל אימת הרעב והגירושים שלעולם לא פסקו, ארבה לנו סכנה גדולה ממחלות זיהומיות שפשטו בקרב הגולים ובמיוחד טיפוס הבהרות, בעוד שלרופאים – שגם הם חלו ומתו ממנו – לא היו שום תרופות לרפאם, אפילו לא תרופות נפוצות להורדת החום.

המצב התברואתי נהיה מסוכן, במיוחד בחודשי החורף של 1941 – 1942 כאשר מחלת טיפוס הבהרות פשטה במקום והפילה אלפי חללים. גם אני חליתי בה. למזלנו, הייתי היחיד במגורינו שחלה בה. במשך ימים אחדים היה חומי גבוה מאוד ועקב כך הייתי חסר הכרה ימים אחדים. גם מזון כמעט לא בא לפי. המשבר הגיע לשיאו ביום ה-13 למחלה, מי שעבר אותו נשאר בחיים. מעטים הצליחו בכך, ואני ביניהם. קמתי מן המחלה תשוש לגמרי. חלפו מספר שבועות עד ששוב יכולתי לעמוד על רגליי ולהתאמן בהליכה, בצעדים קטנים ומדודים. ימים ארוכים שכבתי מכורבל בתוך עצמי חולם על פרי שלא היה בהישג ידי, על ימים שעברו ושהיה נדמה לי כי לעולם לא ישובו עוד.

היינו שישה אנשים שהצטופפו בחדר מגורינו הקטן. הבעיה המידית של חמישה מתוכם הייתה איך לא להידבק ממני. אמי ודודותיי היו כל הזמן בקרבתו וטיפלו בי במסירות. היו לי חששות כבדים פן הן וזוג מבוגרים שהשתכן בקרבתנו המיידית יידבקו ממני. כילד החוסה בצל הגדולים תשוש מן המחלה, חשתי שלפתע הפכתי לגורם המאיים על חייהם, בגלל מחלת הטיפוס "שלי". הציקה לי השאלה מי יקרה אם אדביק אותם במחלה זו והם עוד ימותו בגללי? מכל עבר קלטתי ידיעות מקוטעות על מכרים שחלו במחלת הטיפוס, על חלק שעבר את יום המשבר בשלום, ועל חלק שלא שיחק מזלו... הסיכום הכללי היה מחריד מאוד לשמע היקף התמותה שגדל מדי יום ביומו.

מחריד עוד יותר היה להסתובב בבוקר ברחובות. גוויות הוצאו מן הבתים והועמסו על עגלות. לפי השמועות דאז אמרו את מספרן במאה ליום. זו הייתה הפעם הראשונה בחיי הצעירים שנתקלתי בגוויות של בני אדם כמעט עירומות, נאספות אחת על השנייה על העגלה, בדרך לבית העלמין. אני מניח כי בגדיהם הוסרו מעליהם מייד כאשר חלו בטיפוס, מה גם שחפצי המתים יכלו לשמש את אלה שעדיין נותרו בחיים, אם ללובשם ואם למכירתם. עם דעיכת מגפת הטיפוס לא פחת מספר הנפטרים שכן רבים גוועו ברעב וממחלות זיהומיות אחרות. כך, שהמראה המחריד של עגלות עמוסות בגוויות בני אדם נמשך כמעט בכל תקופת שהותנו בגטו מוגילב. המצב הוקל לאחר שהנציגות היהודית בעיר בסיועה של קהילת יהודי רומניה, הקימה בית חולים במקום וקיבלה אספקה מוגבלת של תרופות שלעולם לא סיפקו את הצרכים. אלמלא, הקרבה לנהר שבו יכלו המגורשים להתרחץ ולרחוץ את בגדיהם, במיוחד באביב ובקיץ, וכך לשמור על מידה מסוימת של היגיינה אישית, ייתכן ששיעור התמותה היה אף גדול יותר.

הגירוש לגטו, חודשים אחדים לאחר שהגענו למקום, היה הפחות דרמטי, יחסית למה שהתנסינו בעת הגירוש לגטו בצ'רנוביץ. כאן, לא היינו מה להפסיד. ממילא התגלגלנו ממקום מחבוא אחד למשנהו. מצאנו באזור הגטו, בעזרת ידידים, מטבחון קטן וחשוך ובו השתקענו. פעמיים קרסו חלקי תקרתו מעלינו. ורק הודות לערנותה של דודתי, שושנה, נמלטנו מייד מהמקום שבו הם קרסו. בנס נשארנו בחיים. לו איחרנו בשניות אחדות, היינו ארבעתנו נהרגים מכובד המשקל.

הקרבה בין המשפחות (שאחדות הכירו זו את זו מכבר) שהצטופפו במגוריהם, תחת קורת גג אחת, בא להקל על הנשיאה בעול הקיומי. שלוש בעיות עיקריות עמדו לפנינו. הראשונה: ביטחונית, שלא יתפשו אותנו ושלא יגרשו אותנו מהמקום. השנייה: קיומית, ממה להתפרנס? מאגר החפצים האישיים הלך ואזל. מה נעשה כאשר לא יהיו לנו עוד מה למכור? והשלישית: איך להשתלב בחיי היומיום שהחלו להתארגן בגטו?

עם היוודע על האקציה הנעשית בגטו, לשם מילוי מכסת הגירושים, היינו חשים מייד להסתתר, אם ביום ואם בלילה. הז'נדרמים הרומנים עם שוטרים יהודים היו עוברים מבית לבית ובודקים את "כשירותם" של המגורשים. אלה שהוכיחו שבידיהם אישור לישיבת מגורים במוגילב היו פטורים מגירוש. אך לחלק ניכר לא היה אישור וגורלם נחרץ לגירוש, אלא אם כן, הצליחו לחמוק מידי השוטרים. באחת הפעמים, נעלנו את עצמנו במטבחון שלנו כאשר על דלת הכניסה נתלה מנעול חיצוני. משבאו השוטרים לחפש אותנו, אמר להם אחד מדיירי הבית, יעקב קורנבליט שהכיר אותם היטב – ושהחזיק למעשה במפתח המנעול שעל דלתנו לאחר שנעל אותנו – כי אין להם מה לחכות לנו הואיל ויצאנו מן הבית ולא אמרנו מתי נשוב. בכל אותה עת היינו שרויים במתח גבוה ובאלם מוחלט שלא להוציא הגה מפינו, ובלי שנזוז ממקומנו הנסתר, מחשש פן נתגלה בידי אנשי המשטרה שארבו לנו יממה בחוץ, תוך הצצות פנימה דרך החלון. משראו שבוששנו "לשוב" הציבו שוטר לפתחנו שחיכה שעות ארוכות "לשובנו". רק לאחר שידולי קורנבליט ש"חבל על זמנו" עזב את המקום. לזכות השוטר ייאמר שלא ניסה לפרוץ פנימה, וכך, בעזרת קורנבליט ניצלנו.

ברחובות הגטו היו נערכות סריקות פתאומיות ומי שלא נמצא כשר, היה נגרר לשיירת המגורשים שהובלו למחנות האבדון. השוטרים היהודים שהיו באים לחפש אותנו היו חמושים רק במקלות. לו הייתי בורח מהם, היו רודפים אחריי אך לא היו יורים בי. אירע שתפסו אותנו גם כאשר מצאו ביחד וגם בנפרד. כל פעם, כאשר הדבר אירע הצלחנו לברוח. וכך נרקמו חיינו במקום בין בריחה לבריחה ובין התחמקות להתחמקות.

מי היה רשאי להישאר במקום? – בשלב ראשון מי שיכול היה להוכיח שהינו יהודי תושב המקום. לפיכך, סידרנו לעצמנו מסמכים שאנו יהודים מקומיים. – בשלב השני, כאשר יצא צו לגירוש יהודי המקום, (לפי מה ששמענו חיו אז במוגילב כ-3,000 יהודים מקומיים) חזרנו לזהותנו המקומית, עם כל הסכנות שהיו כרוכות בדבר. חלק ניכר מן המגורשים שנשארו במוגילב קיבלו רשות להישאר בה, תמורת תשלום כסף נכבד למושל הרומני. נוספו להם גם עובדי מפעל היציקה ששמו היה "טורנטריה" עם כל בני משפחותיהם. בשלב מסוים צורפו שמותינו לאחד העובדים, מהנדס, ולבני משפחות וכך קיבלנו חסות מסויימת, אך לא סמכנו עליה יתר על המידה. הערנות, הזהירות, התחכום, האלתור ומעל הכל המזל הטוב, הם שמנעו את גירושנו ממוגילב מזרחה.

ה"טורנטריה" שהוקם ביוזמתו הברוכה של מהנדס יהודי מבוקובינה, ייגנדורף, היה מפעל יוצא דופן וראוי לשבח מיוחד. ייגנדורף הצליח לשכנע את המושל הרומני בחיוניות מפעל היציקה ובתועלתו הכלכלית שנועד לשרת את חקלאי הסביבה וגם את הרומנים. המפעל, שאליו נוספו סדנאות (נגרייה, מסגרייה, ומוסך לתיקון כלי רכב ועבודה) העסיק כ-600 עובדים יהודי מן הגטו, היה מפריש להם שכר מינימלי ובעיקר איפשר להם ולבני משפחותיהם להשיג היתרים לישיבת קבע במוגילב. אין כל ספק, שיוזמתו הברוכה של ייגנדורף והיענותו החיובית של המושל הרומני סייעו להצלת מאות יהודים מחרפת רעב ומן הגירוש. זו הייתה בעצם מגמתו העיקרית של ייגנדורף, כאשר הציע למושל הרומני לממש את רעיונו הגדול.

משאזל מלאי חפצינו האישיים ולא היה לנו עוד מה למכור נרתמו אמי ובמיוחד שתי דודותיי, בתיה ושושנה, לצאת לשוק ולמכור חפציהם של מכרינו, תמורת אחוז קטן שקיבלו ממחיר המכירה. עיקר לקוחותיהן היו אוקראינים וגם אזרחים רומנים שגרו מחוץ לגטו. דודתי, בתיה, הייתה אף מסתכנת בביקוריה בבתייהם כדי להציע להם חפצים לקנייה. לעיתים הייתי נלווה אליה ונפעם לראות מה טובים היו הקשרים שנוצרו ביניהם. כל הלשנה, צדם, עלינו הייתה מביאה לנו אסון. היה נדרש אומץ לב מיוחד לחצות את קווי הגטו בחשאי, הלך ושוב, בלי להיראות כדי לזכות בקומיסיון מזערי שנהייה למקור העיקרי של הכנסותינו.

אמי ודודתי, שושנה, נתנו כמה שיעורים פרטיים בעברית אך רווח רב לא ראו בכך. קרה שקיבלנו עזרה כספית מקרובינו בצ'רנוביץ שהועברה אליו באמצעות קצינים רומנים ששימשו לעיתים כבלדרים. ואם כי, לא מעט מכסף זה הלך "לאיבוד", היה בכל זאת מגיע משהו מזה. עזרה נוספת היינו מקבלים, לקראת סוף שהותנו בטרנסניסטריה, מאת ההסתדרות הציונית בבוקרשט. כסף זה שגם כן הגיע לטרנסניסטריה על ידי בלדרים הי המחולק בקרב הפעילים הציונים, ואמי נמנתה עליהם. גם אם סיוע זה היה מזערי, הוא נחשב לבעל ערך פסיכולוגי ומוסרי רב ולא רק כספי. המסר היה שלא נשכחנו והדבר נטע בנו תקווה.

גם אני בכוחותיי הדלים, נרתמתי לפרנסתנו. **מפליא, עד כמה גיל אחת-עשרה יכול להיחשב לגיל מבוגר בימי מצוקה ומחסור.** התקשרתי עם יהודים שעסקו ב"שוק שחור" עם מברחים רומנים שבאו למוגילב מצדו השני של הדנייסטר. הם היו נותנים לי סיגריות, טבק, גפרורים ומציתים ואני הייתי מהלך ברחובות הגטו, מכריז בפירוט רב על מרכולתי שאותה ניסיתי למכור ברווח קטן, בעוד ידיי משמשות לי "דוכן למכירה" וכיסיי מחסן המלאי. בהתחלה, עד שהרווחתי קצת כסף, היו המברחים נותנים לי את הסחורה בהקפה ואחר כך הייתי בעצמי קונה אותה מהם בחשאי ומוכר אותה בפרהסיה.

גם כאן התמזל לי מזלי שלא נתפסתי על ידי שוטרים רומנים שהיו מהלכים ברחובות הגטו. הייתי בדרך כלל נזהר מאוד מהם. לו הייתי נתפס, היו בוודאי מענים אותי שאגלה להם את מקור הסחורה, ו"במקרה הטוב ביותר" היו מנסים לגרשני. מה היה בעיניהם

דבר קל יותר מאשר לגרש נער יהודי צעיר, לכל הרוחות? אני זוכר את הדחף שלי להשתתף ולוא במעט בפרנסת המשפחה, והיוזמה העצמית המסוכנת למדי שלקחתי על עצמי. אני גם זוכר את המבע הסקפטי של אמי ושל דודותי. מבע של חוסר אמון ב ילד שנהיה לפתע לסוחר מבוקש, הקונה ומוכר ואף מרוויח משהו מזה. בסחר זה עסקתי, למעשה, עד יום השחרור.

השתלבותי, כמובן, גם בעבודות הבית. העיקריות שבהן היו: שאיבת המים מן הבאר, זו הייתה פונקציה בלעדית שלי. איסוף חתיכות עץ לצורכי בישול וחימום בחורף. וכיצד נאספו? בקרבת מקום מגורינו עמדה מנסרה גדולה שהייתה בשימוש לפני הכיבוש. חצר המנסרה השתרעה על פני שטח גדול מאוד שנשמרה על ידי שומר זקן בכל שעות היום. מאחר ונהר הדנייסטר שטף חלק ניכר של העיר מוגילב – לפני שגורשנו אליה – עמדה גם המנסרה ימים אחדים מתחת לפני המים. כתוצאה מכך, שקעו חתיכות עץ רבות ואף קרשים מתחת לפני האדמה. מלאכתי שלי ושל שכנינו הייתה לחפור בחצר בחיפוש אחר האוצר הגלום בלי להיתפש בידי השומר הזקן. מקור זה של "אנרגיה" היה בלתי נדלה והוא הספיק לנו ולשכנינו בכל ימות שהותנו בגטו.

מלבד המעט שהפרשתי להוצאות הבית מרווחי הזעירים, מימנתי בכספי את שיעורי הבית שקיבלתי ממורה להיסטוריה, גב' לנגר, מגורה הומורולו, שבדרום בוקובינה – מקצוע לימוד שהיה אהוב עלי מילדותי. **מלבד זאת הייתה אמי מלמדת אותי ספרות עברית, מקרא ואף הכינה אותי לבר-מצווה בחנוכה 1943.** איזה יום עצוב היה זה!

בר מצווה בלי אבא ועוד בצל המוות? הלכתי לביתה כנסת בלוויית ידיד המשפחה עורך הדין שמחה סובה. הוא לימדני להניח תפילין בבוקר יום הבר מצווה שלי, בתפילת שחרית, לראשונה עם תפילין. המתפללים הסתכלו בי בתמיהה לשם מה צריך היה נער עברי, העומד שעה שעה בפני סכנת חיים, ללמוד הילכות הנחת תפילין? או ללמוד היסטוריה, מקרא, לשיר את "התקווה" ו"תחזקנה"? לפתור תרגילי חשבון אצל דודתו, שושנה? – האין אבסורד גדול מזה?

שנים לאחר מכן, כאשר חיפשתי לעצמי מענה על כך, חשבתי במושגים של ימינו: אולי, היה גם זה ביטוי להתנגדות הרוחנית של היהודים בגטאות. אולי אמצעי להישרד? אולי, בריחה מן המציאות הטרגית שבתוכה ניהלנו את חיינו היומיומיים? אולי, כוח ההרגל של הסקרנות האינטלקטואלית? ואולי, האמונה ביום המחר והצורך האינסטינקטיבי להתכונן לקראתו?

ההתארגנות הקהילתית בגטו מוגילב, נראתה לי מופלאה. היא החלה כבר בשלבים הראשונים, כשהגיעו שיירות המגורשים מבוקובינה למוגילב. היא המשיכה ביתר שאת אחרי כינון הגטו במקום. היה נדרש מאמץ עליון, תבונה רבה ומעל הכל כישרון של ההנהגה המקומית, כי לנצל את הפוטנציאל הקיים של רופאים, אחיות, מהנדסים ומורים ועליו ליצור בסיס של קיום חברתי, סיעודי, חינוכי ותרבותי, בתנאי החיים התת-אנושיים שררו בגטו. במיוחד לאחר השתוללות מגפת הטיפוס שהפילה אלפי חללים. היה צריך גם ל השיג את סיועם של יהודי רומניה, באישורו של הצורר אנטונסקו, בקבלת תרופות, מימון להחזקת בית החולים, שלושה בתי היתומים, בית הספר ובית התמחו לחסרי כל. אם כי הסיוע מ"ועד ההצלה" ו"מרכז היהודים" בבוקרשט לא הגיע מייד, ולעולם לא הספיק להדביק את הצרכים החיוניים ולמרות חסרונותיהם של מוסדות הסעד, בשל היעדר משאבים מספיקים, בכל זאת היוו מוסדות אלה תשתית קיומית חשובה ביותר בגטו. פן נוסף של פעילות ראשי "הוועד היהודי" בגטו, היה לנהל משא ומתן גורלי עם שלטונות הכיבוש לביטול הגזירות הקשות של הגירוש, או לצמצם את היקפן. ההצליחו בכך?

הידיעות שהגיעו אז לאוזנינו אמרו כי ההנהגה היהודית בגטו הייתה משחדת, מפעם לפעם, את המושל ועוזריו בכסף רב תמורת השגת רישיונות שהייה למגורשים, במוגילב, וצמצום היקף הגירושים ממנה למזרח. ומאידך גיסא, הייתה מנסה לשכנע אותם בערכם החיוני של יהודי הגטו לביצוע עבודות דחק ומלאכה מיומנת שהיו אז נחוצות לשלטונות הכיבוש הרומניים. ואולם, בעצם העובדה שראשי "הוועד היהודי" נתנו הסכמתם לגירושים – אפילו אם היו מתמקחים על צמצום היקפם – מונח היסוד של שיתוף הפעולה עמם, בכל הנוגע לשילוחים ולגירושים. מבחינה זו יש להניח כי לא היה הבדל משמעותי בין ההנהגה היהודית בגטו מוגילב ובין הנהגת היודנראט באירופה הכבושה, בידי גרמניה הנאצית, שעליהם למדנו אחרי המלחמה. ברם, אם לשפוט לפי תחושתנו, באותם הימים, נראה לי כי הם מילאו תפקיד חשוב ביותר במשא ומתן שלהם עם שלטונות הכיבוש שאיפשר את הקיום במקום, אם על ידי מתן שלמונים לידיהם ואם על ידי קבלת הסיוע – באישורם ולעיתים באמצעותם – מן המרכז היהודי ברומניה. ובכך, דומני, נבדל מצבו של הוועד היהודי מהיודנראטים.

...מקריאת העיתונים הרומנים שהגיעו לידי המגורשים, ניתן היה ללמוד על הקרבות הקשים שהתנהלו בסטלינגרד ועל התקדמותו של הצבא האדום מערבה. עמודים שלמים בעיתונות הרומנית היו מפרסמים את תצלומיהם של החיילים הרומנים שנפלו בקרבות, בציון מעשי גבורתם. אז חשבתי לתומי מי יודע כמה מהם השתתפו במעשי הטבח ביהודי צפון בוקובינה ובסרביה, במעשי האונס והביזה בדרכם לחזית. והאמת היא שלא הצטערתי על נפילתם.

...שנים לאחר מכן, שאלתי את עצמי מנין לקחתי את האומץ לעמוד בסירובי להתפנות מן התופת של טרנסניסטריה? את התשובה מצאתי במסירות ובהקרבה הדדית שאפיינו כל כך את מערכת חיינו המשותפים בצל האבדון. נטישת משפחתי לטובת עצמי, נחשבה אז בעיניי כבגידה. לו הועמדתי שוב בפני דילמה דומה, כמבוגר – ולא עוד כנער מתבגר – הייתי נוהג באותה דרך שנהגתי. [10]

רישום שנעשה ע"י אביגדור אריכא בהיותו במחנה בטרנסניסטריה [ארכיון "יד ושם" (4)]

מלי חיימוביץ [הירש] חוזרת לביקור בצ'רנוביץ ובטרנסניסטריה. במהלך הסיור עולים וצצים זיכרונות

מלי חיימוביץ ניצולת טרנסניסטריה, החליטה להצטרף בשנת 1987 לסיור לצ'רנוביץ וטרנסניסטריה שארגנו הניצולים - ילדי טרנסניסטריה. לדבריה, "זה לא היה טיול. זו הייתה עלייה לקבר. אם אין למשפחתי, להורי ולאחי, קבר או מצבה ולא נאמר עליהם קדיש, אני רוצה לתת כמה דמעות לזכרם. זו הייתה מטרת נסיעתי".

תוך כדי מהלך הסיור עולים וצפים זיכרונות וכך היא כותבת:

משפחתי נמנתה על יהודי בוקובינה ובסרביה שגורשו מבתיהם. באוקטובר 1940-1941 גורשו מבתינו והועלינו על קרונות רכבת לעבר אטאקי. נסענו יום ולילה במשך ימים רבים בלי מזון ובלי מים עד שהגענו לאטאקי. כשפתחו את הדלתות התגלגלנו החוצה. פעם בטלויזיה ראיתי תוכנית שבה הקונדוקטור הגרמני אמר לנוסעים bitte ausstigen, כלומר "נא לרדת". לא אלה המילים שאני זוכרת.

באטאקי ציוו עלינו הגרמנים rauss! Rauss! ובז' בלי סוף, וגשם וזלעפות, ורוח וקר – כך אני זוכרת את אטאקי משם עברנו בשתי רפסודות את הדנייסטר... ברפסודות הגענו למוגילוב, מפני שהגשרים הופצצו על ידי הרוסים.

התחנה הראשונה שלנו מאטאקי הייתה מוגילוב פודולסק. זו הייתה תחנת מעבר אליה גורשו יהודים מבוקובינה ובסרביה, ומשם גירשו אותם הלאה. לפעמים בכל יום. לפעמים כל כמה ימים. **אלה היו בעצם מצעדי מוות** בתוך השלג הלבן מלמטה ושמים אפורים מלמעלה.

אני זוכרת פעם כשהלכנו בתוך השלג האינסופי, מישהו מאחורי אמר "אילו רק זרקנו כל אחד את כובעו כלפי החייל הרומני הבודד עם הסוס המסכם – היינו מתגברים עליו. אבל לא עשינו זאת ונניח שהיינו עושים כך ואפילו הורגים אותו – מה היה אז סביבנו לא הייתה גדר מחושמלת, לא משרפות ולא מחנות עבודה. **ההשמדה שלנו הייתה מצעדי מוות. ללכת בשלג עד שמתים בדרך זו או אחרת. כל משלוח שצעד בשלג עשרות קילומטרים השאיר אחריו את מתיו. תינוקות אנשים זקנים. גברים ונשים.**

...בבית המלון ישבתי והרגשתי תחושה בלתי מוכרת כאילו אני חצויה, חצי ממני נמצא בישראל וחצי ממני נמצא כאן בצ'רנוביץ. התחושה הזו הלכה והתחזקה מיום ליום. בכל פגישה חדשה-ישנה עם המקומות המוכרים. התרגשתי לקראת היום הבא, שבו היינו אמורים להגיע לאטאקי, לאותו מקום ארוך, אליו הגיעה משפחתי עם שארית המטלטלים שלנו. אותו מקום שעל קירותיו **נכתב בדם "תנקמו את מותנו"**.

אטאקי היום שונה, כמובן. אין זו אותה תחנת רכבת, לא אותם קרונות ולא אותם פסי רכבת. אבל הדנייסטר הוא אותו הדנייסטר, שבזמנו עברנו אותו ברפסודות. על הדנייסטר הגדול והרחב נבנה גשר חדש במקום הגשר שהופץ...הרהרתי לעצמי: לו הדנייסטר הזה יכול היה לספר, כמה דם יהודי נשפך כאן. הדמעות שנשפכו כאן ובמוגילוב שאליו הוביל, יכלו למלא את הדנייסטר כולו.. מישו מן הקבוצה הוציא ספר תפילה ונשא תפילת "אל מלא רחמים" שבוודאי לא נשמעה במקום הזה שנים רבות.

פגישה פתאומית ונרגשת עם איזי ואסר

עברנו את הדנייסטר. אני מסתכלת ימינה ושמאלה-ונדהמת. כאילו כאן בדיוק נעצר הזמן. הרחבה הגדולה – בדיוק כמו שהיתה אז. אותו הכביש, אותן האבנים. לא ניתן לנו זמן רב להרהורים. הוזמנו לראש העיר **מוגילוב** לקבלת פנים וחילופי ברכות ומתנות. השמועה שהישראלים מתארחים בעיר עשתה לה כנראה כנפיים, מפני שבצאתנו התקבץ קהל יהודי גדול, כולם דוברי יידיש. כולם רצו לגעת בנו, לדבר אתנו. כולם הביעו את רצונם לעלות לישראל וביררו פרטים שונים. ביקשו להתקשר לקרובים בארץ.

פתאום דחף פתאומי הכריח אותי לשאול בקול רם, לפני כל הקהל הגדול הזה:
"מישהו מכיר אולי את איזי וקלארה ואסר?". השתררה דממה.
"תגידי שוב", אמרו לי. חזרתי ואמרתי: איזי וקלארה ואסר".
מישהו בקהל אמר לי בהתרגשות "איזי ואסר עומד לידך!".
לא יכולתי לעצור את הצווחה. ברכי רעדו. איזי ואסר שעמד לידי התרגש כמוני. איש גבה קומה עם שיער שיבה שהיה צעיר ממני, ולכן לא ידע עלי הרבה.

במוגילוב, בזמן המלחמה, נתפסה יום אחד אמו של איזי עם ילד בן 4, אמא שלי ואחי בן ה-20 למשלוח הבא של המגורשים. במוגילוב התארגנה קבוצה של יהודים שקנו עגלה עם סוס, ובעזרתם ניסו לזנוב במשלוחים ולהציל מתוכם יהודים לפני שישלחו למקום הנורא פיצ'ורה.

פיצ'ורה היה מחנה הסגר בתוך אחוזה גדולה ששימשה בעבר בית חולים לחולי שחפת ע"ש הגרף פוטוצקי. לשם גורשו יהודים ורק בודדים הצליחו לצאת משם בחיים. שנים מחברי אותה מחתרת יהודית הביאו לי למחרת היום פתק מאחי ובו כתוב: "הבחורים יספרו לך מה קרה לאמא". הוא לא העז לכתוב לי שאמא קפאה מוות. אמי ואמא של איזי התינוק ואחי – קפאו כולם בדרך מקור, עשרות קילומטרים מפיצ'ורה במקום ששמו מורפאה.

כך קשר הגורל את איזי ואסר ואחותו קלארה אלי. קלארה ואסר נכנסה לבית היתומים שבו אני הייתי ואסר נשאר אצל דודה זקנה במוגילוב. כשהחזירו את היתומים מטראנסניסטריה אל תוך רומניה, בפברואר 1944, אמרתי לקלארה: "תיקחי את איזי, בואי נהייה ביחד, מה שיקרה – נהייה לפחות ביחד, גם לכם וגם לי אין משפחה". קלארה אמרה שאינה יכולה לבוא אתי כי היא ואחיה מחכים לאבא שלהם, שאולי יחזור.השאלה הראשונה ששאלתי את איזי ואסר עכשיו הייתה "אבא חזר?" "לא", ענה לי איזי, "אבא לא חזר". לא יכולנו להפסיק לדבר, לשאול שאלות ולהעלות זיכרונות. [11]

זאב אורנשטיין סוגר מעגל ומקים מצבה בטרנסניסטריה על קבר אמו

בתאריך ג' בתמוז תשס"ז, 19. 6. 2007 פירסם עיתונאי עיתון הארץ, עמירם ברקת כתבה על ניצול השואה זאב אורנשטיין שחזר לאוקראינה [טרנסניסטריה] 65 שנה לאחר שקבר את אמו במו ידיו כדי להניח מצבה על קברה.

65 שנה לאחר שקבר את אמו בחלקת יער נידחת באוקראינה, הצליח זאב אורנשטיין, היום כמעט בן 80, לסגור מעגל. לפני שבועות אחדים, מלווה בקבוצת חסידי חב"ד, תושבים מקומיים וילדי בית ספר מהכפר הסמוך, הניח נהג המונית מחיפה מצבה שהביא עמו מישראל במקום בו נקברה אמו, ברנה אורקי, והתפלל לעילוי נשמתה. "זה היה חלום חיי", סיפר אתמול אורנשטיין בהתרגשות, "אבל לא האמנתי שהוא יתגשם בדרך כל-כך מכובדת".

אורנשטיין (במרכז) בטקס הנחת המצבה באוקראינה

את היום שבו קבר את אמו, בחורף 1942, מצליח אורנשטיין לשחזר רק במעורפל. בכל פעם שהוא מנסה לאמץ את זיכרונה, ממלאות דמעות את עיניו. "הייתי ילד בן 12 כשאמא נפטרה", הוא מספר, "ולא ידעתי מה לעשות. למזלי הייתי מיווד עם שני ילדים שהסכימו לעזור לי. מצאנו קרשים וסחבנו את אמא לחלקת היער. לא זכרתי איפה בדיוק קברנו אותה, רק כמה קשה היה לחפור את הקבר באדמה הקפואה. זה לקח לנו יום שלם".

אורנשטיין הילד לא ידע אפילו באיזה תאריך הוא קובר את אמו. "בתחושת בטן זכרתי שזה קרה בסביבות חג החנוכה, שכמובן לא חגגנו אז. לכן, עד היום אני מציין את מות אמי בחנוכה, בהדלקת נרות נשמה".

לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה התגוררו הוריו של אורנשטיין, עם חמשת ילדיהם, בעיירה דורוהוי בצפון מזרח רומניה. זמן קצר לאחר תחילת המלחמה נלקח אביו של אורנשטיין לעבודות כפייה ולא שב מעולם.

בחורף 1941 גורשו האם וחמשת ילדיה ביחד עם כ-150 אלף מיהודי צפון-רומניה (אז מחוזות בסרביה, בוקובינה וצפון-מולדובה) ל"התיישבות מחדש" בחבל **טרנסניסטריה** בדרום-אוקראינה. הגירוש בוצע בהוראת שליט רומניה בזמן המלחמה, הגנרל יון אנטונסקו, שקיבל את חבל טרנסניסטריה לשליטתו מידי בעלי בריתו הגרמנים.

ארבעת אחיו של אורנשטיין מתו כבר בחורף הראשון ממגפת טיפוס שהשתוללה בקרב היהודים המגורשים. אורנשטיין החלים מהמחלה אך איבד את היכולת ללכת בגלל כוויות קור, ואמו נאלצה לסחוב אותו על גבה. בסופו של דבר הצליחו האם ובנה למצוא מחסה בדיר חזירים בכפר קטן בשם פסינקה. השניים התקיימו במשך שנה מקיבוץ נדבות ואולם האם, שאיבדה את רצונה לחיות, הלכה ודעכה.

"היא אמרה לי 'הילדים שלי מתו ואין לי בשביל מה לחיות'", משחזר אורנשטיין את ימיה האחרונים. זמן קצר לאחר מכן מתה, ואורנשטיין קבר אותה בקרחת יער סמוכה לכפר פסינקה.

לאחר מות אמו אומץ אורנשטיין על ידי משפחת איכרים מקומית ובשלהי המלחמה הוחזר לביתו בדורוהוי. הנער היתום שחלה בשחפת הצליח למצוא לבסוף בית חם בבירת רומניה בוקרשט, בבית יתומים שהפעיל ארגון הסעד היהודי-האמריקאי, ה"ג'וינט".

משם עלה לארץ ישראל ב-1946, בספינת מעפילים, ואושפז למשך כשנתיים במוסד "אהבה" בקרית מוצקין, עד שהחלים לחלוטין ממחלתו, "נולד מחדש", התחתן והקים משפחה.

כל חייו חלם אורנשטיין שיום אחד הוא ימצא את קבר אמו. "הרבה שנים זה לא היה אפשרי בגלל 'מסך הברזל' ואחר-כך אמרו לי שזה מסוכן מדי כי אני לא יודע רוסית ובטח ישדדו אותי", הוא אומר. בתחילת השנה החליט אורנשטיין לעשות מעשה ולהירשם לטיול קבוצתי לטרנסניסטריה - "בעקבות קברי יהודים".

הוא החליט לקחת עמו מישראל מצבת גרניט כתובה עברית: "פ"נ אמי היקרה ברנה אורקי, בת יהודה, ולזכר ילדיה שלום, שרה, צמרת ומיכאל, תנצב"ה", כדי להניחו על קברה, אם ימצא אותו.

בפסינקה זכה אורנשטיין לקבלת פנים חמה בבית הספר המקומי שבו נהג לקבל, כילד, שאריות מזון. קשישה תושבת הכפר הראתה לאורנשטיין ולמלוויו חלקת יער, דומה מאוד לתיאור מקום הקבורה שזכר אורנשטיין, ושבה לדבריה נקברו יהודים.

למרות שלא נותר זכר לקברי היהודים, אורנשטיין החליט להניח שם את המצבה ולהתפלל לזכר אמו. מארגני הטיול הפגישו אותו עם שליחי חב"ד באזור, שגילו נכונות רבה לסייע בהקמת המצבה ובהבאת מניין של מתפללים לטקס לעילוי נשמת אמו.

"התרגשתי במיוחד כשהראיתי לילדים מבית הספר את המקום וביקשתי מהם שישמרו עליו", אמר אורנשטיין, שמתכוון לשוב ולבקר שם, בשנה הבאה - הפעם עם כל בני ביתו.

מטרנסניסטריה לשדה הקרב במלחמת העצמאות

ניצולי השואה הצעירים עם הגיעם ארצה התגייסו לצה"ל. בפעם הראשונה ניתן להם נשק ביד כדי להילחם כנגד אויבינו הצרים עלינו לכלותינו. הם חשבו שהגיעו אל "המנוחה והנחלה", אך לצערנו הרב, רבים נפלו בשדה הקרב ולא זכו לראות את מדינת ישראל בתקומתה.

כך גם ניצולי טרנסניסטריה הצעירים שניצלו מהשואה, התגייסו לצה"ל. אחדים מהם שילמו את המחיר היקר על הגנת המולדת ונפלו בקרב. חשבתי, שמן הראוי שנזכירם בביטאון זה. הבאתי את שמותיהם של שני נופלים.

אנו מצדיעים על גבורתם ואומץ ליבם!

גנסלר דוב (ברלה) הי"ד
עבר את תלאות טרנסניסטריה ונפל במערכה
לתקומת מדינת ישראל

בן פאני וצבי, נולד ביום כ"ז בכסלו תר"ץ (29.12.1929) בעיר צ'רנוביץ שבבוקובינה (אז רומניה). בעודו נער נתנסה בכל זוועות הגירוש לטרנסניסטריה. שם נתייתם ונשאר שריד בודד ממשפחתו. בשנת 1944 הועלה ארצה במסגרת "עליית-הנוער", **בשירה של יתומי טרנסניסטריה**, נשלח להכשרה בכפר יהושע ועבר שם אימוני גדנ"ע. הוא לא הצליח להתמזג עם חבורתו ונשאר מכונס בתוך עצמו, מתבודד ומבודד. לאחר שתי שנות ההכשרה הצטרפו חבריו לארגון "היוגב" שבבית-אשל והוא הלך בדרכו המיוחדת להכשרה נוספת במשך חצי שנה במשק עיינות. אחר-כך התגייס לנוטרות. דוב שירת בבאר טוביה, עסק בשמירה על צינור-המים לנגב והשתתף בפעולות שונות. בנוטרות מצא אפשרות לפעול כשווה בין שווים וכך השתחרר מהעכבות הנפשיות לחיי חברה וידידות וחידש את הקשרים עם חבריו לשעבר. הוא נהג לבקרם בימי חג ולספר להם על קורותיו ומעשיו.

כשהחלה מלחמת-העצמאות החליף את מדי הנוטר בכובע-גרב והמשיך לאחוז בנשק להגנת המולדת במסגרת חטיבת "גבעתי". הוא השתתף בהרבה פעולות וקרבות בדרום עד שנפל בכיבוש הכפר בית דראס ביום י"ג בניסן תש"ח (22.4.1948). הובא למנוחת-עולמים בבית-הקברות הצבאי בבאר טוביה.

פרמינגר, גדליה (דלציו) הי"ד
עבר את תלאות טרנסניסטריה ונפל במערכה
לתקומת מדינת ישראל

בן רוזה ושמעון, נולד ביום ז' בחשוון תר"ץ (10.11.1929) בעיר צ'רנוביץ, רומניה. הוא החל ללמוד בבית-ספר יסודי, אך לא הספיק לסיימו. במלחמת-העולם השנייה הרגו הגרמנים, שפלשו לרומניה, את שני אחיו. הוא, הוריו ושלוש אחיותיו נכלאו במחנה-הסגר באוקראינה. שם מתו כל בני המשפחה והוא נאסף על-ידי דודיו. עם תום המלחמה חזר לרומניה וב-17.7.1944 עלה ארצה במסגרת עליית-הנוער עם ילדי טרנסניסטריה. בארץ התחנך במוסד "עליה" אשר בפתח תקווה. דודו רצה לקחתו אליו לארצות-הברית, אולם גדליה סירב לעזוב את הארץ.

היה ירא-שמים ותלמיד מצטיין וראשון בכיתתו. בשקט ובהתמדה עשה את דרכו בחיים ובלימודים. כארבע שנים שהה במוסד עד פרוץ מלחמת-העצמאות.

על אף גילו הצעיר התגייס לפלוגה דתית של הפלמ"ח, עבר אימונים צבאיים בשדה אליהו ושירת בחטיבת "יפתח". גדליה, שלחם כמקלען, השתתף בקרבות משמר העמק ומלכיה. לקראת ההפוגה הראשונה הורדה חטיבת "יפתח" לאזור המרכז ונטלה חלק בלחימה באזור לטרון.

עם חידוש הלחימה בתום ההפוגה הראשונה השתתפה החטיבה במבצע "דני" ובליל 17-18 ביולי 1948, לקראת תחילת ההפוגה השנייה, תפס גדוד "העמק" את שילתא ומשלט בחלקו המזרחי של רכס קוריקור, כדי לאיים על אגפו של מערך הלגיון בלטרון. עם בוקר התברר כי כוח לגיון מחזיק בחלקו המערבי, השולט, של הרכס. האויב תקף את הכוח במשלט משני כיוונים בסיוע שריוניות וזה נאלץ לסגת. בנסיגה הקשה בשטח פתוח הנתון לאש צולבת נפלו רבים מהלוחמים. בקרב זה נפל, ביום י"א בתמוז תש"ח (18.7.1948) עת נשלח להודיע שעל מחלקתו לסגת. בדרכו פגע כדור בראשו והוא נפל.

ביום י"א באדר תש"י (28.2.1950) הובא למנוחת-עולמים בבית-הקברות הצבאי בהר-הרצל בירושלים.

ספרים

- אנצ'ל ז'אן: **רומניה-תולדות השואה**, כרך א, כרך ב, "יד ושם", תשס"ב-2002.
- אנצ'ל ז'אן: **טרנסניסטריה** בתוך אנציקלופדיה של השואה [עורך: גוטמן ישראל], כרך ג, ספריית הפועלים, תש"נ-1990, עמ' 538-539.
- ארנבורג איליה, גרוסמן וסילי [עורכים]: **הספר השחור**, עם עובד, תשנ"א-1991.
- ברטפלד מירון יטי [יהודית]: **יטי-יומן אהבה בטרנסניסטריה**, עקד, תשנ"ח-1988.
- גלסברג-גולד רות [תרגום: איה ברזיר]: **אתמולים אבודים-זיכרונותיה של ניצולה**, "יד ושם", תש"ס-1999.
- בן-ציון שמואל: **ילדים יהודים בטרנסניסטריה בתקופת השואה**, המכון לחקר השואה-אוניברסיטת חיפה, "יד ושם", תשמ"ט-1989.
- גוברין יוסף: **בצל האבדון, בית לוחמי הגטאות**, "יד ושם", המרכז לחקר יהדות רומניה-האוניברסיטה העברית בירושלים, תשנ"ט-1999.
- חיימוביץ [הירש] מלי: **לטרנסניסטריה ובחזרה-סיפור חיים של נערה בצל השואה**, הוצאת תמר, תשנ"ג-1983.
- יורן יעקב [ביבי]: **גן עדן של שוטים - סיפור משפחה מדרום בוקובינה והגירוש לטרנסניסטריה**, הוצאת המחבר, תשנ"ה-1955.
- ד"ר לביא תיאודור: **טראנסניסטריה - אזור גירוש** והשמדה בתוך פנקס קהילות רומניה, כרך ראשון, "יד ושם", תש"ל-1970, עמ' 349 ואילך.
- לונשטיין-לביא תיאודור: **עדותו במשפט אייכמן**, היועץ המשפטי לממשלה נגד אדולף אייכמן, עדויות ב, מרכז ההסברה, תשכ"ג-1963, עמ' 675-689.
- מלארון יונה: **עוד תצאי מכאן**, יד ושם, ירושלים תשמ"א-1981.
- מלר-פאוסט חנה: **מעבר לנהר - פרקי זיכרונות מטרנסניסטריה**, בית לוחמי הגטאות, תשמ"ו-1989.
- מלצר יעקב: **המסע של ינקו מצ'רנוביץ דרך טרנסניסטריה לירושלים 1941-1946**, קיבוץ דליה, מערכת, תשנ"ט-1999.
- פלטי סוניה: **אל מעבר לדנייסטר, נערה בארץ גזרה**, מורשת בית העדות ע"ש מ.אנילביץ, ספריית הפועלים, תשמ"ג-1983.
- שחן אביגדור: **בכפור הלוהט - גיטאות טרנסניסטריה**, בית לוחמי הגטאות והוצאת הקיבוץ המאוחד, תשנ"ח-1988.
- רוטר אהרון: **ההסתר והגילוי, יומן אישי מתקופת השואה על מחנות ההשמדה בטרנסניסטריה**, הוצאת המחבר-בני ברק, תשנ"ח-1988.
- שי דב [עורך]: **שואת יהודי צפון בוקובינה, מצעד המוות לטרנסניסטריה, יולי-אוקטובר 1941**, הארגון העולמי של יהודי בוקובינה, תשס"ו-2007.
- שפרן אלכסנדר [עורך]: **ז'אן אנצ'ל: אל מול פני הסערה - יהדות רומניה בתקופת השואה**, "יד ושם", תשנ"א-1990.

מאמרים

- אבני שמעיה: **עם יתומי טרנסניסטריה**, משואה קובץ ט, תשל"ד-1974.
- אופיר אפרים: **האם ניתן היה להציל 70,000 יהודים מטרנסניסטריה?** ילקוט מורשת, סיוון תשס"ב-יוני 1982.
- אנצ'ל ז'אן: **מסעות הרצח ההמוני של הרומנים בטרנסניסטריה**, "בשביל הזיכרון" 38, "יד ושם", תש"ס-2000.
- גוברין יוסף: **בצל האבדון [סיפורו של נער בטרנסניסטריה]**, בית לוחמי הגטאות- "יד ושם", תשנ"ט-1999.
- גלר יעקב: **מחנות השמדה בטרנסניסטריה**, ילקוט מורשת סו (תשנ"ט) 51-59.
- לווינשטיין: **לתולדות הטבח של יהודי בסרביה וטרנסניסטריה על אדמת בסארביה**, משואה, קובץ א תשי"ט.
- עופר דליה: **השואה בטרנסניסטריה-הרצח והתגובה היהודית**, "בשביל הזיכרון" 38,

"יד ושם", תש"ס-2000.

אתרי אינטרנט

עדות יצחק וולך: <http://lipcani.pinimage.com>

משפחת יורב: <http://www.yorav.co.il/Clali/Places/transnistria.htm>

רומניה במלחמת העולם השנייה:

http://www.geocities.com/sepi_shayel/ww2.doc

רומניה ומולדביה:

<http://www.shtetlinks.jewishgen.org/Romania.html>

מראי מקומות

1. אנציקלופדיה לתולדות השואה, כרך ג, עמ' 537.
2. דליה עופר: **השואה בטרנסניסטריה: הרצח והתגובה היהודית**, "בשביל הזיכרון", גיליון 38, תש"ס-2000, ביה"ס המרכזי להוראת השואה, "יד ושם", ירושלים.
3. מלארון יונה: **עוד תצאי מכאן**, "יד ושם", ירושלים תשמ"א-1981, קטעים מעמ' 19-38.
4. ד"ר לביא תיאודור: **טראנסניסטריה – אזור גירושים** והשמדה בתוך פנקס קהילות רומניה, כרך ראשון, "יד ושם", תש"ל-1970, עמ' 369.
5. ש.אבני: **עם יתומי טרנסניסטריה**, משואה, קובץ ב, אלול תשל"ד- ספטמבר 1974, עמ' 154-155.
6. ארנבורג איליה, גרוסמן וסילי [עורכים]: **הספר השחור**, עם עובד, תשנ"א-1991, עדות שמסר א. גרוסברג והביא לדפוס ל.גולדברג, עמ' 95-99.
7. **מכתבה של רחל פראדיס – מילנר (צ'רנוביץ')**, בתוך ארנבורג איליה, גרוסמן וסילי [עורכים]: **הספר השחור**, עם עובד, תשנ"א-1991, עמ' 100-105.
8. **פליטי סוניה: אל מעבר לדניסטר**, מורשת-בית לוחמי הגטאות וספריית הפועלים, תשמ"ג-1983, עמ' 147-152.
9. ד"ר לביא תיאודור: **טראנסניסטריה – אזור גירושים** והשמדה בתוך פנקס קהילות רומניה, כרך ראשון, "יד ושם", תש"ל-1970, עמ' 369.
10. גוברין [גורביץ] יוסף: **בצל האבדון**, בית לוחמי הגטאות, "יד ושם", המרכז לחקר יהדות רומניה, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשנ"ט-1988, קטעים נבחרים בין העמודים 28-63.
11. חיימוביץ [הירש] מלי: **לטרנסניסטריה ובחזרה- סיפור חיים של נערה בצל השואה**, הוצאת תמר, תשנ"ג-1983, עמ' 65-67, 58-59.
12. אתר יזכור לחללי צה"ל/משרד הביטחון: <http://www.izkor.gov.il>